

ZDRAVKO DIZDAR

PRILOG ISTRAŽIVANJU PROBLEMA BLEIBURGA I KRIŽNIH PUTOVA (U POVODU 60. OBLJETNICE)

Dr. sc. Zdravko Dizdar
Hrvatski institut za povijest
HR 10000 Zagreb

UDK: 355.293(497.1)"1945"
949.75"1945"
Izvorni znanstveni članak
Ur.: 2005-12-15

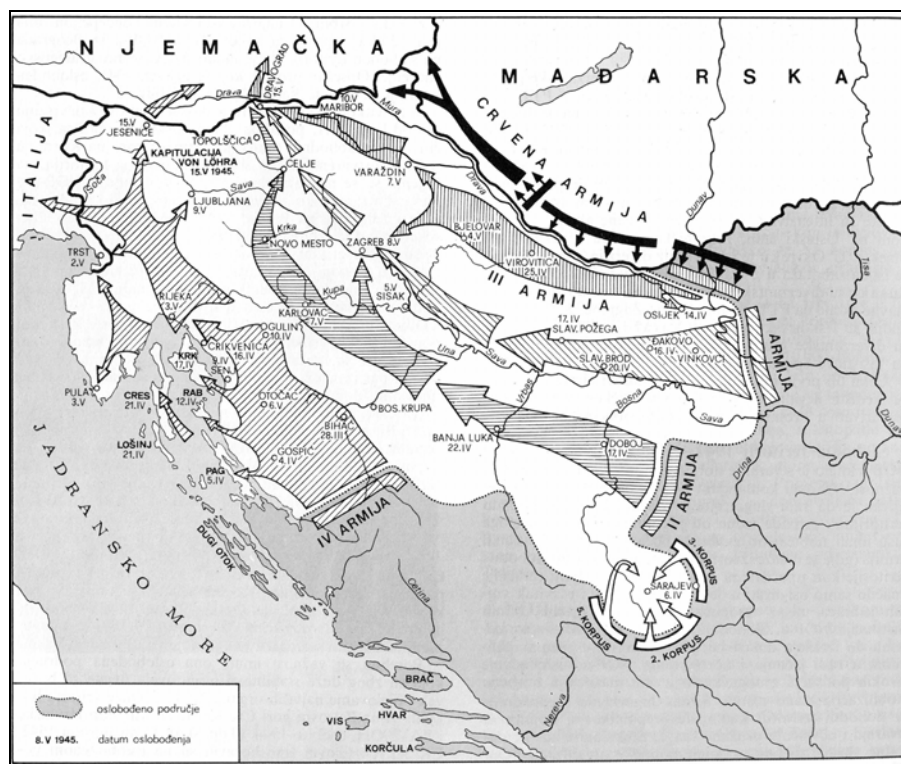
Bleiburg i križni putovi Hrvata (ratnih zarobljenika HOS-a i civila) 1945. još uvijek su jedna od najzamršenijih i najsloženijih tema hrvatske historiografije, ujedno nabijena tolikim emocijama koje otežavaju povijesnu prosudbu. Iako postoji dosta brojna literatura, dosadašnja istraživanja nisu urodila utvrđivanjem još ni približnog broja ubijenih, kao ni odgovorila na niz drugih otvorenih pitanja. Razlog je i u tome što je povijesna i publicistička literatura uglavnom bila utemeljena na sjećanjima sudionika tih zbivanja, danim u raznim prigodama, nabijena emocijama i traumama i pored niza dragocjenih podataka nedovoljno argumentirana kada je riječ o ukupnim brojevima. Tek u posljednje vrijeme pojavljuju se prve studije i zbornici dokumenata te nova istraživanja prvenstveno arhivskih izvora. Jedan od razloga što je tako leži i u tome što je partizanska ratna i poglavito poratna građa od najviših do nižih rukovodstava KPJ i postrojbi JA, OZN-e, KNOJ-a, Narodne Milicije i sl. organa i službi, te komunističkih jugoslavenskih vlasti od centra do onih na terenu o tim događajima još uvijek nepotpuna (i jer su mnogi važni osjetljivi dokumenti uništavani) ili je većinom nedostupna (ne samo u nekim beogradskim centralnim arhivima, već i u onima u Sarajevu, Podgorici, pa i u Zagrebu), dok od britanske građe, zbog embarga (za sada do 2020.) nedostaje dio najpovjerljivije, prvenstveno vojne i obavještajne, dokumentacije.

Ovaj prilog, povodom 60-te obljetnice tih tragičnih događaja, mali je pomak jer uz korištenje poznatih podataka donosi i niz do sada nepoznatih i neobjavljenih izvornih dokumenata, uglavnom iz dokumenata jugoslavenskih vojnih i političkih vlasti 1945-1947. godine. Među tim dokumentima dominiraju oni koji se odnose na područje Hrvatske, iako se većina logora pa i brojna, još neistražena stratišta nalaze izvan nje na drugim područjima bivše DF/SF Jugoslavije. Bez obzira na to nadam se da će čitatelji i s onim ovdje predočenim dobiti jednu cjelovitiju sliku o događajima vezanim za Bleiburg i križne putove, odnosno o stradanjima brojnih hrvatskih ljudi, o čemu više dokumenata najizravnije govori, od onih pojedinačnih strijeljanja pa do strijeljanja cijelih skupina, negdje neprekidno i po nekoliko dana. Ipak ostaje otvoreno pitanje koliki je sveukupan

broj hrvatskih žrtava Bleiburga i Križnih putova? Prosudbe se kreću od oko 60.000 do 600.000 što onda otvara prostor često za političke manipulacije. Ipak dosad objavljeni i prikupljeni podaci pokazuju da je poimenično utvrđeno osobnom identifikacijom oko 62.000 svih poslijeratnih hrvatskih žrtava s područja nekadašnje NDH, kako onih pripadnika HOS-a NDH i civila Bleiburga i Križnih putova, tako i onih za koje je navedeno da su stradali nakon rata od OZN-e, KNOJ-a, Narodne milicije i vlasti DFJ/SFRJ. Ističem da je to tek dio hrvatskih žrtava jer još mnoga mjesta i područja nisu napravili popise žrtava, a to nemamo ni za veće gradove pr. Zagreb, Osijek, Banjaluku i Sarajevo. Zato i ovaj rad može biti poticaj za dalja znanstveno-stručna istraživanja te problematike kao i objavljivanje njihovih rezultata te popisa žrtava. Tako bismo, ja se nadam, u dogledno vrijeme dobili jedan cjeloviti poimenični popis svih žrtava sa područja Hrvatske tijekom Drugoga svjetskoga rata i poraća, ali i popis žrtava Bleiburga i Križnih putova. Već objavljeni i prikupljeni podaci pokazuju s pravom kako ti događaji spadaju u najveću hrvatskom nacionalnu tragediju u suvremenoj povijesti hrvatskog naroda. Zbog te spoznaje Sabor Republike Hrvatske je i donio 1996. odluku o proglašenju 15. svibnja spomen danom Bleiburških žrtava i žrtava Križnog puta. Od tada se dostojno obilježava na najvišoj državnoj razini jer je to ne samo naš dug prema žrtvama, već i ljudsko civilizacijsko, nacionalno i etičko ponašanje. Naime, Sabor i službeno svake godine, u suradnji s Počasnim bleiburškim vodom, sudjeluje u mjesecu svibnju pri komemoracijama na Bleiburškom polju, uzdižući tako Bleiburšku tragediju na najvišu razinu, a Vlada Republike Hrvatske pomaže znanstveno istraživanje ove problematike.

Prije šezdeset godina 15. svibnja 1945. dogodili su se kod Bleiburga (ili slovenski Plibeka), malog gradića u Austriji, neposredno uz slovensku granicu, tragični događaji. Tu se tada Britancima predala glavnina Hrvatskih oružanih snaga Nezavisne Države Hrvatske (HOS-a NDH) i brojni civili koji su se s njima povlačili iz NDH pred postrojbama jugoslavenskih armija očekujući britansku zaštitu. No, oni su odmah potom izručeni postrojbama Jugoslavenske armije (JA) i vlastima Demokratske Federativne Jugoslavije (DFJ), koji ih upućuju na "*križne putove*" (u unutrašnjost Jugoslavije poznate po stradanjima velikog broja Hrvata) zbog kojih su nazvani "*putovi smrti*", a sami događaji najvećom hrvatskom nacionalnom tragedijom u suvremenoj povijesti hrvatskog naroda za koje je Bleiburg postao sinonim. O Bleiburgu i križnom putu u Domovini se nije smjelo otvoreno govoriti, pisati i istraživati sve do demokratskih promjena (1989./90.) te je tako ovaj zločin godinama bio prešućivan i zataškavan, a u javnosti gotovo nepoznat. Ipak, iseljenička publicistika je, uza sve poteškoće, nastojala i uspjela o tome obavijestiti svjetsku i domaću javnost, dok su uspomenu na žrtve Bleiburga članovi Počasnog blajburškog voda od 1952. čuvali u Bleiburgu godišnjim komemoracijama, podizanjem spomen-obilježja i drugim javnim aktivnostima.¹

¹ Pregled, ocjenu i popis važnijih radova, zbornika i knjiga vidi: V. GEIGER, 1995, 71-91. Spomenut ćemo samo one najznačajnije knjige kojima se u inozemstvu uspjelo informirati i zainteresirati međunarodnu javnost o problematici Bleiburga i križnih putova. Prva je *La Tragedia de Bleiburg* tiskana 1963. u Buenos Airesu na španjolskom jeziku, a uredio ju je Ivo

Karta 1. Zemljovid završnih operacija partizanske Jugoslavenske armije u proljeće 1945., preneseno iz *Enciklopedije hrvatske povijesti i kulture*, Zagreb, 1980, 408.

Bogdan, koja je predstavljala prvi značajan korak o širenju istine o blajburškoj tragediji među zemljama španjolskog govornog područja. To je i bio glavni razlog ubojstva Ive Bogdana 1971. od jugoslavenske policije. Zatim je tu knjiga *Johna Prcele i Stanka Guldescua, Operatin Slaughterhouse* objavljena 1970. u SAD (Philadelphia) na engleskom jeziku, utemeljena na dokumentima (uglavnom iskazima sudionika), povijesnim prikazima i prihvatljivim analizama, čime je predstavljala daljnji bitan korak u probijanju istine o blajburškoj tragediji u svijetu. Njezino prošireno hrvatsko izdanje pod naslovom *Hrvatski holokaust* priredili su John Ivan Prcela i Dražen Živić objavljeno je 2001. u Zagrebu. Slijedi prikaz vrlo značajne dokumentirane i ilustrirane knjige na hrvatskom jeziku *Bleiburška tragedija hrvatskoga naroda*, 1976. (München-Barcelona), koju su uredili *Franjo Nevistić i Vinko Nikolić*, namijenjene prvenstveno mladim hrvatskim čitateljima. Nikolić je desetak godina kasnije objavio knjigu *Tragedija se dogodila u svibnju*, čije je drugo izdanje izišlo 1995. u Zagrebu. S knjigom *Nikolaja Tolstoja, The Minister and the Massacres*, London 1985. (djelomično doraden prijevod izašao je i na hrvatskom *Ministar i pokolji*, Zagreb, 1991) koja je imala veliki odjek i pojam Blajburške tragedije hrvatskoga naroda postao je općesvjetski poznat.

Od 1989. počelo se u Domovini o Bleiburgu i križnim putovima više govoriti i pisati te je bilo reprintirano i tiskano nekoliko knjiga i zbornika znanstveno-stručnih skupova, zapisa i sjećanja. No, izostala je objava znatnije izvorne arhivske građe (uključujući tu i neke od ključnih dokumenata), a time i cjelovita znanstvena obrada te problematike. Tako suvremena historiografija, i pored više znanstveno-stručnih skupova i objavljenih knjiga o tome, ipak još uvijek nije dala svoj konačan sud.² Ovdje ćemo, na osnovi objavljenih izvora i literature te osobnih istraživanja arhivske građe, ukazati na neke bitne događaje, okolnosti i okvire u kojima su se ta hrvatska stradanja zbila te najnovije spoznaje o njima.

Stanje početkom svibnja 1945. na području NDH i na europskim bojišnicama te povlačenje postrojbi HOS-a NDH i civila prema Bleiburgu

Stanje na području NDH početkom 1945. bilo je višestruko složeno, kako u vojnom, tako i u političkom pogledu na što su bitno utjecali i vojni

---

² U povodu 50. obljetnice u *Spomenici Bleiburg 1945.-1995.*, Zagreb, 1995., objavio sam, s prof. Matom Rupičem, skupinu novih dokumenata, uglavnom jugoslavenskih postrojbi i vlasti o tematici Bleiburga te sintezu pod naslovom: *Bleiburg i križni putevi, u koautorstvu s V. Geigerom i M. Rupičem*, u *Maruliću*, Časopisu za književnost i kulturu, god. XXIX, br. 5, rujan-listopad 1996., Zagreb, 1996., str. 885-906. Tu građu smo proširili i u povodu 60. obljetnice objavili kao knjigu: Zdravko Dizdar, Vladimir Geiger, Milan Pojić i Mate Rupić, *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. Dokumenti*, Slavonski Brod – Zagreb, 2005. Ovdje je potrebno istaknuti ove knjige i radove: Josip Jurčević, Bruna Esih i Bože Vukušić, *Čuvari bleiburške uspomene, drugo prošireno izdanje*, Zagreb, 2003. (o članovima Počasnog bleiburškog voda koji su uz najveće žrtve i odricanja sačuvali mjesta na kojima se zbila Bleiburška tragedija, podigli na njima dostojne spomenike i spasili ovo svetište za sadašnje i buduće hrvatske naraštaje; oni postaju u svibnju svake godine (pa i sada) masovna okupljališta Hrvata iz cijeloga svijeta i Domovine) s novim poglavljem o statusu ratnih i poratnih žrtava u samostalnoj RH /s na kraju navedenim manifestacijama u povodu 60. obljetnice Bleiburga/), Zagreb, 2005; Vladimir Geiger, Osvrt na važniju literaturu o Bleiburgu 1945., *Časopis za suvremenu povijest* (ČSP), Hrvatski institut za povijest, br. 1/2003, Zagreb, 2003, 189-216; Josip Jurčević, *Bleiburg – Jugoslavenski poratni zločini nad Hrvatima*, Zagreb, 2005; Bože Vukušić, *Bleiburg memento - fotomonografija*, Zagreb, 2005. i Anđelko Mijatović, *Bleiburška tragedija i Križni put hrvatskoga naroda*, *Vjesnik* u 33 nastavka od 11/12. lipnja do 21. srpnja 2005. Treba istaknuti međunarodni znanstveno-stručni skup o *Bleiburškoj tragediji i Križnom putu hrvatskog naroda u svibnju 1945. godine*, u povodu 60. obljetnice Bleiburške tragedije održan pod pokroviteljstvom Hrvatskog sabora, u Zagrebu i Bleibugu 12, 13. i 14. svibnja 2005. uz sudjelovanje 32 sudionika iz zemlje i svijeta sa svojim referatima i priložima (među kojima sam bio i ja), u kojima donose nove rezultate svojih istraživanja, te čudi uglavnom medijsko prešućivanje skupa. U navedenim knjigama i radovima spomenuta je najvažnija literatura o Bleiburgu i hrvatskim križnim putovima te rezultati istraživanja. Ovdje sažeto donosim rezultate svojih istraživanja te neke nove spoznaje o toj problematici.

dogadaji u Europi. Na tu složenost stanja ukazuje i broj od više od milijun vojnika sukobljenih snaga koje su tada bojno djelovale na području NDH i njihov brojčani odnos. Tako je tada bilo oko 280.000 pripadnika HOS-a NDH [domobranstvo, ustaške postrojbe, oružništvo i druge postrojbe (oko 70.000 vojnika u sastavu njemačkih oružanih snaga)], njemačke postrojbe oko 280.000 (onih na području NDH, bez postrojbi NDH u njihovu sastavu i bez onih njemačkih snaga u povlačenju s juga Balkana), četnici oko 55.000 vojnika i partizani oko 420.000 vojnika (od kojih je 120.000 bilo s ostalih jugoslavenskih područja izvan NDH, gdje se još nalazilo oko 230.000 partizana).³

Partizanske snage u drugoj polovici 1944., nakon sporazuma Tito-Šubašić, uspješnih pothvata na istoku i jugu jugoslavenskog prostora, uz pomoć Crvene armije i nove bugarske vojske, opće amnestije⁴ i provedene opće

³ Z. DIZDAR, 1996, 189-197.

⁴ Josip Broz Tito, vrhovni zapovjednik NOV i PO Jugoslavije i predsjednik Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije, uputio je 30. VIII. 1944. "*Posljednji poziv*" svim "*zavedenim slugama okupatora*", i to "*svim hrvatskim domobranima, slovenskim domobrancima i zavedenim četnicima, da napuste okupatora i pređu na stranu Narodno-oslobodilačke vojske*" do 15. rujna 1944, uz prijetnju da svi oni koji to ne učine "*bit će izvedeni pred ratni sud, suđeni kao izdajnici naroda i kažnjeni najstrožom kaznom*" te naglašavanje da o tom pitanju "*Saveznici ne će da se miješaju u naša unutrašnja pitanja*" te da ih nitko "*ne će spriječiti da kaznimo izdajnike naroda i slugu okupatora*". (Vidi: N. BARIĆ, 2003, 496. / faksimil letka/). No, pozivi su se ponavljali još u nekoliko navrata. Tako je već 15. IX. 1944. Tito u svezi s istekom roka iz navedenog poziva izdao zapovijed postrojbama NOV i POJ da sve one koji se nisu uspjeli dobrovoljno predati, to ipak učine, prihvate i one koji dobrovoljno ostaju u partizanima uvrste u svoje redove, s tim da svi podoficiri i oficiri zadržavaju svoje činove, a oni koji to ne žele "*staviti u zarobljeničke logore*", dok za sve one koji se uhvate na neprijateljskoj strani s oružjem u ruci "*staviti pred vojni sud i po hitnom postupku suditi i najstrožije kazniti*". Na temelju ove zapovijedi započelo je osnivanje zarobljeničkih logora i smještanje u njih ratnih zarobljenika. Iza ovih poziva krenule su poslije amnestije *Predsjedništva AVNOJ-a* (pr. od 21. XI. 1944.) i *Titove opomene* (pr. 6. I. 1945.), odnosno upozorenja. (Vidi: J. BROZ, 1982, 144.). Svi ovi materijali od raznih institucija NOP-a umnožavali su se u velikim količinama i razglašavali na terenu. Kako je izgledalo u praksi s onima koji su prešli u partizane, poglavito s časnicima, ilustrativno pokazuje izvješće OZN-e III. VI. Korpusa NOVJ (Slavonskog) upućenog u siječnju 1945. OZN-i za Hrvatsku u kojem se navodi "*kako je OZN-a III pobila bez suda veliki broj bivših domobranskih oficira i vojnika /oko 200-300/ koji su prešli na našu stranu na poziv druga Tita poslije 15. IX. 1944. godine*". Navodi se da u Slavoniji tada postoje tri vrste logora: *zarobljenički* pri svakoj komandi područja (znači četiri logora: kod Novogradiške, Požeške, Slatinske i Osječke komande vojnog područja), ali se ne navodi gdje se nalaze i ima li u njima uopće zarobljenika; *kažnjenički* s oko 1000 ljudi i *logori za internaciju* s oko 300 interniranih. Potom je 25. siječnja dostavljen i poimenični popis 110 strijeljanih domobranskih časnika i domobrana s osnovnim podacima, uz napomenu da je u tome razdoblju "*od 15. IX. 1944. do 1. I. 1945. likvidirano je po našim Opuномоćeništвima i ovom odsjeku osim domobranskih oficira ukupno 198 ljudi*". (Vidi: Z. DIZDAR – V. GEIGER – M. POJIC – M. RUPIC, 2005, 43-44, 53-55, 73-87, dok. br. 2, 8 i 11. Najvjerojatnije je tako bilo i na drugim područjima, poglavito onima s drugačijim nacionalnim i političkim sastavom. No, za sada

mobilizacije na oslobođenim područjima te obilne savezničke pomoći u naoružanju i opremi, znatno su povećale svoj broj. To će im omogućiti pojačano ofenzivno djelovanje (posebice u preostalom dijelu Hercegovine s Mostarom koji u veljači 1945. zauzimaju) preustroj postrojbi i frontalno djelovanje na cjelokupnoj fronti na području NDH u završnim operacijama, koje su potom i uslijedile. Istodobno to je omogućilo KPJ da na svim tim područjima nastavi tijekom 1944. i početkom 1945. s uspostavljanjem i izgradnjom vlasti u obliku Narodnooslobodilačkih odbora (NOO-a), odnosno Narodnih odbora (NO-a), pa sve do vlasti federalnih jedinica [u Hrvatskoj je to Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske (ZAVNOH) koje u svibnju 1944. postaje vrhovni organ vlasti u federalnoj Hrvatskoj, kao i ostalih pet federalnih vijeća] i savezne jugoslavenske vlasti na čelu s Antifašističkim vijećem narodnog oslobođenja Jugoslavije (AVNOJ), prihvaćenim od federalnih vijeća, na osnovi njegovih odluka s Drugog zasjedanja (29. XI. 1943.), kao vrhovno zakonodavno i predstavničko tijelo nove države, jedino ovlašten da isključivo predstavlja tu novu Jugoslaviju u međunarodnim odnosima, i s njegovim Nacionalnim komitetom oslobođenja Jugoslavije (NKOJ), kao privremenom vladom. Tako su postojale *dvije jugoslavenske vlade*: izbjeglička kraljevska u Londonu, koja je imala međunarodno priznanje, ali nije kontrolirala situaciju u zemlji, i partizanska koja je kontrolirala situaciju u zemlji, ali nije imala međunarodno priznanje. Zato NKOJ, na čelu kojega se nalazio maršal Josip Broz Tito, intenzivno radi na međunarodnom priznanju nove Jugoslavije od Saveznika koji, kao ni izbjeglička vlada, nisu priznavali ni AVNOJ ni njegove odluke. No, kako su se partizani jedino borili protiv sila Osovine, to su ih Saveznici još krajem 1943. priznali kao svoje vojne saveznike i počeli pružati sve veću pomoć (slanje svojih vojnih misija, istodobno otkazujući podršku četnicima). Kako su partizani do kraja 1944., uz pomoć Crvene armije, uspostavili svoju kontrolu u Srbiji, Makedoniji, Crnoj Gori i Dalmaciji, slomivši pritom četnički pokret i tako uklonivši najopasnijeg protivnika za osvajanje vlasti, time se vodstvu KPJ otvarala najrealnija mogućnost da u poslijeratnoj Jugoslaviji preuzme vlast. To zapadni saveznici (prvenstveno Britanci) nisu htjeli dopustiti radi čega su se nastojali dogovoriti sa SSSR-om. Tako je pri susretu Churchil-Staljin u Moskvi 9. X. 1944. za Jugoslaviju bila dogovorena podjela interesnih sfera pedeset-pedeset. Pod njihovim pritiskom u Beogradu je u studenom 1944. potpisan drugi sporazum Tito-Šubašić sa svrhom da se nađe kompromis i poduzmu

---

nedostaju dokumenti koji bi potvrdili da se tako događalo s četničkim časnicima nakon njihovog prijelaza u NOVJ.

mjere za osnivanje nove privremene jedinstvene jugoslavenske vlade. To su preporučili i šefovi antifašističke koalicije na svojoj *konferenciji u Jalti* na Krimu početkom veljače 1945., zahtijevajući da se to učini što prije, kako bi se snage NOV i PO Jugoslavije uključile kao ravnopravni ratni saveznik na jugoistočnom europskom bojištu. Tako se već tijekom veljače 1945. u Beogradu s maršalom Josipom Brozom Titom, vrhovnim vojnim zapovjednikom partizanskih snaga i glavnim jugoslavenskim političkim vođom, sastaju maršal Fjodor Ivanovič Tolbuhin, zapovjednik sovjetskog III. ukrajinskog fronta i potom feldmaršal Harold Alexander, zapovjednik savezničkih snaga u Italiji i Sredozemlju, na kojima je dogovorena vojna pomoć i kordinacija tijekom daljnjih borbi, tako da ovo jugoslavensko bojište postaje sastavni dio savezničke jugoistočne europske fronte.⁵ Već prije Naredbom vrhovnog komandanta J. B. Tita od 1. I. 1945. osnovane su 1., 2. i 3. armija, a 2. III. 1945. i 4. armija, koje su tada imale ukupno 276.118 vojnika i časnika. Nadalje, 1. III. 1945. NOV i POJ je preimenovan u Jugoslavensku armiju /JA/, a Vrhovni štab je reorganiziran u Generalštab JA kao neposredni organ Povjereništva narodne obrane za cjelokupne oružane snage, koje će na završetku rata brojiti oko 800.000 boraca i časnika.⁶ Šest dana potom, 7. ožujka 1945. osnovana je i nova jedinstvena Privremena vlada DFJ s Josipom Brozom Titom, kao predsjednikom i dr. Ivanom Šubašićem kao ministrom vanjskih poslova, a koju su većinom činili funkcionari KPJ i drugi pripadnici NOP-a. Vlada je u objavljenoj Deklaraciji kao svoj najhitniji zadatak istaknula konačno oslobođenje cjelokupnog jugoslavenskog teritorija, obvezavši se da će zajedno sa Saveznicima nastaviti ratovati protiv Trećeg Reicha sve do njegove bezuvjetne kapitulacije. Sukladno tome 2. IV. 1945. osnovan je Ratni kabinet s J. B. Titom na čelu koji je jasno pred JA postavio kao glavne ciljeve: "(1) da okruži, prinudi na kapitulaciju ili uništi glavne snage okupatora i njegovih suradnika...i (2) da oslobodi sve dijelove Jugoslavije uključujući i one koji su nam nepravedno oduzeti poslije završetka prvog svjetskog rata, prije svega Trst, Slovensko primorje i Koruška".⁷ Tu Privremenu vladu DFJ priznali su

⁵ No, između DFJ i zapadnih saveznika (posebice Britanaca) ostali su međusobni nesporazumi oko graničnih interesa, prvenstveno oko Trsta, Slovenskog primorja i Koruške koje su htjeli i jedni i drugi pa su se natjecali tko će ih prije zaposjesti, a koji nesporazumi će kulminirati tijekom vojnih operacija, poglavito na njihovu završetku i prerasti u krizu uz prijetnju izbijanja oružanog sukoba. U toj početnoj fazi Britanci su smatrali kako bi za njih "*bilo korisno da ustaške i domobranske snage zadrže Tita oko Zagreba i Ljubljane, kako bi u međuvremenu saveznici nesmetano okupirali Julijsku krajinu i Korušku*". No, to se nije dogodilo Vidi: J. JURČEVIĆ, 2003, 32.

⁶ Vidi o tome: *Oružane snage Jugoslavije 1941.-1981.*, Beograd, 1982, 72, 153.

⁷ J. JURČEVIĆ, 2003, 32.

Saveznici (V. Britanija 20. III.; SAD 28. III. i SSSR 29. III. 1945.) i s njome uspostavili redovite diplomatske odnose kao s državom saveznicom, a što je bilo od posebne važnosti.⁸

Na području Hrvatske uslijedili su značajni događaji. Tako je u Splitu 14. IV. 1945. izvršeno konstituiranje vlade Federalne Države Hrvatske s dr. Vladimirom Bakarićem na čelu. No, istodobno do 30. IV. 1945. Glavni štab Hrvatske ostao je bez ijedne operativne postrojbe koje su ušle u sastav JA. GŠH tada je rukovodio samo korpusnim vojnim oblastima i grupom diverzantskih odreda te se starao o postojećih 19 zarobljeničkih logora (osnovanih na osnovi navedene zapovjedi J. B. Tita iz rujna 1944.) na području Hrvatske u kojima se tada nalazilo 77.047 zarobljenika, dok nije potom raspušten već 21. V. 1945.⁹

U to vrijeme postrojbe četiriju Jugoslavenskih armija, s preko 400.000 boraca (prve tri na sjeverozapadu a četvrta na jugozapadu Hrvatske), znatno potpomognute od angloameričkih saveznika i SSSR-a u zajedničkim vojnim djelovanjima¹⁰ i opremljene u naoružanju, oruđima, oružjem, streljivom i opremom, ustrojivši snažno topništvo, zrakoplovstvo i tenkovske postrojbe krenule su tada u uspješnu ofenzivu protiv njemačkih snaga i snaga HOS-a na preostalom području NDH, potiskujući ih prema zapadu.¹¹ U 1., 2. i 3. JA nalazili su se brojni bivši četnici i Nedićevci, koji su nakon Titove amnestije od rujna 1944. prešli u partizane ili su potkraj 1944. i početkom 1945. mobilizirani pri općoj mobilizaciji većinom na području Srbije.¹²

⁸ Opširnije vidi: D. PLENČA, 1962, 382-403.

⁹ Vidi: Z. DIZDAR – V. GEIGER – M. POJIĆ – M. RUPIĆ, 2005, 111-112, dok. br. 26.

¹⁰ JA su pomagali kod zajedničkih vojnih djelovanja Angloamerički saveznici u zrakoplovnoj podršci na teritoriju Jugoslavije, a SSSR sudjelovanjem svojih postrojbi u oslobađanju sjeveroistočne Srbije i Beograda, Vojvodine i dijelova Hrvatske i Slovenije.

¹¹ Tako su partizanske snage od Angloamerikanaca i SSSR-a od listopada 1944. do svibnja 1945. dobile pomoć od 280.000 različitih pušaka, 84.905 lakih, teških i protuavionskih strojnica, 322.154 pištolja, 6048 minobacača raznih kalibara, 1443 poljska i protivavionska topa raznih kalibara, 172 tenka i 522 zrakoplova, uz potrebno streljivo, gorivo, hranu, sanitet, te sredstva prijevoza i veze. Vidi: V. STRUGAR, 1975, 335.

¹² U Srbiji je do rujna 1944. u domaćim oružanim postrojbama bilo oko 60.000 četnika (s tim da je tada, tj. 1. rujna proglašena opća mobilizacija u četnike, koju se, zbog snažnih i brzih operacija NOV i POJ, te dijela postrojbi Crvene i Bugarske armije, nije uspjelo opsežnije provesti), zatim oko 20.000 snaga srpske državne i granične straže i Srpskog dobrovoljačkog korpusa te više od 10.000 vojnika u Ruskom korpusu, ili ukupno oko 100.000 naoružanih snaga, bez onih u upravnom aparatu vlasti, od kojih je većina nakon amnestije i prisilne mobilizacije uključena u postrojbe NOV i POJ. Tako je tijekom mjesec i pol dana (do sred. siječnja 1945.) samo u istočnoj i središnjoj Srbiji bio mobiliziran 271.531 vojnik u partizane, a tada je iz Srbije upućeno na frontu 300.000 boraca NOVJ. Vidi: *VOJNA ENCIKLOPEDIJA*, 1973, 373-375.; *LEKSIKON NOR-A I REVOLUCIJE U JUGOSLAVIJI 1941-1945.*, 2, 1980, 1064 (Srbija).

Već 20. III. 1945. iz Dalmacije otpočela je s pothvatima 4. JA razbivši njemačke postrojbe i postrojbe NDH oko Bihaća te na području Like, Hrvatskog primorja i Kvarnera (Bihać je zauzet 28. III., Gospić i Perušić 4. IV, Karlobag i Pag /grad i otok/ 5. IV, Otočac 7. IV. Senj 9. IV, Josipdol i Ogulin 10. IV., Rab /grad i otok/ 12. IV., Novi 15. IV. i Crikvenica 16. travnja) izbivši pred Rijeku.¹³ Ostale postrojbe JA su krenule u akciju najprije na području Sarajeva koje je zauzeto 6. travnja, sutradan su zauzele i Brčko te do 24. travnja i sva druga mjesta u BiH, izuzev onih u gornjem toku rijeke Une, gdje su partizani privremeno zaustavljeni. Nakon proboja srijemske fronte 12. travnja od doline Drave do doline Save kroz Slavoniju frontalno nastupaju 3. i 1. JA, a dolinom Save i sjevernom Bosnom 2. JA. Tako su Vukovar i Županja zauzeti 12. travnja, Osijek 14., Đakovo 16., Slavonski Brod 20., Slavonska Požega 21. i Virovitica 25. travnja, a partizani su nakratko zadržani ispred Đurđevca, na Bilogori, ispred Bjelovara, na rijekama Ilovi i Uni te na prilazima Karlovcu. Tako su krajem travnja 1945. svi istočni i južni dijelovi NDH od navedenih crta bojišnice bili pod nadzorom partizanskih vlasti.¹⁴

Samo preostali sjeverozapadni dio NDH, sa Zagrebom u središtu, nalazio se uglavnom pod nadzorom vlasti NDH. Na njemu su se slile sve oružane postrojbe NDH i većina postrojbi Nijemaca, te oko 3,500.000 civilnog stanovništva.¹⁵

Postrojbe HOS-a NDH imale su tada 19 divizija, uz nekoliko ustaških zdugova i posadnih postrojbi, raspoređenih u pet vojnih Sborova (korpusa), sa znatnim pozadinskim postrojbama, službama i ustanovama ukupne jačine oko 200.000 naoružanih vojnika. Smatra se da su ¼ od toga broja činili Muslimani (danas oznaka za Bošnjake muslimane) koji su od režima NDH tretirani kao "Hrvati islamske vjeroispovijesti", te su se tako tada i iskazivali, ali mnogi uglavnom tako i osjećali, (a neki i danas). Zatim su manji broj činili pripadnici raznih nacionalnih manjina i narodnosnih skupina s područja NDH (među kojima je bio i manji broj Srba, dok su najbrojniji bili pripadnici Njemačke

¹³ Opširnije vidi: U. KOSTIĆ, 1978, 23-188.

¹⁴ V. STRUGAR, 1975, 328-340.

¹⁵ Točan broj civilnog stanovništva na tome području u to vrijeme teško je utvrditi. Izjave ustaških dužnosnika moraju se uzeti s rezervom jer su uglavnom davane iz političkih razloga, pa se čine pretjeranima, te nam se ovdje navedene procjene suprotne partizanske strane čine primjerenijima. Tako npr. dr. A. Pavelić 10. III. 1945. u Hrvatskoj radničkoj komori govori u članku "*Hrvatska će pobijediti*" da "*hrvatska vojska u ovom trenutku ima 300.000 pripadnika, a u slobodnom dijelu države još živi pet milijuna stanovnika*". U Memorandumu Hrvatske vlade za feldmaršala Harolda Alexandra od 4. V. 1945. navodi se da je među njima bilo "*više od milijun izbjeglica iz svih krajeva Hrvatske*". Vidi: I. KOŠUTIĆ, 1994, 291; B. KRIZMAN, 1983, 289-294.

narodne skupine). Svi ostali pripadnici HOS-a NDH bili su Hrvati katolici. Mimo navedenog broja u operativnom pogledu u sastavu V. sбора HOS-a NDH, sa sjedištem u Karlovcu, nalazila se i Crnogorska narodna vojska, ustrojena potkraj travnja 1945., pod zapovjedništvom Sekule Drljevića, razvrstana u šest divizija s nešto više od 6000 vojnika, koja će se s njime povlačiti prema Austriji. Reorganizaciju oružanih postrojbi NDH u jedinstvene snage HOS-a, viši organizacijsku ustroj i jedinstveno zapovjedništvo započete potkraj 1944. podupirali su Nijemci jer im je NDH tada bila jedini značajniji saveznik u Europi, ali i vodstvo NDH kako bi HOS u slučaju povlačenja njemačkih zapovjedništava i postrojbi mogao preuzeti obranu i zaposjedanje pojedinih područja. No, iako je vrhovna zapovjedna ustanova postrojbama HOS-a bio Glavni stan Poglavnika, na čelu s dr. Antom Pavelićem, ipak su sve te postrojbe u operativnom pogledu bile podređene njemačkom generalu Aleksanderu Löhru, tadašnjem zapovjedniku njemačke Grupe armija "E" i Jugoistoka, koji je odlučivao o njihovom rasporedu, opskrbi, premještanju i povlačenju, preko njemačkih vojnih zapovjedništava i tamošnjih pouzdanika Vlade NDH. Istodobno se pod Löhrovim zapovjedništvom na tome području NDH nalazilo tada približno još oko 200.000 njemačkih vojnika. Löhrov glavni cilj bio je izvlačenje njemačke vojske (Grupe armija "E" s približno 450.000 vojnika) s jugoistočnih područja djelovanja jugoslavenskih i sovjetskih snaga preko NDH na zapad kako bi se predale zapadnim Saveznicima, stavljajući pritom snage HOS-a NDH u nezahvalnu funkciju osiguranja tog izvlačenja. Vodstvo NDH imalo je zasigurno drugačije ciljeve i očekivanja od Löhrova, ali nejasno definirane i neprimjerene vojnoj i političkoj situaciji u rasponu od potpuno nerealne vjere u njemačku pobjedu do različitih neutemeljenih kombinacija i inicijativa sa zapadnim Saveznicima.¹⁶

¹⁶ Tako je, primjerice, dr. A. Pavelić u svezi s prodorom Crvene armije s istoka i savezničkih armija sa zapada te onemogućavanja puča A. Vokić – dr. M. Lorković, 4. IX. 1944. izjavio: "*Mi ćemo uz našeg saveznika izdržati i mi ćemo s našim saveznicom (tj. Trećim Reichom – a.) pobijediti*", koje stajalište je prisutno sve do pred sam slom NDH. Donekle u svezi s time težište politike vrhovništva NDH od tada usmjereno je na *ustroj jedinstvenih oružanih snaga i njihovog zapovjedništva te na održanje hrvatske države pod svaku cijenu*. Tako se i u smjernicama Ministarstva oružanih snaga NDH iz rujna 1944. postrojbama HOS-a na terenu kao prva zadaća ističe "*očuvati državu*" / Hrvatski državni arhiv, Zagreb (dalje: HDA), Arhiva NDH, dok. br. 34. 247./ Prema podacima partizanskog Glavnog štaba Hrvatske od 19. X. 1944. upućenim Vrhovnom štabu NOV i POJ oružane snage NDH brojile su tada: "*domobranstva 136.680, avijacije 19.243, mornarice 4.106, u legionarskim jedinicama 62.632, ukupno 222.661*" vojnika (VA VII, Beograd, Arhiva NOB, kut 119., reg. Br. 4-2/1.). Kako na sastanku velike trojice: Staljina, Roosevelta i Cherkhila, u Jalti veljače 1945. nije spomenuta uopće NDH već jedino *Jugoslavija*, za koju su se oni opredijelili, opet je na području NDH s više strana istaknuto pravo hrvatskoga naroda na vlastitu državu (Primjerice: Pastirsko pismo petorice hrvatskih

Na to suženo preostalo područje NDH izbjeglo je (već od kraja 1944., a posebice tijekom travnja 1945.) brojno mnoštvo civila iz ostalih područja NDH zbog različitih razloga (političkih, ideologijskih, promidžbenih, osobnih i sl.), posebice iz straha od partizana, noseći sa sobom ono najosnovnije, neki s kolima i konjima te cijelim obiteljima. Tada već započinje i njihov križni put od zavičaja prema Bleiburgu. Među kojima su bile brojne izbjeglice iz istočnih i južnih područja NDH (posebice iz Hercegovine), a tada pod nadzorom partizanskih vlasti, od kojih se većina smjestila u Zagrebu i njegovoj okolini.¹⁷ Bili su to bliža i daljnja rodbina vojnika HOS-a te dužnosnika vlasti NDH (od kojih su neke od njih partizanske vlasti povezivale sa zločinima i optuživale ih za njih), ali bilo je dosta i onih koji se u novoj jugoslavenskoj državi nisu slagali s diktaturom Komunističke partije i jednostranačkim sustavom koji se uspostavljao po uzoru na SSSR. Sve to je ukazivalo na slom vlasti NDH. Da je strah od partizana opravdan pokazuju iskustva od ranije, ali i tada kod niza mjesta koja su partizani uništili ili iz kojih su prisilili stanovništvo na bijeg, ili, kada su ih zauzeli, brojne mjere represije i zločina prema svojim stvarnim i potencijalnim političkim protivnicima, a takvih primjera imamo i na području Like te Hrvatskog primorja. Tako su manje ili veće skupine zarobljenih pripadnika HOS-a NDH bili ubijeni (kao, primjerice, u Travniku¹⁸,

---

biskupa 24. III. 1945., memorandum rektora Hrvatskog sveučilišta u Zagrebu upućen rektorima europskih sveučilišta 10. IV. 1945. i memorandum Vlade NDH felmaršalu Alexanderu za pomoć saveznika NDH u zaustavljanju širenja komunizma 4. V. 1945.). Vidi: I. PERIĆ, 1995, 17, 22-23, 26.

¹⁷ Aleksandar Ranković u depeši od 15. V. 1945. OZN-i za Hrvatsku navodi da "Zagreb sada ima skoro milijun stanovnika", od kojih je, prema depeši OZN-e za Hrvatsku od 16. V. 1945., bilo "oko 250.000 izbjeglica" s područja Bosne i Hercegovine. Vidi: Z. DIZDAR – V. GEIGER – M. POJIĆ – M. RUPIC, 2005, 113-114, dok. br. 28 i 29. Vlada NDH je u Zagrebu osnovala poseban Ured za zbrinjavanje izbjeglica na čelu s Božidarom Kavranom, upravnim zapovjednikom Glavnog ustaškog stana, koji je sukladno svojim mogućnostima o njima skrbio, pa su gornji podaci uglavnom dani na osnovi dokumenata iz rada toga ureda. U Povijesnom arhivu u Zagrebu sačuvan je znatan dio materijala gradskog aprovizacijskog odjela (pr. osobni kartoni iz kraja 1944.) koji je opskrbljivao civilno stanovništvo Zagreba, dok su ostali vezani za vojsku i državne ustanove imali posebnu opskrbu, a što bi trebalo istražiti kako bismo vidjeli odakle su sve stigli brojni civili u Zagreb u to vrijeme.

¹⁸ Posebno je u javnosti i u tisku NDH odjeknuo užasan pokolj i likvidacije nekoliko tisuća (neki navode više od 4000) predanih i zarobljenih branitelja Travnika /rodom iz raznim mjesta NDH/ nakon partizanskog zauzimanja grada u listopadu 1944., ali i likvidacije civila (među kojima je bilo žena i djece, te dvije časne sestre). Vidi: V. TOPALLOVIĆ, 2001, 102 i 644-651. Prema tablici ukupnih 4303 srednjobosanske hrvatske žrtve Drugoga svjetskoga rata, za koje je Topalović prikupio poimenične podatke, a koje nisu konačne, njih 1801 stradali su od partizana i UDB-e tijekom rata, od čega u Jajcu 41, Kupresu 379, Maglaju 308, Novom Travniku 221, Travniku 188, Uskoplju 43, Vitezu 266, Zavidovićima 46, Zenici 29 i Žepču 74.

Dubrovniku¹⁹, Mostaru, Sarajevu, Slavonskom Brodu, Vukovaru²⁰, Osijeku, Slatini²¹, Požegi, Banjaluci, Splitu, Kninu²², Gospiću,²³ Senju²⁴ i u nizu manjih mjesta, čija je osobna identifikacija u tijeku), na što je i Glavni stožer HOS-a uložio 24. IV. 1945. javni protest "*pred cjelokupnom javnosti hrvatskog naroda i cijelog svijeta*".²⁵ No, nisu samo likvidirani pripadnici HOS-a NDH, nego i brojni civili. Posebice su se okomili na ugledne i utjecajne ljude u narodu te intelektualce koji se nisu mirili s vlašću komunista, ili su smatrali da bi im u buduću bili politički protivnici, među kojima su posebice bili katolički svećenici, kako bi nametnuli u potpunosti svoj utjecaj u narodu. Pri tom su se služili i posebnim organima terora kao što je OZN-a (osnovana u svibnju 1944.) i postrojbe KNOJ-a (osnovan u kolovozu 1944.), koji će krajem rata i u poraću provoditi obračun sa svim političkim protivnicima (stvarnim ili potencijalnim) vlasti komunista koja se uspostavljala te postaju glavni izvršitelji brojnih uhićenja i likvidacija, najčešće bez suda, ali će se koristiti i za očuvanje vlasti. Takav napatuk je postojao od samog načelnika OZN-e Jugoslavije, generala Aleksandra Rankovića, koji je u svojoj operativnoj djelatnosti bio odgovoran jedino Titu. On je tako zapovjedio OZN-i za Hrvatsku "*radite brzo i energično i da sve svršite u prvim danima*", tj. čišćenja u mjestima neposredno nakon

¹⁹ *Crveni teror u Dubrovniku*, 1998; J. RADICA, 2003.

²⁰ M. KOVAČIĆ, 2004.

²¹ M. PELIKAN – M. GAZDA, 2003. U njoj su uz poimenično navedene žrtve s područja Slatine, i one s područja Orahovice i Virovitice, za koje su autori uspjeli prikupiti osnovne podatke.

²² P. BEZINA, 2003. Autor je upio osobnom identifikacijom poimenično do sada utvrditi u razdoblju 1941.-1945. godine 2773 hrvatske žrtve na području nekadašnjeg kninskog kotara, od kojih su većina njih bili civili. Tisuću ih je poginulo kao borci NOR-a i žrtve rata, dok su ostali Hrvati, koji su do sada uglavnom prešućivani, inače većinom civili, osim manjeg broja poginulih u borbi, stradali u miru od partizanskih komunističkih postrojbi i vlasti. Bezina tu donosi ostale hrvatske žrtve s područja 85 župa – od Gračaca do Imotskog i Makarske – njih 16.828 koje čine 9,61% od ukupnog stanovništva Provincije (str.1114-1116).

²³ *Gospički spomen zbornik*, 1995. Od ukupno 3453 poimenično navedene hrvatske žrtve s područja grada Gospića i općina Perušić i Karlobag tijekom rata ih je stradalo 1462, a nakon rata 1991 žrtva (str. 13, tablica: Hrvatske žrtve).

²⁴ O tome je Ante Glavičić objavio u *Senjskom zborniku* nekoliko radova od kojih ističem: ANTE GLAVIČIĆ, 1994, 291-305; ANTE GLAVIČIĆ, 1996, 259-280; ANTE GLAVIČIĆ, 2001, 211-250.

²⁵ *Bilten (GŠ HOS-a NDH), Zagreb, 30. IV. 1945., 2-3*. Tu se uz ostalo navodi: "*Zagreb, 24. IV. 1945. Glavni stožer hrvat. oružanih snaga na temelju ispitanih podataka ustanovljuje da pripadnici cijele tzv. Jugoslavenske armije postupaju s ratnim zarobljenicima protivno svim utančenjima međunarodnih ratnih propisa. Gotovo svi pripadnici hrv. oružanih snaga, bili bez oružja, bili zdravi, bolesni ili ranjeni, koji padnu u ruke Jugoslavenske armije, bivaju jednostavno ubijeni ili još češće zaklani*" (str. 2).

njihovog zauzimanja.²⁶ Tako su, primjerice, prema jednom izvješću CK KPH od 17. I. 1945., povjerenici OZN-e na području Dalmacije "*dobili direktivu, da prilikom oslobađanja uhapse što više ljudi, jedan dio od tih, koji ispunjavaju potrebne uslove, likvidiraju, a ostali dio puste na slobodu*", te je tako u "*duhu te direktive od Dubrovnika-Knina pa do Zadra likvidiran stanovit broj ljudi*" i to dio civila i dio zarobljenika, a prema priloženim dokumentima riječ je o više od 500 ljudi.²⁷ Tako je bilo i na području Slavonije gdje su, prema jednom nadzornom izvješću tamošnje OZN-e, nakon zauzimanja po partizanima pojedinih mjesta mnogi ugledni ljudi likvidirani bez suda, kako od pojedinih postrojbi JA²⁸, tako i od pojedinih članova OZN-e ili po njihovoj zapovjedi, a da nekima nisu uzete čak ni generalije. Kao razlog ovim likvidacijama navodi se "*stajalište koje je u Slavoniji uzela ne samo OZN-a, nego i druge ustanove, a koje se svodi na ovo: Bez mnogo skrupula treba likvidirati sve one za koje znamo da su neprijatelji koji će sutra biti protiv nas*".²⁹ Politički stav pojedinih rukovodećih ljudi KP na terenu bio je sličan. Tako se, primjerice, na sastanku Okružnog komiteta KPH Karlovac 1. VI. 1945. o stavu prema onima koji u toku rata nisu bili u redovima JA, navodi kako se domobranstvo prisjedinja JA, to treba zauzeti oštrij stav prema ustašama i Mačekovim agentima (tj. HSS-ovcima koji su ostali na Mačekovoj političkoj liniji). Za stvaranje socijalizma, za kojega postoje svi preduvjeti, sekretar OK KPH naznačuje sljedeće zadatke: "*Temeljito i do kraja obračunati s ostacima fašizma. To su njihovi kadrovi koji će im vjerno služiti nemilosrdno ih treba likvidirati. Samo tako ćemo sačuvati tekovine NOB-a, oštrom likvidacijom ustaša, četnika i*

²⁶ Vidi: Z. DIZDAR – V. GEIGER – M. POJIĆ – M. RUPIC, 2005, dok. br. 28, 113. /HDA, 1491. OZN-a za Hrvatsku. Depeša br. 124. od 15. 5. 1945./

²⁷ Vidi: Z. DIZDAR – V. GEIGER – M. POJIĆ – M. RUPIC, 2005, dok. br. 10, 56-71. /HDA, KPH-42/2842./ Tu su navedeni primjeri strijeljanja u Dubrovniku, Makarskoj, Kninu, Omišu, Zadru, Splitu (posebice iz logora Gripe), Drnišu i Sinju, uglavnom Hrvata, i to na okrutan način (strijeljanjem i još živih ljudi bacanjem u jame kao, primjerice, u Badnju kod Drniša, ili klanjem u Dubrovniku), dok su četnici uglavnom oslobođeni bez obzira na zločine, kao, primjerice, "*slučaj u Kninu gdje se članovi oblasnog odbora i četničkog ratnog vijeća šecu slobodno po kninskoj krajini, a samo na Kosovskom polju postoje groblja stotine i hiljada srpskih žrtava i nasilja kojeg su počinili četnici*".

²⁸ HDA, Kotarski komiteti KPH oblasti Slavonije, kut. 47. Tako se, primjerice, u tom izvješću Okružnog komiteta KPH Nova Gradiška br. 313/45. od 24. V. 1945. upućen Oblasnom komitetu KPH Osijek navodi kako je od 42. makedonske divizije I. JA u selu Repušnici kod Kutine ubijeno "*29 viđenijih Mačekovaca*", koji su prije toga bili mobilizirani na rad, što je skroz "*nezgodno odjeknulo jer su ini ugledni i ispali mučenici*" pošto "*su ih onako izmrcvarene odnijeli kući i sahranili*".

²⁹ J. JURČEVIĆ, 2005, 48-49.

ostale reakcije i mora nam biti jasno da se usporedo proveda i klasna borba".³⁰ Dakle, OZN-a je mogla, prema zapovjedi vrha vlasti ili prema vlastitoj prosudbi, poduzimati najraznovrsnije mjere represije, uključujući sustavne masovne i pojedinačne likvidacije, a bez bilo kakve pravne procedure. Ona se u svojoj aktivnosti najviše služi KNOJ-em. Time su komunističke jugoslavenske vlasti otvoreno pokazale da namjeravaju u novoj jugoslavenskoj državi uspostaviti diktaturu KPJ i jednostranački sustav kakav je postojao u SSSR-u (što su i činili). O tome postoji sve više novih vrijednih radova, objavljenih dokumenata te poimeničnih popisa stradalih.³¹ I zapadni saveznici izvješćeni su s terena o tim nedjelima, ali nisu reagirali. Tako, primjerice, Britansko izaslanstvo u Vatikanu 11. V. 1945. izvješćuje svoje Ministarstvo vanjskih poslova u Londonu o masakru 192 katolička svećenika od "*Titovih partizana*" i nekoliko stotina katolika, uglavnom uglednih i bogatih ljudi u gradovima i mjestima na područjima Hrvatske (prvenstveno Dalmacije) i Bosne i Hercegovine (prvenstveno Hercegovine) koja su se našla pod njihovim nadzorom od listopada 1944. do ožujka 1945. godine. Prema tom izvjestitelju svrha tih "čistki" leži u namjeri Komunističke partije da eliminiira "*sve one predstavnike naroda koji bi ih jednoga dana mogli priječiti u njihovoj težnji da boljševiziraju oslobođenu Jugoslaviju*", među kojima su "*i katolički svećenici koji među narodom uživaju veliko poštovanje i autoritet i koji su u stvari duhovni vođe naroda*".³² Dakle, naglašava se da pri tome partizani ne dopuštaju nikome napustiti zemlju ili uspostaviti kontakt sa savezničkim snagama, kako bi tu boljševizaciju Jugoslavije ostvarili bez svjedoka.

³⁰ B. VLAŠIĆ, 1991, 83-84.

³¹ Za ilustraciju spomenut ću samo knjigu: Ivice Puljića, Stanislava Vukorepa i Đure Bendera, *Stradanja Hrvata tijekom Drugog svjetskog rata i poraća u istočnoj Hercegovini*, Zagreb, 2001. Prema njoj gotovo svaki četvrti Hrvat istočne Hercegovine je izgubio život tijekom rata i poraća, a dani su i poimenični popisi za 4.423 tamošnje hrvatske žrtve za koje su autori uspjeli prikupiti osnovne dokumentacijske podatke. Njih 2277 bili su pripadnici oružanih postrojbi NDH (od kojih je 683 poginulo tijekom rata), a ostalih 2138 bili su civili (od kojih 817 žena i 684 djece). Poslije rata na križnim putovima život je izgubilo njih 1333, a nakon toga 531 osoba. Ako se uzme u obzir da je ovdje rat praktički završio uglavnom krajem 1944., onda ih je od tada od ukupnog broja stradalih čak oko ¾ stradalo od postrojbi NOV i POJ i njihovih tamošnjih vlasti.

³² Z. BATUŠIĆ, Iz britanskih arhiva, *Danas*, Zagreb, 18. 6. 1991. Posebno se opisuju pokolji 66 ubijenih svećenika od partizanskih snaga i vlasti u Dubrovniku (njih 6), Makarskoj (5), Sinju (5), trebinjskoj biskupiji (6), u Ljubuškom i Čapljini (9), Širokom Brijegu (28) i Mostaru (7 ubijenih svećenika) te ubojstva nekoliko stotina uglavnom uglednih i bogatih katolika u tim mjestima. Tako je, primjerice, nakon zauzeća Čapljine 27. X. 1944. bilo od partizanskih vlasti u njoj "*odmah masakrirano 60 građana*".

Vojna situacija u Europi početkom svibnja 1945. godine jasno je ukazivala da je kraj Drugoga svjetskoga rata u Europi bio samo pitanje dana. Na to su upućivali uspjesi zapadnih Saveznika u borbi protiv snaga Trećeg Reicha u Italiji [gdje je nakon zauzimanja Venecije (29. travnja) potpisana kapitulacija tamošnjih njemačkih snaga] i na zapadnoj bojišnici (zauzimanjem 28. travnja Münchena i 5. svibnja Linza), kao i uspjesi sovjetske Crvene armije na istočnoj bojišnici (zauzimanjem 13. travnja Beča i 2. svibnja Berlina). Snage Savezničke koalicije (oni sa zapada i oni s istoka) sporazumno su nastupali slamajući otpor njemačkih postrojbi pa se svaki čas očekivao njihov susret i kapitulacija Trećeg Reicha. I bez obzira na njihove različite političke i druge interese u Europi, bilo je sasvim izvjesno da do međusobnog vojnog sukoba između njih neće doći, a taj sukob su mnogi i u NDH priželjkivali i očekivali te na tom, očito pogrešno, gradili svoje planove i nade. U okviru završnih vojnih napora očito je bilo da su bili spremni, neki više (SSSR), drugi manje (V. Britanija i SAD) pomoći DF Jugoslaviju i njezinu JA, sukladno postojećim dogovorima, tj. da se rat okonča i na tom jugoistočnom dijelu bojišta, naravno, vodeći uvijek računa o svojim vlastitim političkim i drugim interesima.

Partizanske postrojbe Desetog zagrebačkog korpusa (tada pod zapovjedništvom III. JA) probile su bojišnicu Nijemaca i postrojbi HOS-a na Bilogori (29. travnja) koje su se morale povlačiti. Time se postrojbama III. JA otvarala mogućnost daljnjega prodora s osloncem na masiv Kalnika i dolinom Drave prema Varaždinu i preko Slovenije do Austrije, a što bi zaprijetilo izvlačenju snaga pod zapovjedništvom generala A. Löhra tim najkraćim pravcem do zapadnih Saveznika. Zato je *general Löhr 30. travnja 1945.* izdao *zapovijed o postupnom odstupanju i povlačenju svih njemačkih i hrvatskih postrojbi s područja NDH prema Austriji*, čime se ubrzano počela raspadati obrambena linija. Zato je brzo razbijen i posljednji pokušaj stvaranja obrane i zadržavanja partizanskih snaga na tzv. *Zvonimirovoj liniji* (koja je ranije pripremana, ali ne i završena, a protezala se od Drave preko Koprivnice-Križevaca-Vrbovca-Dugog Sela-Karlovca i dalje sve do Senja), jer oni ulaze 2. svibnja u Đurđevac, 4. svibnja u Bjelovar, 5. svibnja u Koprivnicu, 6. svibnja u Ludbreg i Križevce, Sisak, Petrinju, a 7. svibnja u Varaždin, Novi Marof, Dugo Selo, Veliku Goricu i Karlovac, kada je Štab Prve JA izdao zapovijed za zauzimanje Zagreba i presijecanja odstupnice Nijemcima i snagama HOS-a preko Medvednice i Podsuseda.³³ To je stavilo pred gotovo svršen čin i glavno političko vodstvo NDH koje je moralo donositi odluke sukladno s tom novom

³³ U tim borbama postrojbe III. JA od 27. IV. do 7. V. 1945. ubile su 2500, ranile oko 4000 i zarobile 920 neprijateljskih vojnika (od kojih 20 časnika). Vidi: VA VII, Beograd, A. NOB, kut. 21 A, reg. br. 13-2. Izvješće Štaba III. JA Generalštabu JA od 11. V. 1945.

situacijom koja se iz dana u dan dramatično pogoršavala. Vlada NDH odmah 30. IV. usvaja konačnu odluku o odustajanju od pružanja snažnog otpora jugoslavenskim armijama kako bi se civilno pučanstvo poštedjelo savezničkog bombardiranja i odmazde partizana (i brojnih amnestiranih i prisilno mobiliziranih bivših srpskih četnika u njihovim redovima) i o konačnom napuštanju Hrvatske, koje sutradan 1. svibnja priopćava Glavnom i vojnom stožeru NDH, radi razrade plana povlačenja i predaje zapadnim saveznicima uz priznavanje statusa ratnih zarobljenika po odredbama Ženevske i Haške konvencije. Tako se razmatra mogućnost povlačenja HOS-a i hrvatskog pučanstva preko Like i Gorskog kotara prema Istri i dalje u sjevernu Italiju, znajući da se tu nalaze najbliže angloameričke snage. To je bilo potpuno nerealno jer su tada partizanske snage Četvrte JA već bile zauzele Liku, Gorski kotar i Istru te se probile u Trst, Tržič i na rijeku Soču, susrevši se tu sa savezničkim snagama, o čemu je opširno izvješćivao jugoslavenski tisak i radio Beograd, ali i svjedočili pojedinci i manje skupine izbjeglica s tih područja prispjelih preko Slovenije u Zagreb. Nakon te spoznaje Vlada NDH noću 3. na 4. svibnja odlučila je da uputi memorandum zapadnim saveznicima s pozivom da savezničke snage uđu u Hrvatsku i da prihvate predaju HOS-a. Memorandum je ministar dr. Vjekoslav Vrančić ponio 4. V. za saveznički glavni stožer, ali je ta njegova misija, kako se kasnije saznalo, propala. Ipak kopiju memoranduma saveznici su dobili od druge skupine (pilot i dva američka pilota), ali su odbili ponudu vlade NDH.³⁴ Odmah potom 4. svibnja general Löhr priopćio je rukovodstvu NDH da se Zagreb više ne može braniti i da se sve njemačke i hrvatske postrojbe povlače u Sloveniju, gdje se namjeravao organizirati novi otpor partizanima na liniji Maribor-Celje. Na osnovi toga i spoznaje da su propali svi njihovi pokušaji kod zapadnih saveznika oko spašavanja NDH, poglavnik dr. Ante Pavelić i vlada NDH donijeli su 5. travnja 1945. odluku, koja je sutradan proglašena obznanjena, o svom i općem *povlačenju* prema Sloveniji i dalje Austriji. U proglasu je priopćeno da sve Hrvatske oružane snage treba da napuste teritorij NDH i s njima civilno pučanstvo koje to želi. Tada, predvečer 6. svibnja, *vlada NDH* zaključuje da krene put Klagenfurta (Celovca) i potom na ranije pripremljeno odredište u njegovoj blizini, gdje je nesmetano sutradan (7. V.) i stigla, dok su Poglavnik i vojni zapovjednici trebali stići za njima s postrojbama HOS-a

³⁴ V. VRANČIĆ, 1985, 444, 448-452. Tekst *Memoranduma Hrvatske vlade za feldmaršala HAROLDA ALEXANDERA (savezničkog generala, glavnokomandujućeg na Sredozemlju, otposan 4. svibnja 1945. godine)* u prijevodu s engleskog vidi u knjizi B. KRIZMANA, 1983, 289-294, a potpisalo ga je u Zagrebu 4. V. 1945. osobno 19 ministara Vlade NDH. Alexander je memorandum proslijedio Titu što je bilo neuobičajeno, a Tito mu je na njega odgovorio. I to pokazuje kako je sudbina Vlade, onih koji su se s njom povlačili i NDH, bila zapečaćena.

NDH.³⁵ Istodobno s njom na put je krenula i skupina visokih državnih dužnosnika, crkvenih dostojanstvenika i predstavnika kulturnog života. Oni su mislili, planirali i nadali se da će gotovo sigurno ubrzo doći do ranog sukoba između zapadnih saveznika i komunizma na istoku te će ih u Austriji prihvatiti zapadni Saveznici, odnosno da će se u tom sukobu vodstvo NDH s vojskom i izbjeglim pučanstvom ubrzo (nakon 5-6 tjedana) vratiti u domovinu kao njihovi saveznici i kao osloboditelji Hrvatske od jugokomunizma.³⁶ Tijekom 6. i 7. svibnja krenuo je najveći dio postrojbi HOS-a i hrvatskih civila put Slovenije i Austrije te tako započeo veliki egzodus hrvatskoga naroda na Zapad. Poglavnik dr. A. Pavelić je 7. svibnja iz Novih Dvora kraj Zaprešića uvečer krenuo s jednom zagrebačkom kolonom i prenoćio u Rogaškoj Slatini.³⁷ Tu je Pavelić noću 7./8. svibnja preko brzoglasa obaviješten o njemačkoj sveopćoj kapitulaciji te da mu general Löhre prepušta operativno zapovjedništvo nad Hrvatskim oružanim snagama, uključujući legionarske i druge hrvatske postrojbe do tada u sastavu njemačke vojske.³⁸ Pavelić je ujutro 8. svibnja na sjednici Glavnog ustaškog stana donio posljednju odluku i zapovjedio da sve postrojbe HOS-a NDH nastave najbrže povlačenje za Korušku u Austriji i tu se s oružjem predaju Saveznicima, a u nikojem slučaju partizanima, pod vrhovnim zapovjednikom povlačenja generalom Vjekoslavom Luburićem, koji ih je preko Celja usmjerio prema Mariboru i dalje prema Austriji.³⁹ Potom se Pavelić s kolonom preko Maribora probio u Austriju, blizu Salzburga, gdje mu je od prije bila smještena obitelj. Tako se povlačenje brojnih pripadnika oružanih snaga NDH, članova

³⁵ Opširnije o okolnostima i tijeku povlačenja vidi: Z. DIZDAR – M. RUPIC, 1995, 93-126.

³⁶ M. RUPIC – Z. DIZDAR, 1995, 102.

³⁷ Tako je pr. general Vjekoslav Servatzy, u to vrijeme zapovjednik grada Zagreba, izjavio 25. VI. 1945. pred Zemaljskom komisijom za utvrđivanje ratnih zločina Hrvatske da je 7. V. 1945. bio u Novim Dvorima kod Zaprešića na razgovorima s poglavnikom dr. A. Pavelićem i da je on toga dana s pratnjom krenuo oko 17 sati u pravcu Celja. To potvrđuju i oni koji su bili u koloni s Pavelićem, s tim da se zaustavio u Rogaškoj Slatini, gdje je i prenoćio. – M. RUPIC-Z. Dizdar, n. dj., 109 i 119. (Zapisnici Ice Kirina, zapovjednika Sigurnosne službe, kod OZN-e Hrvatske od 12. III. 1946. – koji također navodi to vrijeme polaska, samo je u tom zapisniku pogrešno upisan datum 8. svibnja, a treba 7. V. što se vidi iz njegovih prijašnjih iskaza, a i Zdenka Blažekovića, čija civilna kolona kreće oko "pola pet sati istoga dana", tj. 7. V.).

³⁸ HDA, Rukopisna ostavština dr. Krunoslava Draganovića (dalje R.O. K. Draganovića) br. 32.1. Feodor Dragojlov, Bleiburg, str. 1-6.

³⁹ O tome opširnije vidi svjedočenje generala Vjekoslava Luburića iz 1967. pod naslovom: Povlačenje Hrvatske vojske prema Austriji, objavljeno u knjizi: J. PRCELE – D. ŽILIĆA, 2001, 37-63. General Luburić je prema tome svjedočenju osigurao prolaz HOS-a i naroda kroz Celje prema Mariboru u Austriju, dok se sa skupinom svojih boraca vratio u Hrvatsku, u Zagreb. O daljoj njegovoj sudbini vidi u leksikonu: *Tko je tko u NDH. Hrvatska 1941.-1945.*, Zagreb, 1997, 240-242.

njihovih obitelji i drugih civila iz Hrvatske nastavilo preko Slovenije prema Austriji i prema Zapadu, u nadi zaštite od saveznika. Ovo *povlačenje Hrvata je izvedeno bez potrebnih političkih i vojnih priprema*. Računa se da je tada napustilo NDH, povlačeći se prema Sloveniji i Austriji oko 200.000 pripadnika HOS-a pod oružjem, oko 100.000 njemačkih vojnika, tisuće Kozaka i četnika. S HOS-om se povlačio i veliki broj civilnog stanovništva (broj nije još utvrđen, u dokumentima JA navodi se broj oko 60.000, a u dokumentima predstavnika HOS-a oko 500.000), poglavito Hrvata iz Bosne i Hercegovine i Hrvatske, koji su bježali iz različitih motiva, a mnogi prvenstveno zbog straha od partizana. *Noću 8./9. svibnja u ponoć stupila je na snagu bezuvjetna njemačka kapitulacija, te uslijedila predaja njihovih snaga partizanima* što je jako otežavalo daljnje kretanje hrvatskih kolona. Istodobno su tada i posljednje postrojbe oružanih snaga NDH i civili napuštali Zagreb, Hrvatsku, i u koji su već ulazile postrojbe JA. U Zagreb su 8. svibnja 1945. ušle postrojbe 1. i 2. JA pošto su se prethodno iz njega povukle njemačke postrojbe i postrojbe HOS-a, tako da, osim kraćih i žešćih borbi, do nekih ozbiljnijih borbi u gradu nije ni došlo, ali je bilo skupina vojnika koji su se predavali ili bile zarobljene, od kojih su mnoge partizani odmah strijeljali.⁴⁰ Potom se prišlo "čišćenju" Zagreba i okolice od zaostalih "banditskih skupina".⁴¹ Već 8. V. 1945. štabovi JA dostavili su svojim postrojbama zapovjedi (depeše) u kojima je navedeno: "Svi neprijateljski oficiri i vojnici, koji budu pružali otpor od 8. maja 1945. posle 24 časa – stavljaju se izvan ratnih zarobljenika", te na njihovim sektorima zapovjedili im "tretirajte kao takve i postupajte prema njima, kao sa banditima", te da se od toga "izuzimaju jedinice, koje se organizovano predaju".⁴² Ove zapovjedi poslužiti će kao svojevrsno opravdanje zapovjedništvima postrojbi JA za brojne zločine počinjene nad zarobljenicima, posebice pripadnicima HOS-a NDH. I J. B. Tito je preko beogradskog radija 9. svibnja, u povodu njemačke kapitulacije, uputio

⁴⁰ Tako u izvješću Prve JA Generalštabu JA navodi se kako su postrojbe te armije u bitki za Zagreb ubile čak 10.901 i zarobile 15.892 neprijateljska vojnika, a da se ne navode koje su to borbe te se nameće zaključak kako je dio onih koji se predao ili bio zarobljen potom ubijen. *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije* (dalje *Zbornik NOR-a*), tom XI, knjiga 1., *Operacije I. JA 1945.*, Beograd, 1971., 663. Omjer broja ubijenih i zarobljenih znao je biti i obrnut, kao, primjerice, tijekom zauzimanja Karlovca (7. V. 1945.) gdje je grupa divizija Druge JA onesposobila oko 6399 vojnika (od kojih ubila 2946, a zarobila samo 182, dok se o ranjenima ništa ne kazuje). *Zbornik NOR-a*, tom XI, knjiga 2., *Operacije II. JA 1945.*, Beograd, 1969, 460-461.

⁴¹ Tako je prema izvješću Generalštaba JA u borbama i akcijama čišćenja 10. i 11. svibnja 1945. bilo ubijeno 2700, a zarobljeno 15.700 neprijateljskih vojnika i oficira. *Vjesnik*, Zagreb 12. V. 1945.

⁴² VA VII, Beograd, A. NOB, kut. 1396, reg. br. 12-4. Štab 51. vojvođanske divizije III. JA 8. V. 1945. dostavlja depešu III. JA svojim postrojbama.

poziv "svim zavedenim, koji su s oružjem u ruci, služili okupatoru", da odmah polože svoje oružje i predaju se najbližim vlastima, zaprijetivši im ukoliko to ne učine da će narod i vojska prema njima "nemilosrdno postupiti", zapovjedi svim partizanskim vojnim postrojbama, bilo gdje se nalazile, da smjesta razoružaju sve oružane formacije koje su do tada bile u službi okupatora.⁴³ Istoga dana su u Zagrebu održali savjetovanje zapovjednici 1, 2. i 3. JA (generali Peko Dapčević, Koča Popović i Kosta Nađ) s predstavnikom Generalštaba JA Radom Hamovićem dogovorivši daljnji plan akcija svojih armija. Naime, već tada je bio ostvaren prvenstveni vojni cilj JA, a to je strategijsko okruživanje "neprijatelja" u sjeverozapadnim dijelovima države. Tada su se već u Koruškoj nalazile postrojbe *Četvrte operativne zone Slovenije* (14. divizija, Kokrški i Koruški odredi) i pojačani *Motomehanizirani odred IV. JA*, na zapadu postrojbe *7. slovenskog korpusa JA*, na jugu *II. JA* (sa 3., 10., 39. i 45. divizijom) i na istoku *I. JA* (sa 5., 11., 21. i 48. divizijom) i do nje sjevernije (od Varaždina prema zapadu) *III. JA* (sa 12., 16., 17., 36., 40. i 51. divizijom). Na osnovi zagrebačkog dogovora zapovjednika 1., 2. i 3. JA sutradan (10. V. 1945.) su prema Sloveniji (Celju, u kojem su toga dana već bili slovenski partizani) upućeni dijelovi 1. JA (5. i 11. krajiška i 21. srpska udarana divizija), 2. JA južno od Save prema Zidanom mostu i 3. JA prema Mariboru gdje su već od 9. V. bili slovenski partizani. U Maribor je 10. V. stigla i 51. vojvodanska divizija III. JA, čime je bio presječen mariborski smjer povlačenja hrvatskih kolona u Austriju, prema Leibnitzu i Grazu, pa su one krenule prema Dravogradu, gdje je glavnina stigla 11. svibnja 1945. Celje je 10. svibnja 1945. postalo glavnim raskrižjem u koje su se slijevale hrvatske kolone od Rogaške Slatine, od Zidanog Mosta i nekoliko tisuća od Maribora, iako su u njemu bili slovenski partizani, a na začeljima kolona postrojbe I. II. i III. JA. No, partizani nisu imali dovoljno snaga da bi zaustavili naoružane hrvatske kolone i nagovorili snage HOS-a na predaju, jer oni to nisu htjeli, a istodobno su morale brinuti i o Nijemcima koji su se, s obzirom na obznanjenu kapitulaciju Trećeg Reicha, masovno predavali. Tako je došlo do prvih pregovora koji su rezultirali potpisanim dogovorom predstavnika Okružnog NOO-a Celje i izaslanstva hrvatske kolone, kojim je HOS-u i civilima dopušten slobodan prolaz celjskim okrugom. Potom je glavnina nekoliko desetaka kilometara duge hrvatske kolone krenula prema Dravogradu, gdje je čelo (s generalom I. Herenčićem) bilo 12. svibnja, dok su se istodobno sredina i začelje pomakli samo za desetak kilometara, a 13. svibnja su napredovali za daljnjih 20 kilometara. Kako su neke postrojbe I. i III. JA u Celje stigle 11. V., to su se dale na razoružavanje Nijemaca i u potjeru za kolonom HOS-a i hrvatskih civila (pojačavaju napade i

⁴³ J. BROZ TITO, 1959, 263.

pune privremene logore zarobljenicima). Tako je bilo više partizanskih napada na pojedine dijelove kolona, koji su bili slabije ili nikako zaštićene, ali posebice su se napadale skupine koje su skrenule s glavne zakrčene ceste, te nezaštićeni civili, koji se većinom upućuju u celjski partizanski logor Bezistan, dok su drugi bili ubijeni. Tada 11. V. u Celju i okolici je "*razoružano oko 40.000 Nijemaca, oko 3.000 ustaša i 1000 domobrana*".⁴⁴ Tu u Celju i okolici postrojbe JA izvršile su potom više masovnih zločina na zarobljenicima, kako nad onima koji su već bili tu, tako i onima koji su se slijevali sa sjevera na to područje, dok su ostali prema zapovjedi štabova armija otpremani uglavnom u Zagreb i dijelom u Karlovac, u tamošnje zarobljeničke logore. Postrojbe 51. divizije III. JA stižu vlakom iz Maribora 12. V. na područje Dravograda kao pojačanje tamošnjim partizanskim postrojbama (i bugarskim), te tako partizani zaposjedaju sve prolaze prema Austriji. Tijekom 11. i 12. svibnja 1945. hrvatski izaslanici (general Servatzy i Metikoš te ustaški pukovnik D. Crljen) bezuspješno su pregovarali s bugarskim zapovjednicima (na čelu s gen. Atanasovom i polit-komesarom generalom Viktorom) o propuštanju hrvatskih kolona preko austrijske granice (vrhovni zapovjednik bugarskoj vojsci bio je sovjetski maršal Tolbuhin), zauzeli su neutralan stav te su im sugerirali da je najbolje da se probiju pravcem Prevalje-Bleiburg. Pokušaje proboja na tom dravogradskom području onemogućile su pristigle sve snažnije postrojbe 51. divizije III. JA. U izvješćima nekih od tamošnjih postrojbi III. JA navodilo se kako u "*borbi sa neprijateljem koji se povlačio, čulo se dovikivanje sa njihove strane: 'Mi se nećemo predati ni vama, ni Rusima, već Englezima'*", jer kako su potom od zarobljenih "*ustaških oficira doznali, da su dobili naređenje od Pavelića i svoje vlade, da se povuku do sektora Celovec, gdje će se predati Englezima i Amerikancima*".⁴⁵ Onda je 13. V. sastavljena Predstavka *Glavaru Angloameričke misije za Štajersku, Korušku i Gorenjsku u Celovcu, s molbom da primi 200.000 pripadnika HOS-a i oko 500.000 hrvatskih civila te 15.000 vojnika Crnogorske*

⁴⁴ VA VII, Beograd, A. NOB, kut. 925, reg. br. 11-3. Iz bojne relacije Štaba XIV. udarne divizije III. JA od 1. do 20. V. 1945. U Beogradskoj *Politici*, koja je redovito donosila ratne izvještaje Generalštaba Jugoslavenske armije, za 12. V. je navedeno da je tijekom oslobođenja Maribora, Zidanog Mosta, Bleda, Jesenica i dr. mjesta ubijeno 2800, a zarobljeno 15.700 neprijateljskih vojnika, a 13. V. uz oslobođenje Rogaške Slatine, Celja, Velenja, Šoštanja, Dravograda i dr. mjesta ubijeno preko 500 ustaša, zarobljeno preko 40.000 neprijateljskih vojnika i oslobođeno 2500 građanskih lica "*koje su ustaške bande dovele sa sobom*". (*Politika*, Beograd, 13. i 14. V. 1945.).

⁴⁵ VA VII, Beograd, A. NOB, kut. 883 A, reg. br. 6-1/6. Izvješće Divizijskog komiteta KPH XII udarne divizije III. JA od 16. VI. 1945. za svibanj, u kojem se uz navedeno ističe kako je tada rad divizijske partijske organizacije bio "*uglavnom usmjeren u raspirivanju mržnje prema koljačima našega naroda koji nastoje pobjeći iz naše zemlje*", a u "*isto vrijeme tumačili smo naređenje druga Tite: 'Goniti neprijatelja bez prekida, do konačnog uništenja'*".

narodne vojske Sekule Drljevića i 11.000 crnogorskih civila. Naime, u Klegenfurt britanske snage ušle su 8. svibnja, tri sata prije partizana.⁴⁶ Potom je 14. V. general R. Boban s dijelom postrojbi HOS-a u žestokoj i kratkoj bitki uspio razbiti partizanske snage i prokrciti prijelaz zapadno od Dravograda tako da je istog dana veliki broj hrvatskih vojnika i civila (oni koji nisu poginuli ili bili zarobljeni)⁴⁷ prešao austrijsku granicu i stigao na polje kod *Bleiburga* gdje su ih dočekale britanske postrojbe iz sastava Petog korpusa VIII. Savezničke armije, pod zapovjedništvom brigadira Patricka Scotta i nakon pregovora zaustavile njihovo dalje napredovanje. Tada im je predana i predstava od prethodnog dana.⁴⁸ A sutradan su im se priključili i ostaci hrvatske kolone. Britanci su zaposjeli Bleiburg 12. V. 1945., a sutradan ujutro je tu "369. hrvatska divizija zaustavljena kod *Bleiburga*" s 3.000 vojnika i smještena kod Greiffena te general Lühr sa svojim stožerom (700 ljudi).⁴⁹

⁴⁶ Predstavka je objavljena u *Hrvatskoj reviji*, God. XXXIII, sv. 1/29, München-Barcelona, ožujak 1983, 128-131. pod naslovom: *Hrvatska predstavka angloameričkoj vojnoj misiji 1945.* s njezinim faksimilom. Partizani su odmah nastojali u Klagenfurtu i u Koruškoj ustrojiti svoju vojnu upravu, polazeći od stava svoga političkog i vojnog vodstva kako je Koruška dio Jugoslavije, dok su Britanci sa SAD i SSSR-om u Moskvi dogovorili njezinu okupaciju i da ona ostaje kao što je bila i prije, tj. dio Austrije.

⁴⁷ Zagrebački je *Vjesnik* za 14. V 1945. izvjestio kako je u "jučerašnjim borbama naša III. armija zarobila preko 20.000 ustaša sa ustaškim pukovnikom Sudarom...", dok u "današnjim borbama zarobljeno je 30.000 ustaša, među njima šest generala sa generalom Sertićem", a "oslobođeno je 20.000 građana koje su ustaše gonili pred sobom", dok je u "toku jučerašnjeg i današnjeg dana ukupno u borbama ubijeno preko 10.000 ustaša". (*Vjesnik*, Zagreb, 15. i 16. V. 1945.)

⁴⁸ Predstavku su, nakon kontakta s britanskom jedinicom u Bleiburgu, njezinom zapovjedniku majoru predali hrvatski pregovarači generali I. Herenčić i M. Gregurić, koji ju je prosljedio stožeru 5. korpusa. Tako je u ratnom dnevniku 5. britanskog korpusa, čiji se stožer s general pukovnikom C.F. Keighileyem nalazio u Klagenfurtu, zabilježeno za 15. V. 1945. prije podne: "Privremena granica dogovorena sa SOVJETSKIM i BUGARSKIM snagama. Znatne snage HRVATSKIH postrojbi koje prema izvještajima broje 200.000 pripadnika vojske i 500.000 civila približavaju se AUSTRIJSKOJ granici iz smjera Dravograda. Odbijaju se predati JUGOSLAVENSKIM snagama, ali nakon pregovora privremeno pristaju ne prelaziti granicu" kod Bleiburga.. (Faksimil tog dijela ratnog dnevnika objavljen u zborniku međunarodnog znanstvenog skupa: *Bleiburg 1945-1995.*, Zagreb, 1996, 153.) Kako su se, prema britanskim izvorima, Titove jugoslavenske snage odlučno protivile toj namjeri Hrvata (tj. HOS-a NDH i civila) i nisu dopuštale njihovu predaju britanskim snagama, a kako je stiglo odobrenje da se oni predaju Titu, to su pojačane britanske snage kod Bleiburga (s jednom pješadijskom bojnim i jednim eskadronom), spremne pružiti podršku jugoslavenskim snagama ako bi se Hrvati odlučili za dolazak na britansko područje, a ne za predaju i povratak u Jugoslaviju. Iz navedenog se vidi da je ishod pregovora, koji su bili u tijeku u blajburškom dvorcu, mogao jedino biti predaja, što je ubrzo i uslijedilo.

⁴⁹ *Svibanj 1945. u britanskim dokumentima (III.i X).* /Ratni dnevnik 38. (Irske) pješačke brigade od 11. do 14. svibnja/ *Focus*, br. 82 i 90, Zagreb, siječanj i rujanj 1999. Za 14. V. imamo

Postrojbe JA su uspjele 14. V. neke dijelove kolona postrojbi HOS-a (s kojima je bio i izvjestan broj civila) u nastupu prema Bleiburgu, poglavito onih na kraju, presjeći i primorati na predaju izvršivši pritom masovne likvidacije. Takav je, primjerice, bio slučaj sa 17. divizijom III. JA pred Slovenj-Gradecom, a koji navodi general Kosta Nađ, zapovjednik III. JA, kojom prilikom *"su ustaše imale oko 3000 poginulih, a desetak tisuća ih je zarobljeno"*, dok je istodobno divizija imala gubitak od samo 82 partizana, što dovoljno govori samo za sebe.⁵⁰ Tada 14. V. 1945. Treća armija javlja Generalštabu JA da već imaju oko 70.000 zarobljenika, koje prikupljaju u Mariboru i Celju. Drugom porukom od istoga dana javljaju o zarobljavanju 20.000 ustaša i domobrana s oficirima na Dravogradskom mostu, kada je prema izvješću Koste Nađa "oslobođeno" oko 4000 civila (djece, žena i službenika) koji su krenuli s vojskom u bijegu.⁵¹ Istodobno, prema depeši I. JA od 14. V. 1945. upućene Generalštabu JA, u Celju se predala skupina od 11.000 Nijemaca, a sve zarobljenike prebacuju u Zagreb, pošto je *"stanje u logorima očajno"*, jer *"nema aparata, niti hrane"* te traže da *"hitno treba da dođe neko iz komande pozadine Generalštaba"*. Do 16. V. 1945. u Celju je još preostalo 15.550 zarobljenika, dok ih je u Zagrebu bilo 16.300, Bjelovaru 7.000 i Vinkovcima 2543.⁵²

Tako je dio pripadnika HOS-a i civila iz Hrvatske u povlačenju poginuo (posebno kod Celja i kod Dravograda), dio bio zarobljen, ili se predao partizanima u Sloveniji, dio se samovoljno vratio natrag na područje Hrvatske, Bosne i Hercegovine te Srijema, dio ih se probio u unutrašnjost Austrije, dok se ipak glavnina 15. svibnja 1945. probila do Bleiburga.

prvu skupinu od 700 predanih Hrvata, a u izvješću s terena u 1.15 sati je zabilježeno: *"200.000 naoružanih HRVATA koje slijedi 1.000.000 civila, a zatim dijelovi dviju njemačkih divizija južno od BLEIBURGA i LAVAMUNDA traže zaštitu od Britanaca (.) Dozvola da prijeđu granicu odbijena (.) Veliki broj Jugoslavena napada ovu kolonu (.) Trenutno vodeće skupine HRVATA neposredno južno od naše nadzorne točke u BLEIBURGU NE pokušavaju prijeći i NISU zametnule sukob s JUGOSLAVENIMA"*. Iz kasnijih izvješća se vidi da su navedeni brojevi, posebice civila, bili potpuno neutemeljeni i plod glasina ili namjernog pretjerivanja. Ponegdje su, a čini se i ovdje, korišteni od zapovjedništva britanskih postrojbi kako bi one dobile žurna pojačanja, što je i ovdje odmah učinjeno.

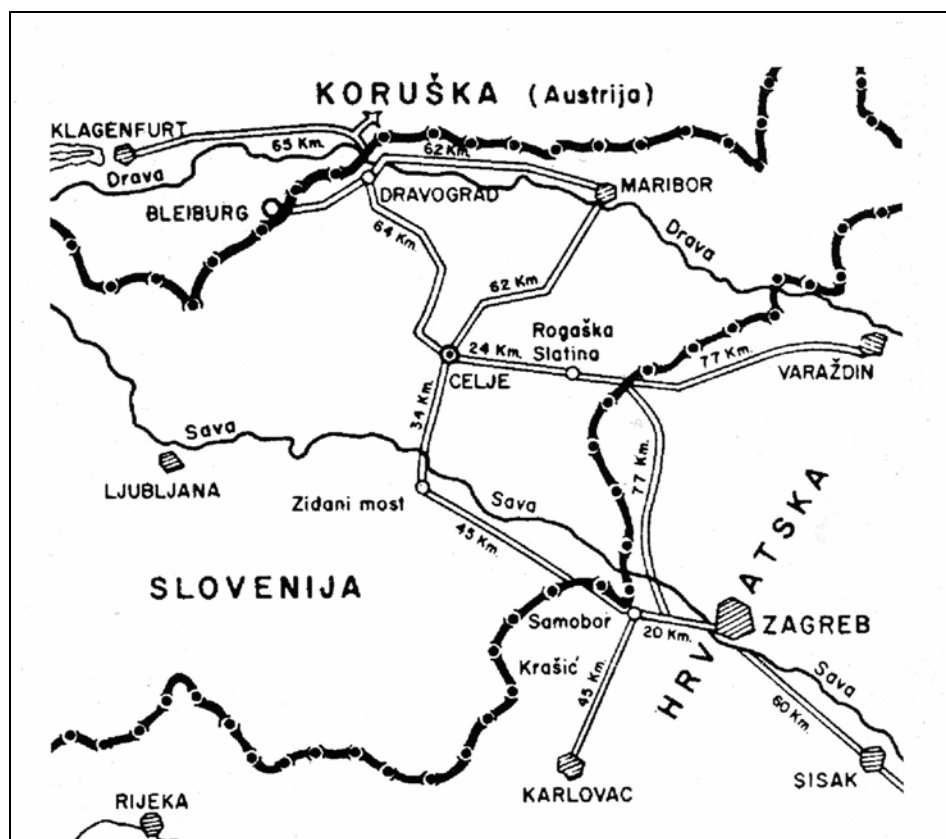
⁵⁰ B. VLAŠIĆ, 1991, 51-52.

⁵¹ Zbornik NOR-a, tom. XI., knj. 3., n. dj., 643.

⁵² VA VII, Beograd, A. NOB, kut. 40, reg. br. 10-93-1. i kut. 258 A, reg. br. 10-31/10. Depeše I. JA Generalštabu JA od 16. V. 1945. Od navedenog broja zarobljenika u Celju bilo je: 7600 Nijemaca, 4550 ustaša, 2709 domobrana, 600 četnika, 38 bjelogardejaca, 28 Poljaka i 25 Talijana; u Zagrebu: 12.000 domobrana, 2500 Nijemaca i 1800 ustaša; u Bjelovaru 7.000 Nijemaca i u Vinkovcima 1254 domobrana, 700 Poljaka, 162 Nijemaca, 156 ustaša, 145 Talijana, 115 bjelogardejaca i 11 Čeha. Vidi i: Z. DIZDAR – V. GEIGER – M. POJIĆ – M. RUPIC, 2005, dok. br. 35, 121.

Istodobno su u tom dijelu Austrije uspostavljeni kontakti između britanskih i partizanskih snaga i vlasti. Tako je 15. V. 1945. prije podne, tj. prije predaje glavne skupine HOS-a NDH i hrvatskih civila kod Bleiburga, u stožeru britanskog Petog korpusa Osme savezničke armije u Klagenfurtu održan je sastanak s predstavnicima 4. JA (potpukovnikom Hočevarom, tada zapovjednikom postrojbi IV. JA u Austriji, bojnikom Primožićem ispred 4. slovenske Zone i bojnikom S. Dubajićem). Na sastanku se raspravljalo i dogovaralo, u svjetlu zapovjedi maršala Tita postrojbama JA o okupaciji Koruške i zapovjedi feldmaršala Alexandra britanskim snagama o okupaciji Koruške, kao provođenju moskovskog dogovora Saveznika o okupaciji Austrije. Predstavnik britanskog Petog korpusa odbio je mogućnost da jugoslavenske snage, zajedno s njima, vrše nadzor na njihovom okupacijskom području Koruške i ograničio im je kretanje. Pristao je da jugoslavenski časnici, u pratnji časnika stožera Petog korpusa, posjete logore u kojima se nalaze ljudi koje su njegove snage zarobile ili su im se predali (odnosno gdje ima *Hrvata ili "jugoslavenskih kvislinga"*, kako ih predstavnici JA nazivaju) koje je trebalo predati Titovim jugoslavenskim postrojbama, ali ne i zajedničku kontrolu nad tim logorima. Pristao je i da se što prije pošalju u Jugoslaviju Hrvati iz tog britanskog okupacijskog područja preko određenih odredišta, a u dogovoru s britanskim stožerom koji nadzire postrojbe HOS-a. Dalje je dogovoreno i naredeno generalu Löhru da spada pod jugoslavensku nadležnost i poštuje sve zapovjedi iz 4. Zone. Upozorio je jugoslavenske predstavnike da njihovo imenovanje gradonačelnika Villacha, Klagenfurta i Völkermarkta te organiziranje jugoslavenske vojne uprave u Koruškoj, uz tvrdnju da Koruška nije dio Austrije, nije u skladu sa zadatkom u svezi sa savezničkim dogovorom oko okupacije Austrije, čija južna granica ide granicom Austrije iz 1937. godine. Na kraju se raspravljalo o tadašnjim operacijama te o pitanju situacije oko *Bleiburga*. Kočevar je potom izjavio kako mu je poznato djelovanje tamošnjih britanskih snaga te im izrazio veliku zahvalnost, istaknuvši da bi *Hrvate* trebalo *zadržati* na putu koji vodi u Austriju i potom *razoružati* te da se jugoslavenske postrojbe neće povući prema jugu s toga područja, jer polaze od stajališta svoje vlade da je Koruška dio Jugoslavije. Predstavnik Petog korpusa je zatim naglasio da njegove postrojbe neće prelaziti austrijsku granicu, pretpostavio je da se jugoslavenske snage mogu nositi s Hrvatima južno od nje, nadzirati ih i razoružati, a ukoliko bilo koji Hrvat i pobjegne u Austriju oni ga trebaju nadzirati, razoružati, smjestiti u logor i potom vratiti u Jugoslaviju. Na kraju se konstatira kako, bez obzira na

postojeća razilaženja između britanskih i jugoslavenskih stajališta, nijednom nije dogovorena uporaba sile već *međusobna suradnja*, a obje strane su o problemima, kao što je vojna uprava u Koruškoj, izvijestile i uputile svojim višim tijelima, tj. vladama i vrhovnim zapovjedništvima, da oni to rješavaju.⁵³

Karta 2. Zemljovid glavnih pravaca povlačenja postrojbi HOS-a NDH i civila iz NDH preko Slovenije do najbližih odredišta u jugoistočnom dijelu Austrije, uključujući i Bleiburg, preneseno iz knjige Vinka Nikolića, *Bleiburška tragedija hrvatskoga naroda*, München - Barcelona, 1978, 139.

⁵³ Zapisnik sa sastanka predstavnika IV. JA i Petog britanskog korpusa u Klagenfurtu 15. svibnja 1945. prije podne, u posjedu autora.

Army Form C.2138 (Small)		MESSAGE FORM		Register No. 92		
Call	Sel. No.	Priority	Transmission Instructions			
ABOVE THIS LINE FOR SIGNALS USE ONLY						
FROM (A) MAIN EIGHTH ARMY		Originator	Date/Time of Origin 150925 B	Office Date Stamp		
For Action						
5 COREFS						
TO		(W) For Information (INFO)		Message Instructions GR		
Originator's No.						
COS 501. SECRET. The following signal addressed 15 ARMY GROUP from AFHQ is repeated for information and necessary action. QUOTE.						
ONE. All Russians should be handed over to Soviet forces at agreed point of contact est by you under local arrangement with Marshal TOIBUKHIN's HQ. Steps should be taken to ensure that Allied PW held in Russian areas are transferred to us in exchange at same time.						
TWO. Movement to Italy of all Germans is NOT acceptable because it would cause serious blockage on our L of C. SS and other arrestable categories under AFHQ directive AG/371.2/173 GBI - 0 of May 2nd will be disarmed and evacuated to DISTONE. We are approaching 12 ARMY GROUP immediately with request that they accept concentration under conditions of FREIBORN memorandum No 7 Phase II.						
THREE. All surrendered personnel of established YUGOSLAV nationality who were serving in German forces should be disarmed and handed over to YUGOSLAV forces. UNQUOTE.						
<u>MA for Coord</u>						
This Message may be sent AS WRITTEN by any means except ( ) wireless ( )	AS	If liable to be intercepted or in ENM into enemy hands, this Message must be sent IN CIPHER	Originator's Instruc-	Time	System	Up
			Degree of Priority	TH or TOR		
Signed		Signed	MOST IMMEDIATE	Time cleared		
Distribution						File No.

Sl. 1. Zapovijed Osme savezničke armije od 15. svibnja 1945. upućena Petom britanskom korpusu, kojom se odobrava izručenje Jugoslavena koji su služili u sastavu njemačkih snaga. Na osnovu ove zapovijedi pripadnici HOS-a NDH i civili koji su se predali izručivani su JA, preneseno iz knjige *Spomenica Bleiburg 1945. - 1995.*, Zagreb, 1995, 134.

SECRET

17 1250B

From: KLIN 5 CORPS

Action: 6 1ST DIV - 46 DIV - 78 DIV - 1 AGRA - A - q - RA - RE - CSO - DEMIL

0,462 SEREN (.) all JUGOSLAV nationals at present in the CORPS area will be handed over to TITO forces as soon as possible (.) these forces will be disbanded immediately but will NOT be told of their destination (.) arrangements for the handover will be coordinated by this HQ in conjunction with JUGOSLAV forces (.) handover will last over a period owing to difficulties of JUGOSLAV acceptance (.) fees will be responsible for escorting personnel to a selected point notified by this HQ where they will be taken over by TITO forces (.) all info

is liable to interception by enemy this message must be sent in cipher

Priority

DLS

PHI.....

DLS

PHI.....

DLS

PHI.....

Sl. 2. Potpisana zapovijed brigadiru Lova od 17. svibnja 1945. kojom se kategorija *Jugoslavena* što ih valja izručiti Titovim snagama proširuje na *sve jugoslavenske državljane*, tj. uključuje i one koji nisu služili u sastavu njemačkih snaga, među kojima je bilo i civila, preneseno iz knjige *Spomenica Bleiburg 1945. - 1995.*, Zagreb, 1995, 138.

SHEET 6
WAR DIARY
G(OFS) or
INTELLIGENCE SUMMARY.

Unit: HQ 5 CORPS

Commanding Officer: Lt G

Month and Year: MAY 1945

(Erase heading not required).

Date.	Hour.	Summary of Events and Information.	R
14 (cont)		from EAST and NE. Much YUGOSLAV activity in div area throughout day though patrol to border D.2061 met only scattered individual tips. Collection and org of very large numbers of surrendered forces and displaced persons continued. These numbers particularly great in 78 DIV area. HQ 1 AGRA passed to comd 46 DIV 2330 hrs.	
	0015 1200	Personal message from Corps Comd to Army Comd giving situation in Corps area Temporary bdy agreed with SOVIET and HUNGARIAN forces	
15		200,000 strong accompanied by 500,000 Civs approached AUSTRIAN border from area DRAVOGRAD. Refused to surrender to YUGOSLAV forces. ~~They~~ agreed to remain far side of border temporarily. After further parleys conducted by Comd 38 IRISH INF BDE as intermediary and after full preparations for an engagement had been made by TITO'S forces CROATS agreed to surrender to later at 1700 hrs and to return to CROATIA. In order to meet threat of impending arrival of CROAT forces BRIT garrison in BLEIBURG D.6178 strengthened by 16 ILI less two coys. Smaller force of CROATS SOUTH of EBERNDORF D.4878 surrendered to TITO forces at same time. Move of YUGOSLAV tips both into and out of Corps area continued with considerable increase in number tips in KLAGENFURT. HQ ARMY GP 'E' moved from GRIFFEN during afternoon under orders YUGOSLAVS. In 78 DIV area 5 NORTHAMPTONS contacted 3 US DIV in area RADSTADT A.3181 during afternoon. 36 INF BDE completely disarmed CAUCASIANS and continued round up of COSSACKS in hills.	
	0130	~~Report on YUGOSLAV situation in AUSTRIA by Comd 5 CORPS to Comd HIGH COM~~ ~~passed to Resident Minister H.M. GOVERNMENT~~	
		BGS 5 CORPS had meeting with reps of 4 JUGOSLAV ARMY	

W1 1317/1805 1,200,000 7/40 BPL 41-7171 Form C3116/22

Sl. 3. Stranica ratnog dnevnika Petog britanskog korpusa u kojem se govori o 200.000 pripadnika hrvatskih oružanih snaga koje prati oko 500.000 civila, koji se nalaze nadomak austrijske granice u području Dravograda, preneseno iz zbornika *Bleiburg 1945. - 1995.*, Zagreb, 1997, 153.

Pregovori, predaja i izručenje postrojbi HOS-a NDH i civila od Britanaca postrojbama Jugoslavenske armije u Bleiburgu i s područja svoje okupacijske zone u Austriji

Nakon britansko-jugoslavenskih pregovora u Klagenfurtu slijedit će oni u *Bleiburgu* pred njim je *britanska vojska*, i to 38. pješačka brigada (kojoj je u *Bleiburgu* bilo sjedište stožera) iz sastava Petog Korpusa (čije sjedište je bilo u Klagenfurtu), *zaustavila* sve pristigle kolone glavnine HOS-a i civila, a koje su ubrzo zatim opkolile partizanske postrojbe 51. vojvođanske i 14. slovenske divizije JA, iskazujući svoje namjere i djelomičnom paljbom po njima. Kao ovlašteni pregovarač Petog korpusa s objema stranama bio je određen *brigadir Patrick D. Scott*, zapovjednik 38. brigade. Na *pregovorima* koji su nakon toga 15. svibnja 1945. oko 12.30 sati uslijedili u *blajburškom dvorcu* grofa Thurna, brigadir Scott je, kako sam tvrdi, razgovarao najprije s predstavnicima JA *dopukovnicima Milanom Bastom*, političkim komesarom 51. vojvođanske divizije i *Ivanom Kovačićem*, zapovjednikom 14. slovenske divizije koji su ga izvijestili da imaju zapovijed (i da je sve spremno) za napad na postrojbe HOS-a za pola sata koji ne mogu odgoditi, tj. da poraze hrvatsku vojsku na ratištu, bez traženja britanske pomoći. Scott im je na to naglasio kako bi uništenje hrvatske vojske bila brža kad bi ona pristala predati oružje, nego da dođe do tako velikog sukoba. Predstavnici JA složili su se s tim prijedlogom i izjavili da će početak bitke odgoditi za pola sata, s tim da Scott u međuvremenu pokuša uvjeriti Hrvate na predaju JA, a oni su se povukli. Scott je tada razgovarao s pregovaračima HOS-a i civila *generalima Ivom Herenčićem i Vjekoslavom Servatzyjem te ustaškim pukovnikom Danijelom Crljenom*. Oni su, prema Scottu, najodlučnije tvrdili kako su pripadnici vojnih postrojbi, i civilno pučanstvo u njihovoj pratnji spremno je prije umrijeti u borbi do posljednjeg čovjeka nego se predati jugoslavenskim boljševicima. Istakli su da se ovdje radi o političkoj emigraciji hrvatskoga naroda koji je odlučio kako mu je nemoguće živjeti pod ruskim komunističkim režimom te zahtijevali da se to pitanje onda politički i riješi. Scott im je pokušao objasniti kako prihvati tako brojne emigracije ne dolazi u obzir jer je za nju potrebna pažljiva priprema, da ni u jednom dijelu Europe kamo bi ih uputili nema hrane te bi svi ti emigranti mogli umrijeti od gladi. Hrvatski predstavnici su i dalje inzistirali da ih se prihvati jer je i to bolji izbor od predaje JA. Kako je u međuvremenu Basta poslao poruku da ne može više čekati i da bitka mora početi, Scott je hrvatskim predstavnicima izjavio da *prema zapovjedi svojih pretpostavljenih* hrvatska vojska mora organizirano položiti oružje i predati se kao ratni zarobljenici snagama JA, ostavivši im pet minuta da odluče i naglasivši im kako će svako

kretanje njihove vojske u smjeru britanskih redova naići na otpor svih britanskih snaga bez obzira na bilo kakve akcije partizanskih snaga. Hrvatsko izaslanstvo je pokušalo odgoditi odluku na još neko vrijeme, ali je na kraju pristalo na predaju. Zatim su pozvani u sobu i *predstavnici JA Basta i Kovačić*, koji su zahtijevali predaju hrvatskih snaga i civila, određivši rok za to od 2 sata i četvrt, *inače će biti izloženi britanskoj i partizanskoj vatri* (kraća vatra je po hrvatskim snagama i civilima bila i otvorena). Kad ih je Scott upoznao s ključnim točkama razgovora, s hrvatskim predstavnicima postignut je dogovor sukladno kojem će se vojska NDH predati i u znak predaje izvjesiti bijele zastave u roku od jednog sata i 15 minuta od napuštanja prostorija hrvatskih predstavnika. *Pripadnike hrvatskih vojnih postrojbi* trebalo je *tretirati kao ratne zarobljenike*, izuzev počinitelja političkih krivičnih djela kojima se trebao baviti *saveznički sud* utemeljen radi rješavanja tog problema, dok je *civile* trebalo nahraniti i preko granice *vratiti u Hrvatsku*. Uslijedilo je isticanje *bijelih zastava* u znak predaje hrvatske vojske i civila, započela predaja oružja, svrstavanje te, sukladno dogovoru, *evakuiranje* hrvatskih zarobljenika *kroz britanske redove* preko Lavamünda, *natrag prema Dravogradu i Mariboru*, *pod pratnjom partizana*. Manje skupine koje se nisu htjele predati JA povukle su se u okolne šume i planine i nastojale se probiti što dalje i dublje u unutrašnjost Austrije. Pojedini časnici i vojnici HOS-a NDH izvršili su samoubojstvo, među mnoštvom umrlo je nekoliko ranjenika i oboljelih, ali na samome Bleiburškome polju nije bilo mnogo ubijenih, dok će masovna ubojstva zarobljenih hrvatskih vojnika i civila uslijediti neposredno na križnom putu prema Dravogradu i Mariboru i nastaviti se potom u dubini širom Jugoslavije. Pojedine skupine su zarobljavane od postrojbi JA i uništavane i narednih dana⁵⁴, a neke u Hrvatskoj i BiH do 1947. godine. Prema izvješću III. JA tu na Bleiburgu od 18 djelatnih divizija HOS-a NDH predalo se njih 15, dok su se 7., 14. i 17. divizija HOS-a predale na drugim mjestima, zatim dijelovi njemačkih 369., 373. i 392. legionarskih divizija (sastavljenih uglavnom od Hrvata i folksdojčera /Nijemaca/ s područja NDH) i 7. SS divizije "Prinz Eugen" (sastavljene uglavnom od folksdojčera) te nekoliko desetina tisuća civila.⁵⁵ Tako je predaja, razoružanje i

⁵⁴ VA VII, Beograd, A. NOB, kut. 258 A, reg. br. 6-1 i 2/9. Z. DIZDAR – V. GEIGER – M. POJIC – M. RUPIC, 2005, dok. br. 33, 119. Depeše Štaba 48. divizije I. JA od 17. V. 1941 Štabu I. JA u prvom javljanju kako su toga dana do 13.45 sati zarobili "1264 vojnika i oficira, skoro sve ustaše, ima ih čak iz Kupresa i Širokog Brijega, Fazlag. Kule", koje će sve sprovesti u logor, a u drugoj da su zarobili "još 950 ustaša među kojima i dva p. pukovnika, jednog pukovnika i jednog majora" te da je potpukovnik Dušan Rajković "izvršio samoubistvo kada ga je prepoznao jedan drug".

⁵⁵ VA VII, Beograd, A. NOB, kut. 21 A, reg. br. 15-2.

evakuiranje pripadnika HOS-a NDH i hrvatskih civila provedeno brzo i učinkovito uglavnom u slijedeća 24 sata. Potom će uslijediti britansko izručenje pojedinih skupina hrvatskih zarobljenika s drugih mjesta i iz zarobljeničkih logora. Koliko je tada bilo zarobljenih teško je reći, jer se navode različiti podatci. Štab III. JA u depešama Generalštabu JA od 16. V. 1945. navodi da je do 2.00 sata bilo 100.000 zarobljenika, a do 14,45 sati taj se broj zarobljenika povećao za 20.000 ustaša i za 5000 četnika, što je ukupno 125.000. Ako usporedimo i druge depeše te zarobljavanja od 8. do 15. svibnja 1945. brojka se povećava na 185.200 vojnika. No, u drugim izvješćima III. JA te brojke se smanjuju. Tako se u izvješću III. JA od 19. V. 1945. upućenom Štabu III. ukrajinskog fronta u operacijama od 8. do 18. svibnja postrojbe III. JA zarobile su "svega 110.000 neprijateljskih vojnika i oficira, među kojima ima 17 generala", od kojih "ima 60.000 ustaša i domobrana, 40.000 Nijemaca i 10.000 četnika", dok se broj zarobljenih civila uopće ne spominje. No, spominje se još "10.000 ustaških vojnika i 4000 civila (3.000 žena i djece i 1000 muškaraca – ljudi)" koje su preuzeli od Bugara.⁵⁶ Što se tiče zarobljenih Nijemaca treba reći da su to bili uglavnom Hrvati i folksdojčeri u legionarskim i ostalim njemačkim postrojbama s područja NDH. U izvješću Štaba III. JA od 24. V. 1945. upućenog Generalštabu JA navedeno je kako su njezine postrojbe od 8. do 23. svibnja 1945. nanijele neprijatelju gubitke "od 25.00 poginulih, 4000 ranjenih i više od 105.000 zarobljenih" od kojih je bilo "oko 40.000 Nijemaca, a oko 60.000 ustaša i oko 5.000 četnika" s time da su brojke prepravljane rukom kod ukupnog broja (od 185.000), kao i kod broja Nijemaca, ustaša i domobrana, te "nekoliko desetina hiljada civilnog stanovništva".⁵⁷ No, Britanci u depeši od 19. V. 1945. navode kako se na okupacijskom području njihovoga Petog korpusa u Austriji "do tog trenutka u Klagenfurtu i okolici maršalu Titu predalo 235.000 hrvatskih vojnika".⁵⁸ Znakovito je da je o toj hrvatskoj koloni vojske i civila prema Austriji UDB-a Jugoslavije desetak mjeseci nakon Bleiburga, pri rekonstrukciji događaja, početkom 1946. zabilježila "do granice se probilo jedno 250.000 osoba od čega je najviše 20-30.000 osoba uspjelo doći u emigraciju, a ostalo se izručeno i vraćeno kod Bleiburga".⁵⁹ Tek početkom 1949. MUP FNRJ je saopćio kako su u

⁵⁶ VA VII, Beograd, A. NOB, kut. 293 A, reg. br. 2-1/1.

⁵⁷ VA VII, Beograd, A. NOB, kut. 293, reg. br. 18-9 do 15/32 do 39. Z. DIZDAR – V. GEIGER – M. POJIĆ – M. RUPIC, 2005, dok. br. 42, 131-138. Objavljen je dijelom s ispravljenim manjim brojkama u *Zborniku NOR-a*, tom XI, knjiga 3. *Dokumenti Treće armije*, Beograd, 1976, 631-647.

⁵⁸ D. BEKIĆ, 1990, 47-48. Očito je da to sve nisu bili vojnici HOS-a već su tu uključeni i civili koji su bili zajedno s njima.

⁵⁹ HDA, *Ustaše*, primjerak 1, knjiga 3, (Beograd, 1945). Elaborat UDB-e Jugoslavije 1945, 363.

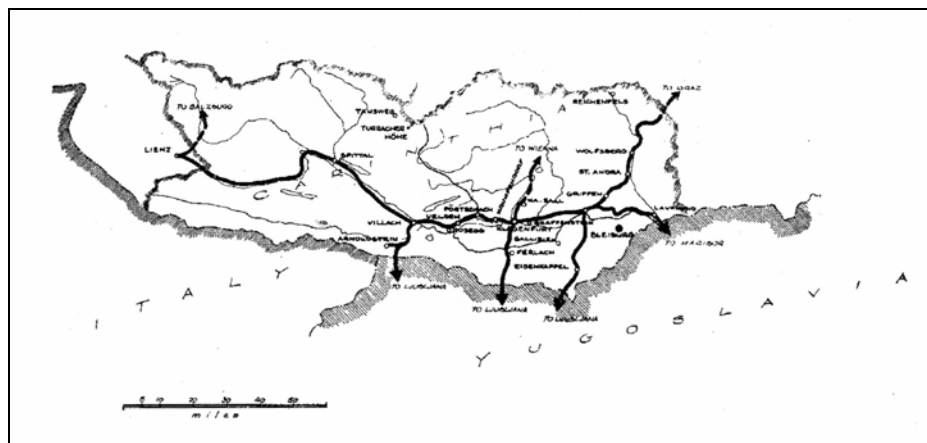
završnoj ofenzivi JA za konačno oslobođenje zemlje u sjeverozapadnom dijelu Jugoslavije zarobljeno oko 341.405 neprijateljskih vojnika, dok ih je poginulo oko 100.000, od kojih je bilo 221.287 okupatorskih, a 120.150 kvislinških vojnika (Pavelićevih domobrana, ustaša, Rupnikovih domobrana, četnika, muslimanske milicije, legionara, Nedićevaca, itd.).⁶⁰ No, civili se gotovo ne spominju, ili samo usput, i to pojedine skupine (jedanput 20.000, drugi put još 10.000 i treći put još 4.000) ali ne i njihov ukupan broj, iako se iz pojedinih izvješća postrojbi JA naslućuje da su među zarobljenicima bili i mnogi civili.⁶¹

Ono što se do nedavno smatralo da se sudbina pripadnika HOS-a i hrvatskih civila odlučila u blajburškom dvorcu, novija istraživanja opovrgavaju. Naime, predaja HOS-a NDH Jugoslavenskoj armiji bila je *dogovorena* već 5. V. 1945. razmjenom poruka između feldmaršala Alexandera (o "*memorandumu*" vlade NDH kojim je pokušala predati svoju vojsku Britancima te britanskom uvjerenju Tita, koji su mu oni prosljedili, da *s ustaškim izaslanicima neće biti nikakvih pregovora*) i odgovoru maršala Tita u svezi s tim, a što je stožer feldmaršala Alexandera potvrdio 14. V. 1945. u 18,36 sati Stožeru britanske VIII. armije (na njihov upit i prijedlog "*da Hrvati postanu Titova predstava*", odgovorio *da jugoslavenskim snagama trebaju biti predani svi "zarobljeni jugoslavenski državljani koji su služili u njemačkim snagama"*). Britanska VIII. armija to je prosljedila svom podčinjenom Stožeru Petog korpusa u Klagenfurtu, koji je potom 14. V. noću izdao zapovijed podčinjenim postrojbama (pukovnijama, a ove brigadama) da *nikako ne smiju prihvatiti predaju hrvatskih snaga* te da će u sprječavanju te predaje *upotrijebiti silu*, što je navodno prenijeto generalu zbora glavne hrvatske skupine, te kao svoga pregovarača u Bleiburgu ovlastio brigadira T. C. Scotta, čime su *vlada NDH i njezina vojska prepušteni Titu*. Tako je ono što se događalo u blajburškom dvorcu bio samo *završni čin*. Time je *Britanska armija de facto primila predaju ustaško-domobranske vojske*, a zatim je *izručila Jugoslavenskoj armiji*.⁶²

⁶⁰ JURČEVIĆ, 2005, 25.

⁶¹ VA VII, Beograd, A. NOB, kut. 925, reg. br. 11-3. Bojna relacija Štaba XIV. udarne divizije III. JA od 1. do 20. V. 1945. U tom izvješću se navodi kako su u tom razdoblju postrojbe te divizije, koje su djelovale od Celja i Dravograda, preko Bleiburga do Klagenfurta, zarobile 49.670 neprijateljskih vojnika (uglavnom ustaša i domobrana), 255 ranile i 454 ubile, dok su same imale gubitke od 23 mrtva, 20 ranjenih i 30 nestalih, a od oružja i oruđa zaplijenili su samo 3458 pušaka, 70 pištolja, 219 mitraljeza i 222 brzometke te 12 tenkova, 50 topova i 8 bacača, ali i 806 konja, 535 kola i 330 kamiona.

⁶² Tako je feldmaršal Alexander iz Caserte 15. V. 1945. poslao depešu šefu britanske vojne misije u Beogradu brigadiru Fitzroyu Macleanu, u kojoj se izričito kaže: "*Prenesite slijedeće MARŠALU TITU. 'Zapovjednik SAVEZNIČKIH postrojbi u AUSTRIJI izvješćuje da mu se*

Karta 3. Zemljovid glavnih pravca prikupljanja, kretanja i izručenja Hrvata od strane Britanaca iz južne Austrije i to iz pravca Villacha preko Jesenica, Klagenfurta preko Ljubelja, i Eisenkappele sve u pravcu Ljubljane i iz pravca Lavamünda u pravcu Maribora, preneseno iz knjige *Spomenica Bleiburg 1945. – 1995.*, Zagreb, 1995, 127.

S britanskog okupacijskog područja u Austriji započelo je najprije izručenje JA svih hrvatskih vojnika (i s njima civila) koji su predali oružje i koji su se našli izvan Bleiburga u Austriji, u logorima, posebice iz najvećeg *logora Viktringa (Vetrinje)* kod Klagenfurta (Celovca). I nakon Titove odluke od 17. V. 1945. o povlačenju postrojbi JA iz Koruške Britanci su istoga dana saopćili da će jedinicama JA predati oko 32.000 ustaša i četnika, s predajom u Področici svakoga dana u skupinama od 2000 do 3.000 zarobljenika, što su kontinuirano i činili, te je odmah počelo izručenje ustaša i domobrana, uz britansko lažno priopćenje da ih premještaju u savezničke zarobljeničke logore u Italiji. I nakon što je zapovjedi Tita od 17. svibnja 1945. da se snage JA povuku iz Koruške završila kriza odnosa s tamošnjim britanskim snagama, istoga dana u britanskom Petom korpusu izdaju se upute da se svi Jugoslaveni izruče što je prije moguće. Na osnovi zapovjedi Tita III. JA (19. V. 1945). poslala je u britanski Peti Korpus pukovnika *Đoku Ivankovića*, zapovjednika

---

predalo približno 200.000 vojnika JUGOSLAVENSKE nacionalnosti koji su služili u NJEMAČKIM vojnim postrojbama. Željeli bismo te vojnike odmah predati snagama MARŠALA TITA i bili bismo zahvalni kad bi MARŠAL TITO pristao narediti svojim zapovjednicima da prihvate rečene vojnike i kad bi postigao dogovor s glavnim zapovjednikom 5. KORPUSA u svezi s intenzitetom prihvatanja rečenih vojnika i točke u kojoj će se obavljati predavanje vojnika na AUSTRIJSKOJ granici JUŽNO od KLAGENFURTA u cilju njihovog vraćanja u JUGOSLAVIJU". – D. BEKIĆ, 1990, 47.

pozadine III. JA, sa specijalnim ovlaštenjem "radi prijema ratnih zarobljenika jugoslavenskih podanika i pregovora za predaju ustaša i četnika, koji su se predali savezničkim trupama", da te zarobljenike nakon predaje postrojbe XIV. divizije III. JA provedu "do Ljubljane ili u drugo mjesto gdje to odredi pukovnik Ivanović".⁶³ Istoga dana Ivanković je u Klagenfurtu s brigadnim generalom Tobyjem Lowom u britanskom Petom korpusu dogovorio izručenje Hrvata vojnika i civila, ali i drugih "jugoslavenskih kvislinga", koji se nalaze na području korpusa, što je 23. V. potvrdilo i zapovjedništvo savezničke Osme armije. No, do tada su već mnogi Hrvati, većinom pripadnici HOS-a NDH, od britanskog Petog korpusa bili izručeni postrojbama JA, te je sutradan započelo izručenje Srba i Slovenaca iz logora Viktring kod Klagenfurta, koje je trajalo sve 4. VI. 1945. tj. do posjete logoru feldmaršala Alexandera i izdavanja njegove nove zapovijedi kojom je konačno zaustavljena daljnja repatrijacija Jugoslavena.⁶⁴

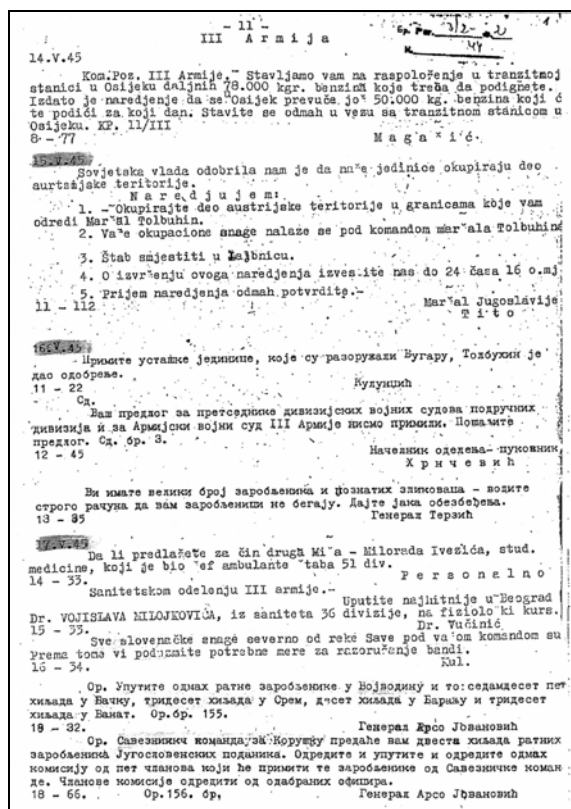
Dakle, ta najnovija istraživanja pokazuju kako su za sudbinu hrvatskih zarobljenika doista odgovorni najviši britanski vojno-politički organi koji su u to vrijeme kreirali "britansku politiku naspram kvislinških bjegunaca iz Jugoslavije", prvenstveno feldmaršal Harold Alexander, njegov politički savjetnik Harold Macmillan (tadašnji britanski ministar rezident zadužen za Sredozemlje, kojega je na to mjesto postavio W. Churchill) i šef Foreign Officea, Sir Anthony Eden. Pojedini dokumenti pokazuju kako su tada, u svibnju 1945., pa i godinu dana kasnije, Britanci "sve vojne zarobljenike hrvatskog porijekla, bez izuzetka, smatrale ne samo neprijateljskom, osovinskom, već i zločinačkom grupacijom, koja ne zaslužuje tretman po načelima međunarodnog i ratnog prava", pa su se tako prema njima i ponašale.⁶⁵

⁶³ VA VII, Beograd, A. NOB, kut. 983, reg. br. 7-1-3. Z. DIZDAR – V. GEIGER – M. POJIĆ – M. RUPIC, 2005, dok. br. 39, 126-127. Zapovijest Štaba III. JA od 19. V. 1945. Štabovima XIV i XVII divizije u svezi povlačenja postrojbi iz Koruške te prijema zarobljenika od Britanaca.

⁶⁴ O izručivanju pojedinih skupina jugoslavenskoj armiji, pravicima izručivanja te postupku nakon izručenja vidi iz objavljenih izvjava izručenih dužnosnika NDH i drugih pojedinaca danih kod OZN-e za Hrvatsku 1945.: *Spomenica Bleiburg 1945.-1995.*, 93-126. Među prvima su u Rosenbachu bili izručeni JA članovi Vlade NDH i skupina drugih političkih i vojnih dužnosnika NDH. Z. DIZDAR – M. RUPIC, 1995, 102.

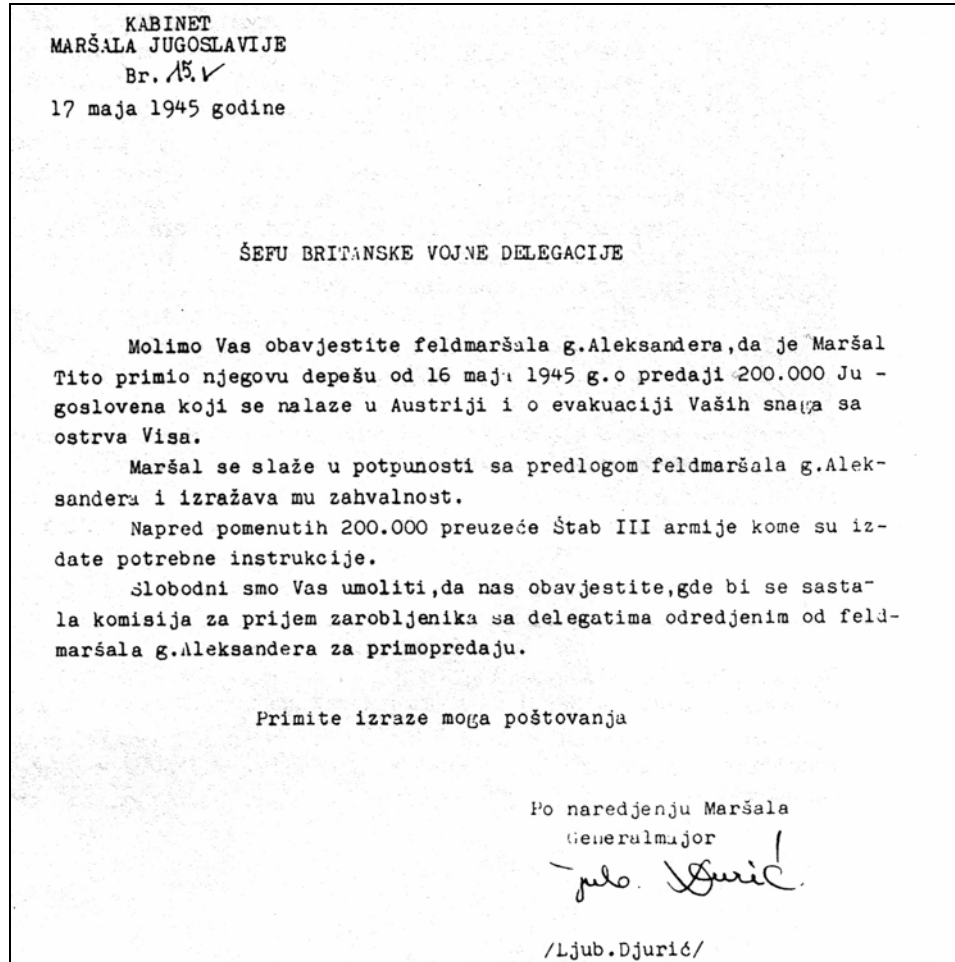
⁶⁵ D. BEKIĆ, 1990, 27-68. /36/. Riječ je o "privatnom istraživanju" u vezi s izručenjem ratnih zarobljenika Sovjetskom Savezu i Jugoslaviji iz Austrije u svibnju 1945. i navodnoj 'klagenfurtskoj zavjeri' iz 1988., a kao reakcija na knjigu britanskog povjesničara grofa Nikolaja Tolstoya: "Minister and the Massacres" (*Ministar i pokolji*), London, 1986. (koja je 1991. prevedena i objavljena kod nas u Zagrebu), u kojoj on optužuje za izručenje i sukrivnju u ratnim zločinima koje su jugoslavenske partizanske jedinice počinile nad hrvatskim civilima i

Sl. 4. Titova zapovijed o zaposjedanju dijela Koruške i zapovijed Generalštaba JA o upućivanju 145.000 ratnih zarobljenika u Vojvodinu uz obavijest o predaji 200.000 ratnih zarobljenika od Savezničkog zapovjedništva u Koruškoj, preslik stranice iz knjige depesha Treće jugoslavenske armije, preneseno iz knjige *Partizanska i komunistička represija i zločini 1944. - 1946.*, Dokumenti, Slavonski Brod, 2005, dok. br. 30, 114-115.

razoružanom hrvatskom vojskom u svibnju 1945, pojedine tadašnje britanske vojne i političke dužnosnike, među kojima primjerice tadašnjeg ministra Harolda Macmillana (po kojem je knjiga i dobila naslov) i lorda Aldingtona, odnosno Tobyja Lowa, nekadašnjeg načelnika štaba britanskog Petog korpusa, bivšeg dopredsjednika britanske Konzervativne stranke. Kako Tolstoj za svoje tvrdnje nije imao ključne dokumente, jer mu je tijekom suđenja njima namjerno onemogućen pristup, to je knjiga zabranjena, a autor proglašen klevetnikom i osuđen na globu od milijun i po funti. No, time je samo potaknut interes istraživača za ovu problematiku, iako im neki ključni britanski dokumenti ostaju nedostupni do 2020. jer je vlada na njih stavila zabranu, dok je ovom knjigom i procesom, blajburška tragedija hrvatskoga naroda postala općesvjetski poznata. Grof Tolstoj se na presudu žalio Europskom sudu za ljudska prava, koji je, nakon uvida u neke od ključnih dokumenata, presudio u njegovu korist.

Sl. 5. Brzovjav kojeg je 17. svibnja 1945. Tito uputio šefu britanske vojne delegacije u kojem se govori o 200.000 izbjeglih Hrvata koje će preuzeti Stožer Treće armije, preneseno iz zbornika *Bleiburg 1945. - 1995.*, Zagreb, 1997, 154.

Križni putovi, logori i masovna stratišta Hrvata

Prema zapovijedima postrojbe JA s područja Slovenije nastojale su brojne zarobljenike iz prvih logora, od 10. do 15. V. 1945. odmah uputiti prema Hrvatskoj, posebice u Karlovac i Zagreb. Tako je, primjerice, samo iz logora u Celju do 15. V. 1945. bilo upućeno u Karlovac 20.000 zarobljenika,

dok ih je u zagrebačkim logorima već bilo više od 20.000 zarobljenika.⁶⁶ Kako je uslijedilo masovno likvidiranje zarobljenika u okolici Celja, ali i drugdje, što je počelo prodirati u javnost, to je J. B. Tito 13. V. 1945. uputio zapovijed štabovima JA da najenergičnije i po svaku cijenu spriječe "*ubijanje ratnih zarobljenika i uhapšenika od strane naših jedinica, pojedinih organa i pojedinaca*", a da osumnjičene za ratne zločine treba predati vojnim sudovima.⁶⁷ No, pojedine postrojbe, iako im je Titova zapovijed dostavljena, nisu se toga pridržavale, a zbog čega nisu imale nikakve posljedice. Tako je, primjerice, mimo Titove zapovijedi 21. srpska divizija I. JA 15. V. 1945. "*u s. Sv. Petar streljala 200. ustaša*".⁶⁸ No, bio je to tek strašan početak. Naime, svi zarobljenici HOS-a NDH i hrvatski civili kod Bleiburga te oni koje su potom predani od Britanaca JA preko drugih prijelaza iz Austrije u Jugoslaviju (kod Jesenica, Ljubelja, Eisenkappele i Lavamünda) našli su se *pod nadzorom partizana bez ikakva međunarodnog jamstva o daljnjem postupanju s njima*. Odmah su upućeni u prve *sabirne logore* u Sloveniji, a potom dalje u one po Hrvatskoj i ostalim mjestima i krajevima bivše Jugoslavije. Već na Bleiburškom polju, nakon što su Hrvati položili oružje, pojedinci su bili ubijeni od partizana, a potom su se *masovna ubojstva* nad njima obavljala uz križne putove (koji se zbog toga nazivaju i "*putovi smrti*") i u okolici novoosnovanih logora ili na drugim mjestima, najprije na području Slovenije, zatim Hrvatske te ostalim dijelovima tadašnje Jugoslavije, *suprotno međunarodnim zakonima o ratnim zarobljenicima i civilima*. Dvanaesta slavonska udarana divizija III. JA, čiji se štab tijekom predaje 15. V. 1945. nalazio u Bleiburgu, odmah nakon završenih pregovora i pristanka predstavnika HOS-a NDH i hrvatskih civila na predaju u 16 sati, sa svojim postrojbama počela je sa razoružavanjem i provođenjem zarobljenika iz Bleiburga u Maribor. Sutradan je nastavljeno s istim poslom uz navođenje da je samo od postrojbi te 12. divizije "*zarobljeno: 93.000 neprijateljskih vojnika, a ubijeno 27 neprijateljskih vojnika*", koji su, prema zapovijedi III. JA, u Mariboru tijekom 17. i 18. V. 1945. predani u *zarobljenički logor* 40. slavonskoj diviziji, koja ih je potom prema planu

⁶⁶ *Spomenica Bleiburg 1945.-1995.*, 127 i 128.

⁶⁷ VA VII, Beograd, A. NOB, kut. 258 A, reg. br. 9-22/10 i 22/7. Depeša br. 86. Zapovijesti J. B. Tita Štaba I. JA od 13. V. 1945. koja je sutradan dostavljena i Štabu III. JA.

⁶⁸ VA VII, Beograd, A. NOB, kut. 258 A, reg. br. 5-2/19 i 22/7. Depeša 48. makedonske divizija I. JA koja pita "*kako stoji stvar s tim?*" /tj. s tom Titovom zapovijesti jer primjerice 21. divizija nije po njoj postupila/.

trebala provesti iz Maribora do Zagreba.⁶⁹ Tu su se prikupljali zarobljenici i od drugih postrojbi III. JA. Tako Generalštab JA zapovijeda 17. V. 1945. Štabu III. JA da uputi "*odmah ratne zarobljenike u Vojvodinu i to: sedamdeset pet hiljada u Bačku, trideset hiljada u Srem, deset hiljada u Baranju i trideset hiljada u Banat*", dakle ukupno njih 145.000.⁷⁰ To su toga i sljedećih dana, s ovoga ali i drugih područja i mjesta uglavnom u Sloveniji, krenule nepregledne kolone zarobljenika čak u četveroredima na svoje "*križne putove*" do prvih sabirnih ili tranzicijskih logora u *Sloveniji i Hrvatskoj do onih u Vojvodini, Bosni i Hercegovini, Srbiji, Crnoj Gori, Kosovu i Makedoniji*. Sudbinu pripadnika HOS-a dijelili su i mnogi civili koji su također u upućeni na križne putove do svojih zavičajnih odredišta na kraju. Tako je primjerice iz 11. krajiške divizije I. JA, čiji se štab nalazio u *Celju*, njezina Dvanaesta krajiška brigada, prema njezinu operativnom dnevniku, 17. V. 1945. u 11,30 sati "*primila oko 30.000 zarobljenika – Nemaca, Ustaša i Domobrana i stavila ih u logor severozapadano od Celja kod mesta Babno*", odakle je sutradan u 16 sati "*krenula sa zarobljenicima u pravcu Samobora*", koji je broj već bio porastao na "*oko 40.000 zarobljenika*", i to pješice te su sutradan na 25. km zanoćili, bez hrane, i u *Samobor* stigli 20. V. oko 20 sati te zarobljenike smjestili "*u određeni logor*", gdje ih je 21. V. primila Žumberačka brigada.⁷¹ Isto tako i postrojbe 12. slavonske divizije III. JA iz mariborskog logora sprovode ratne zarobljenike, "*kojih je bilo oko 25-26.000 u pravcu Zagreba*" i u pravcu Osijeka (preko Varaždina).⁷²

Tri su osnovna pravca kretanja tih hrvatskih zarobljenika.

Prvi: Bleiburg-Dravograd-Celje, odakle jedna kolona ide prema Zagrebu, a druga prema Krapini i odatle opet prema Zagrebu.

⁶⁹ VA VII, Beograd, A. NOB, kut. 883, reg. br. 24-1/1. (Zapovijest III. JA od 17. V. 1945. u 01,30 sati podređenim postrojbama o okupaciji dijela Austrije i postupku sa zarobljenicima kod Bleiburga) i reg. br. 5/-1/2. (Izvjješće 12. slavonske udarne divizije o bojujnoj relaciji od 21. IV. do 21. V. 1945. Štabu III. JA o predaji HOS-a kod Bleiburga, broju zarobljenika i provođenju istih do logora u Mariboru).

⁷⁰ VA VII, Beograd, A. NOB, kut. 44, reg. br. 3/2-2. Depeša op. br. 155 Generalštaba JA od 17. V. 1945. upućena III. JA.

⁷¹ VA VII, Beograd, A. NOB, kut. 878, reg. br. 15/2. Iz operacijskog dnevnika Dvanaeste krajiške brigade 11. kr. divizije I. JA od 16 do 21. V. 1945. Vidi: Z. DIZDAR – V. GEIGER – M. POJIĆ – M. RUPIC, 2005, dok. br. 40, 128-129.

⁷² VA VII, Beograd, A. NOB, kut. 1304, reg. br. 49-3. Operacijski dnevnik Virovitičke brigade 12. slavonske divizije o provođenju zarobljenika od Maribora do zarobljeničkog logora Lupoglav, kraj Dugog Sela. Vidi: *Spomenica Bleiburg 1945-1995.*, 135, 140-143.

Drugi: Bleiburg-Dravograd-Maribor-Ptuj-Varaždin-Virovitica-Osijek.⁷³ Iz Osijeka jedna skupina ide preko Baranje, Bačke i Srijema prema istočnoj i južnoj Srbiji, te Makedoniji, radeći najteže poslove u rudnicima i drugdje. Druga skupina ide preko Vukovara, Vinkovaca do Srijemske Mitrovice, odakle dio ide preko Šapca i dalje u zapadnu Srbiju, a dio preko Pančeva i Vršca u Belu Crkvu. Treća skupina ide preko Đakova do Slavenskog Šamca, gdje prelazi u Bosnu do Doboja i dalje prema Tuzli, Banjaluci ili Zenici odnosno Sarajevu i Mostaru.

Treći: Jasenice i Ljubelj do Kranja te dalje do Ljubljane. Odatle su jedni išli do Zagreba, drugi preko Novog Mesta do Karlovca, a treći do Kočevskog Roga (jednog od najvećih hrvatskih stratišta u Sloveniji, uz Maribor) i dalje do Rijeke .

Iz *Zagreba* kolone hrvatskih zarobljenika kretale su se u nekoliko smjerova. Jedan smjer je išao Posavinom – u Sisak i Petrinju, zatim u Kutinu te u Jasenovac i Staru Gradišku, odakle su preživjele gonili u Bosnu (Bos. Dubicu, Bos. Gradišku, Kozaru, Prijedor, Banjaluku). Drugi smjer je bio preko Dugog Sela, Čazme, Bjelovara do Podravske Slatine i dalje preko Papuka u Pakrac i Lipik, te dalje preko Okučana u Bosnu, u Banjaluku. Iz Pakraca i Našica preko Slavonske Požege zarobljenike vode do Bosanskog Broda, preživjele dalje preko Doboja u Zenicu, preko Sarajeva u Mostar. Treći smjer je Zagreb-Karlovac iz kojega neke kolone kreću dolinom Kupe u Petrinju i Sisak, druge prema Bihaću i treće u Gospić ili Istru, gdje im se priključuju nove kolone iz Slovenije. Iz *Istre i Rijeke* kreću ove kolone uz morsk obalu na jug, sve do Crne Gore i dalje preko Kosova u Makedoniju i Srbiju.⁷⁴

Uz spomenute postoje i drugi križni putovi pojedinih manjih kolona, poglavito onih koje su upućivale u zavičajna područja i mjesta. Svi oni koji su se našli u ovim kolonama bili su izloženi strahovitim mukama, u bolnom pješačenju

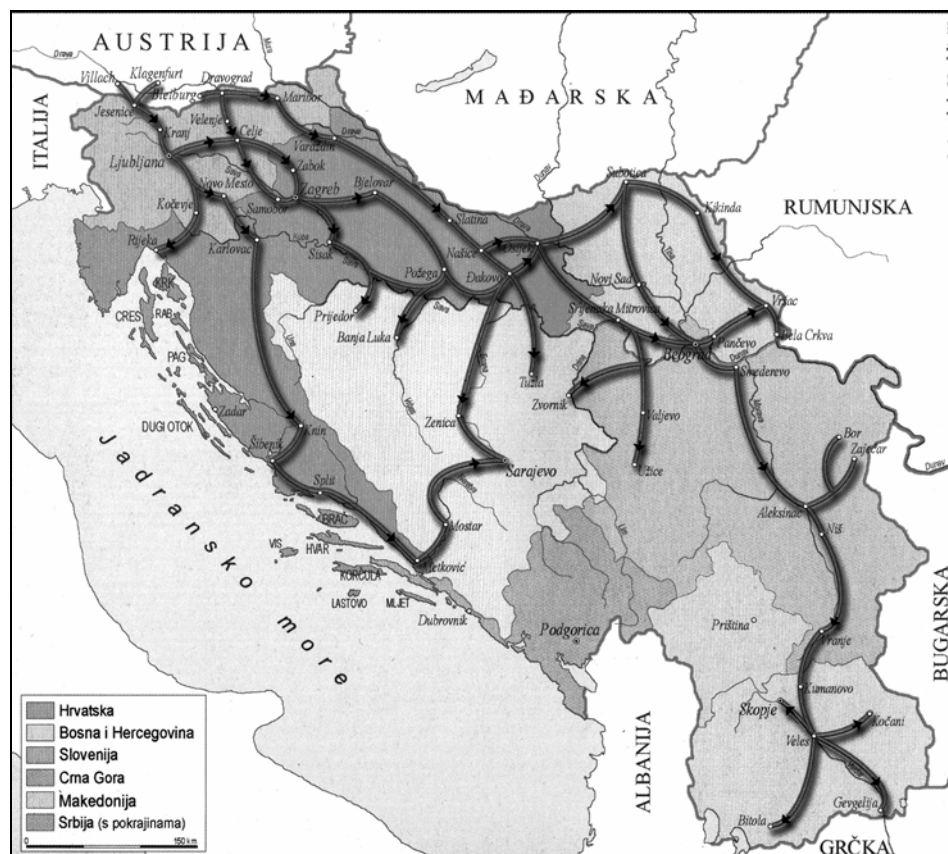
⁷³ VA VII, Beograd, A. NOB, kut. 883 A, reg. br. 3-1 do 3/1. Zapovijest Štaba 12. slavonske udarne III. JA od 22. V. 1945. o pokretu svojih postrojbi (Osječke udarne, Dvanaeste proleterske i Četvrte udarne brigade te Artiljerijskog divizionia i divizijske pozadine) "sa prostorije Maribora pravcem: Varaždin-Koprivnica-Đurđevac-Moslavina-Petrijevci", i dalje "u pravcu Osijeka", uz pratnju zarobljenika s naznakom kretanja za svaku postrojbu i mjestima odmora od 22. do 27. V. 1945. Napominje se kako treba izbjegavati smještaj postrojbi u naseljenim mjestima, a u "niukom slučaju (se) zarobljenike ne smije smještati u naseljeno mjesto, već na otvoreno i čisto polje /livada".

⁷⁴ Njemački ratni zarobljenici su odmah nakon kapitulacije i predaje snagama JA također bili upućivani širom tadašnje Jugoslavije i smješteni u posebne logore. Među njima je bilo pripadnika različitih naroda, najviše Talijana, koji su bili u sastavu njemačkih postrojbi i tu se zatekli u trenutku kapitulacije. Oni su se na nekim mjestima susretali sa zarobljeničkim kolonama pripadnika HOS-a, ili bili smješteni u logorima uz njihove logore, a što će se vidjeti iz nekih dokumenata koji se navode u ovome prilogu.

od logora do logora, iscrpljeni žeđu, glađu, bolestima i umorom, a pod strogom vojnom pratnjom partizana, sastavljenih pretežno od zapovjednika i vojnika srpske nacionalnosti. Partizanska pratnja je usput ubijala sve iznemogle sa začelja kolone, ali i pojedince i grupe – kako im se prohtjelo. Usput su podjarivali i pučanstvo srpske nacionalnosti da iskaljuje svoj bijes nad zarobljenicima u kolonama. Na drugoj pak strani sprječavali su hrvatskom pučanstvu da ispaćenim, gladnim i žednim zarobljenicima putem dodaju hranu i vodu. Tako su ovi putovi bili *putovi smrti*, obilježeni tisućama mrtvih, o čemu danas svjedoče preživjeli zarobljenici koji su imali sreću da prežive svoj Križni put, a potvrđuju izvorni dokumenti.

Za ilustraciju navest ćemo neke primjere, posebice iz izvješća *Odjeljenja zaštite naroda /OZN-a/* (koja je imala četiri odjela: I. obavještajni, II. kontraobavještajni, III vojni /"armijski"/ i IV. arhiva i administracija) i *Korpuse narodne obrane Jugoslavije /KNOJ/*, čije su postrojbe tada, u proljeće 1945., brojile 120.000 vojnika (od kojih je u Hrvatskoj bilo 25.000 i bile najbolje opremljene), *glavnih izvršitelja zločina, a po odlukama najvišeg i najužeg jugoslavenskog partijskog /komunističkog/ i državnog vrha*, koji su kod Bleiburga *započeli i nastavili* masovnim likvidacijama bez suđenja na Križnim putovima u tzv. "kolonama smrti", u logorima i brojnim stratištima širom tadašnje Jugoslavije, poznate pod imenom *Bleiburške tragedije*. Predstavnici jugoslavenske OZN-e, nakon sastanka i usmenog dogovora sa svojim šefom generalom A. Rankovićem, načelnikom OZN-e Ministarstva narodne obrane DF Jugoslavije, sastali su se i s maršalom J. B. Titom, vrhovnim zapovjednikom JA i ministrom Narodne odbrane DF Jugoslavije, nadređenim Rankoviću, od kojega su dobili usmene upute i bili upućeni u Zagreb. U Zagrebu su se sastali sa zapovjednicima I., II. i III. JA i nakon dogovora s njima tih dana stigli su na to područje (u Maribor, Ljubljani i Celje)⁷⁵, povezali se s OZN-om na terenu i s postrojbama JA te, iako su, kako sami tvrde, došli samo u kontrolu, svakako su bitno utjecali na postupanje sa zarobljenicima, pa i na njihove likvidacije, jer su onima najmasovnijim nazočili, a što proizlazi i iz nekih dokumenata. Takve naputke su dobili i oni iz IV. JA prije masovnih strijeljanja, kao npr. na Kočevskom Rogu. To upućuje na zaključak da su s postupcima prema hrvatskim ratnim zarobljenicima i civilima od početka bili upoznati neki od ključnih ljudi iz najvišeg i najužeg jugoslavenskog partijskog (komunističkog) i državnog vrha pa svakako za to snose i svoj dio odgovornosti.

⁷⁵ Bili su to general Jefko Šašić, pukovnik Milan Kalafatić i major Đoko Novosel, koje je Tito već prije uputio za I., II. i III. JA u Zagreb, a potom za njima u Sloveniju. Vidi: Đoko Novosel, *Grad mrtvih*, Beograd, 1998.

Karta 4. Prikaz glavnih pravaca Križnih putova na području bivše Jugoslavije, preneseno iz knjige Bože Vukušića, *Bleiburg memento - fotomonografija (Križni put)*, Zagreb, 2005, 20.

OZN-a je provodila istražne radnje i saslušanja (tako i u zarobljeničkim logorima), a postrojbe KNOJ-a u pravilu su vršile likvidacije, ali i druge postrojbe, prema potrebi i okolnostima. Dakako, da je pri tome bilo dosta samovolje.

Tako, primjerice, 15. majevička brigada 17. istočno-bosanske divizije III. JA po dolasku u *Maribor* 20. V. 1945. izvješćuje Štab divizije sljedeće: "*Brigada je stigla dvadesetog u 6 sati. Povezali smo se sa O.Z.N-om. Zadatak naše brigade je likvidacija četnika i ustaša kojih ima dve i po hiljade. Juče nam je poginuo nesrećnim slučajem komandant drugog bataljona na streljanju drug Moma Divljak. Danas smo nastavili sa streljanjem. Brigada je smeštena u gradu.*"

Sutradan 21. V. nastavlja: "*Nalazimo se na istoj prostoriji. U toku celog dana radili smo što i juče (likvidacija). Po naređenju uputili smo jedan vod sa jednim članom štaba bat. da sprovodi zarobljenike za Zagreb, kad se vrate javićemo*".⁷⁶ Zatim 22. V. 1945. u Maribor stigla je Šesta istočno-bosanska brigada 17. istočno-bosanske divizije. U operativnom dnevniku njezina Trećeg bataljuna, (jačine 4 časnika, 32 dočasnika i 465 boraca), za 23. svibnja 1945. stoji: "*Po naređenju štaba naše brigade, bataljon je imao zadatak likvidiranje narodnih izdajnika", a "bataljon je isti zadatak" izvršio 24. i 25. svibnja do "pred veče bataljon se po završetku zadatka razmešta u gradu počevši pravi kasarnski život*".⁷⁷

Slično je bilo i kod I. JA. Tako, primjerice, njezina 21. srpska divizija šalje 21. V. 1945. sljedeću depešu: "*Za OZNU. Uхватili smo 2000 hiljade Jugoslovenskih Nemaca iz Princ Eugen - pancern divizije. Hitno javite šta da radimo*". Istog dana iz OZN-e I. JA odgovoreno im je: "*Sve iz Princ Eugena likvidiraj, a ostalo šalji u logor*", te su tako i postupili.⁷⁸

I kod II. JA na tome području bilo je slučajeva ubojstva nekih slovenskih zapovjednika jer nisu htjeli sa svojom postrojbom sudjelovati u takvoj "*borbi protiv ustaša*".⁷⁹

Sličnih reakcija bilo je i kod pojedinih slovenskih mjesnih vojnih i civilnih vlasti te stanovništva, posebice kod Maribora i Celja, gdje su tada vršene i najveće masovne likvidacije i gdje je bilo nasilnog ponašanja jugoslavenskih, većinom srpskih postrojbi prema civilnom slovenskom stanovništvu (uz "*nasilništva, krađe, a i silovanja*"), te se počelo isticati kako "*nema nikakve razlike između naše (jugoslavenske) i okupatorske vojske*", tako da je moralo, na zahtjev vojnog i političkog rukovodstva Jugoslavije, hitno intervenirati na licu mjesta i slovensko političko i vojno rukovodstvo.⁸⁰

⁷⁶ VA VII, Beograd, A. NOB, kut. 993, reg. br. 8/8. Z. DIZDAR – V. GEIGER – M. POJIĆ – M. RUPIC, 2005, dok. br. 41, 130. Depeša N. 26 gr. 75 (20. V.) i N. 27. gr. 55. (21. V. 1945.).

⁷⁷ VA VII, Beograd, A. NOB, kut. 992, reg. br. 6-5 i 6/3. Z. DIZDAR – V. GEIGER – M. POJIĆ – M. RUPIC, 2005, dok. br. 43, 132. Iz operativnog dnevnika Trećeg bataljuna 6. brigade 17. istočno-bosanske divizije od 22. do 25. svibnja 1945.

⁷⁸ VA VII, Beograd, A. NOB, kut. 1044, reg. br. 10-16/6 i 9-21/4. Depeše gr. 38 DDD i 43-gr. 19.

⁷⁹ VA VII, Beograd, A. NOB, kut. 757, reg. br. 10-1/8. Tako se u tom izvješću politkomesara Treće udarne divizije II. JA upućenom CK KPJ za svibanj i lipanj 1945. navodi primjer Vojislava Garčevića, zapovjednika bataljuna u IX. crnogorskoj brigadi te divizije koji je ubio lokalnog slovenskog zapovjednika bataljuna Narodne Obrane "*koji nije htio sudjelovati sa svojim bataljunom u borbi protiv ustaša*", pa je zbog toga smijenjen o čemu je izvješten CK KP Slovenije, te je po usmenoj zapovjedi Aleksandra Rankovića poslat u Beograd na raspoloženje CK KPJ.

⁸⁰ VA VII, Beograd, A. NOB, kut.45, reg. br. 5-22 do 25 – 1. i kut. 934, reg. br. 1-13. (Politički izvještaj Štaba XV. slovenske udarne divizije III. JA, iz kojeg su citirani dijelovi). Tako je smijenjen zapovjednik Komande mjesta Maribor, održani sastanci predstavnika CK KPS,

ZA GENERALŠTAB: — DDD — 15. maja broj zarobljenika. **IV. oblast** Karlovac 5000, Čemernica 410, Glina 500, Maja 500, Sisak 131. Iz Celja najavljeno 20.000, svega 26.541. **VI. oblast** nema. **VIII. Oblast** Knin 741, Sinj 88, Split 122, Korčula 77, Metković 24, Vis 126, svega 1178. **X Oblast** Prečko 15.000, Vrapče 943, Zagreb 4190. Ove sve OZNA još razvrstava i neki će biti pušteni. Bjelovar 8000, svega 28133. **XI Oblast** u Gospiću, Otočcu i Senju 1195. Kod Sušaka 20.000, svega 21195. Ukupno 77047. — 16. V. 1945. (G.) Br. 1

Sl. 6. Podatci o broju zarobljenika u logorima na području vojnih korpusnih oblasti u Hrvatskoj 15. svibnja 1945., preslik iz knjige depeša Glavnog štaba JA za Hrvatsku, preneseno iz knjige *Partizanska i komunistička represija i zločini 1944. - 1946., Dokumenti*, Slavonski Brod, 2005, dok. br. 26, 111-112.

I postrojbe IV. JA koje dogovorno preuzimaju zarobljenike od Britanaca i prebacuju ih iz Austrije, ili one koje su same zarobile na tom sjeverozapadnom dijelu Slovenije, sprovode ih u najbliže *logore u Kranj i Šent Vid* kod Ljubljane, a odatle mnoge odvođe na masovne likvidacije posebice u *Kočevski Rog*, jedno od najvećih stratišta Hrvata u Sloveniji.⁸¹

I *J. B. Tito*, vrhovni zapovjednik JA, javno je progovorio o tim masovnim

Štaba 17. divizije III. JA, predstavnika part. organizacija i narodnih vlasti iz Maribora, te su "vanredne mjere mjesnih vlasti u Mariboru otklonjene".

⁸¹ VA VII, Beograd, A. NOB, kut. 883, reg. br. 5-1/2. Operativno izvješće Štaba XI. dalmatinske udarne moto-streljačke brigade II. Tenkovske divizije od 1. VII. 1945. Štabu IV. JA o akcijama od 3. do 23. V. 1945. na prostoru Trst-Celovec te o zarobljavanju pripadnika HOS-a (11. V. u Jesenicama skupine koja je došla oklopnim vlakovima iz Ljubljane – oko 4.600 vojnika i 237 oficira; 12. V u Celovcu skupine od 5200 vojnika i oficira) te preuzimanju izručenih zarobljenika od Angloamerikanaca (19. V. na želj. stanici u Jesenicama od saveznika "preuzeto 2100 ustaša i domobrana"; 20. V. preuzeto 1000 zarobljenika od eng. IX. korpusa; 21. V. – razoružano "2000 ustaša koji su se probijali iz Hrvatske da se predaju Englezima", te nastavljeno "preuzimanje ratnih zarobljenika" od saveznika). Ova brigada je do 23. V. ubila 77 vojnika i 2 oficira te zarobila, odnosno razoružala 10.443 vojnika i 258 oficira (od kojih 2 pukovnika i 7 majora). Član te partizanske skupine bio je i pukovnik Simo Dubajić IV. JA koji u zagrebačkom listu "Globus" (br. 217 od 23. II. 1995.) u intervju tvrdi: "... Ja sam doveo 30 tisuća ustaša na Kočevski Rog, o tome postoji čak i dokument na engleskom. Tito je donio odluku da oni nestanu, a ja sam samo izvršio zadatak.... Koliko ja znam žene i dece nije bilo. Ranije, prije Kočevskog Roga, kad smo od Engleza preuzimali hrvatske, dakle ustaške i domobranske zarobljenike, i zatim ih konvojima slali u Jugoslaviju, primali smo samo vojnike...". Dokumenti pokazuju da su s izručenim vojnicima zarobljenicima bili i civili (djeca, žene i starci), često članovi njihovih obitelji i rodbina, koji su se s njima zajedno povlačili u Austriju.

likvidacijama 27. V. 1945. u svom govoru u Ljubljani, rekavši: "Što se tiče ovih izdajnika koji su se našli unutar naše zemlje, u svakom narodu posebice – to je stvar prošlosti. Ruka pravde, ruka osvetnica našeg naroda dostigla ih je već ogromnu većinu, a samo jedan mali dio uspio je pobjeći pod krilo pokrovitelja van naše zemlje".⁸²

Koliko je zarobljenika pripadnika HOS-a i hrvatskih civila stradalo u masovnim ubojstvima koja su nad njima obavili pripadnici JA, OZN-e i KNOJ-a u okolici novoosnovanih logora u Sloveniji (npr. u Celju, Mariboru, Kranju, Šent Vidu, Škofjok Loki i Slovenj-Gradecu) i na stratištima, osobito kod Maribora i Celja, u Kočevskom Rogu i drugima, suprotno međunarodnim zakonima o ratnim zarobljenicima i civilima, teško je reći. O tome postoje različite procjene u nekoliko najnovijih knjiga objavljenih u Sloveniji i Hrvatskoj, ali zasigurno broj stradalih nije mali, iako konačan broj teško da će se moći ikada utvrditi.⁸³

No to nije bio kraj za preživjele u Sloveniji. Nepregledne kolone "križnih putova" hrvatskih zarobljenika i civila pod pratnjom partizana (pretežito pod zapovjedništvom srpske nacionalnosti) iz toga područja preko prolaznih i sabirnih do radnih logora krenule su, kao što smo i naveli, u dubini jugoslavenskog prostora, do rumunjske granice (a neke skupine ratnih zarobljenika hrvatske nacionalnosti i dalje do Sibira, u SSSR-u) i grčke granice (neke skupine tih ratnih zarobljenika hrvatske nacionalnosti i preko do Soluna), na kojim putovima su mnogi ubijeni i masakrirani. Život Hrvata ratnih zarobljenika tada nije vrijedio ništa, najčešće su ubijani bez istrage i suda, a da im nitko nerijetko ni imena nije zabilježio. Prije toga oduzeto im je sve što su

⁸² D. BEKIĆ, 1990, 49.

⁸³ U novije vrijeme pojavilo se nekoliko knjiga posvećenih tome. To su *Zamolčani grobovi*, Ljubljana 1998. (u kojoj je navedeno da je oko 145.000 hrvatskih povratnika s Bleiburga i Austrije ubijeno na području Ljubljane-Šent Vida; Kočevskog Roga, Krškog-Hude Jame i Hrasnika te Maribora, Dravograda i Ptuja, i na ostalim grobištima više od 60.000 žrtava (dijelom sa Slovencima i Srbima, kao žrtvama u tim grobištima) s kartom tih masovnih grobišta i brojem žrtava. U dopunjenom njezinom izdanju pod naslovom: *Slovenija 1941-1948-1952. Tudi mi smo umrli za domovino, Zamolčani grobovi in njihove žrtve*, Zbornik, izdavač: Društvo za urediteve zamolčanih grobova, Ljubljana-Grosuplje, 2000. nastojalo se podatke što potpunije dokumentirati. Na tu iznijete prosudbe od 190.000 stradalih Hrvata na području Slovenije (str. 421) reagirao je Vladimir Žerjavić u napisu za *Vjesnik* 19. XI. 2000. On na osnovi svojih demografskih istraživanja prosuđuje da su ti gubici Hrvata "vezano za Sloveniju", daleko manji i mogu najviše da "iznose oko 50 do možda 60 tisuća". (Žerjavićev tekst je u posjedu autora). Zatim je tu knjiga nedavno preminulog Mate Šimundića, *Hrvatski smrtni put (Prilog novijoj hrvatskoj povijesti)*, Matica hrvatska – Split, Split, 2001. Šimundić na osnovi svojih višegodišnjih istraživanja stradanja Hrvata u Sloveniji u svibnju i lipnju 1945. koja u knjizi predočuje, prosuđuje da su mogući hrvatski gubici tu oko 125.000.

provodnici (pripadnici JA) smatrali vrijednim, a potom su reagirala rukovodstva armija, zabranivši dalje uzimanje privatnih stvari od zarobljenika, iako ona i dalje nisu prestala.⁸⁴ Pojedini rukovodioci i vojnici postrojbi JA koji su provodili zarobljenike, uglavnom hrvatske nacionalnosti, ponašali su se korektno prema njima, nastojali im olakšati težinu puta i spriječiti strijeljanja, no takvi su brzo uglavnom onemogućavani i uklanjani s tih zadataka. U tom pravcu se nastojalo djelovati preko KPJ i OZN-e. Rukovodstva KPJ u postrojbama JA poticala su svoje vojnike na mržnju prema zarobljenicima kako bi sudjelovali u njihovu ubijanju tijekom provođenja. Tako, primjerice, sekretar partijske organizacije Četvrte crnogorske udarne brigade 3. udarne divizije II. JA u svom izvješću od 31. V. 1945. upućenom svom Divizijskom komitetu KPH za svibanj ističe "*zarobljavanje nekoliko stotina hiljada ustaških krvnika koji su pokušali da pobjegnu Englezima*" te da je mržnja kod boraca bila "*dosta slaba*", naročito kod novih boraca (Mađara i drugih novaka), a što se "*očitovalo prilikom pratnje zarobljenika iz Maribora prema Slavoniji*". No, zato su – ističe se u izvještaju - sve "*poduzeli preko partije da se ta mržnja poveća*", te su uspjeli "*podići mržnju prema toj bandi i u zadnje vrijeme borci ih ubijaju kako koji ostane iz kolone t.j. koji ne može da ide*", a isto tako je bilo boraca koji "*nisu htjeli da svuku neprijateljske vojnike*", ali i to se riješilo te je brigada "*obučena dobro i obuvena*".⁸⁵ Da je to bila praksa i kod ostalih postrojbi JA pokazuju sačuvani izvještaji. Tako se u izvješću sekretara partijske organizacije Dvanaeste slavonske proleterske udarne brigade 12. udarne divizije III. JA u svom izvješću od 3. VI. 1945. upućenom svom Divizijskom komitetu KPH za svibanj ističe kako se borcima "*govorilo kako treba fašiste kazniti za njihova zlodjela i ne dozvoliti im da nekažnjeno odu iz naše zemlje*", i kad "*smo kod Blajburga zarobili glavnu fašističku snagu iz naše zemlje, kada smo pohvatali sve palikuće i zlikovce, borci su bili oduševljeni i nisu žalili one napore koje su dali*". Ti "*su borci na svoje oči vidjeli kod Blajburga da Englezi poštuju ugovore, jer su oni tamo izručili našoj Armiji svu fašističku gamad iz naše zemlje*". Konstatira kako prilikom "*praćenja zarobljenika opazilo se je da naši borci ne znaju mrziti zarobljenog neprijatelja*" jer su s njima suviše blago

⁸⁴ Tako je primjerice Štab II. JA 29. V. 1945. uputio podčinjenim postrojbama sljedeću depešu: "*Događa se da borci i rukovodioci oduzimaju od zarobljenika i njihove privatne stvari, kao satove, prstenje, naliv pera i drugo. U ovom pogledu izdano je naređenje kojim se ovo zabranjuje međutim neki rukovodioci su čak sa oružjem prisiljavali zarobljenike da im predaju privatne stvari. Ovo se postupanje zabranjuje*". VA VII, Beograd, A. NOB, kut. 274, reg. br. 4-6/1.

⁸⁵ VA VII, Beograd, A. NOB, kut. 888, reg. br. 6-1/5. Z. DIZDAR – V. GEIGER – M. POJIĆ – M. RUPIC, 2005, dok. br. 49, 145-146.

postupali, a bilo je i "slučajeva da je neki borac izvodio iz kolone zarobljenike svoje poznanike ili prijatelje te da ih tako sačuva". No - nastavlja se dalje u izvješću - "objašnjavanjem borcima tko su ti zarobljeni i što su oni napravili našem narodu, borci su počeli drugačije gledati na zarobljenike i znali su ih mrziti", koja mržnja "se je osjetila kod kažnjavanja ustaških i četničkih zločinaca gdje borci nisu iste ubijali zbog naređenja, već zato što ih mrže".⁸⁶

Uz takvu pratnju kretale su se nepregledne kolone ratnih zarobljenika na svojim križnim putovima "po ranije označenim punktovima i oblastima" do logora i stratišta, najprije u Hrvatskoj i Vojvodini, a potom i u drugim krajevima tadašnje Jugoslavije. "U brzim marševima, slomljenih zastava, / stupaju vojnici / ispod krvavih oblaka, / u najveći grob.", kao što napisa pjesnik Viktor Vida u pjesmi "Razbijena vojska". Svi oni koji su se našli u tim zarobljeničkim kolonama bili su izloženi strahovitim mukama u dugom pješaćenju od logora do logora, iscrpljeni žeđu, glađu, bolestima i umorom, pod strogom pratnjom partizana, koji su usput ubijali iznemogle, ali i pojedince i skupine, kako im se prohtjelo. Usput su rukovodstva postrojbi JA koji su provodili zarobljenike poticali svoje vojnike pa i pučanstvo kuda su se kretali, posebno ono srpske nacionalnosti, da iskaljuje svoj bijes nad zarobljenicima u kolonama, a priječili hrvatskom pučanstvu da im pomogne dostavom hrane i vode. Tako su to postale "kolone smrti"s tisućama mrtvih uz putove kuda su prolazile i mjestima gdje su se zadržavale, o čemu svjedoče oni malobrojni koji su imali sreću te putove smrti preživjeti, a potvrđuju i sačuvani dokumenti, od kojih ćemo neke navesti.

Tijekom ovih putova zarobljenici su smješteni najprije u brojne improvizirane zbirne i tranzitne prolazne zarobljeničke logore. Naime, još početkom svibnja 1945. Generalštab JA je, prema zapovijesti ministra Narodne obrane, izdao zapovijed o logorima. U njemu je zapovjedbano da se u pozadini JA i samostalnih korpusa, prema potrebi, ustroje zbirni logori ratnih zarobljenika u koje će se smješteni zarobljenici koje zarobe operativne postrojbe, a potom će se iz tih logora zarobljenici dalje provoditi u logore ratnih zarobljenika u pozadini. Svaki logor je morao imati svoje zapovjedništvo (komandu) koje čine zapovjednik, politički komesar intendant i pisar logora, svi iz sastava postrojbi KNOJ-a, a u svakom logoru morao se nalaziti i organ OZNe.⁸⁷ Samo na području Republike Hrvatske takvih je bilo, prema dokumentima i iskazima preživjelih zarobljenika logoraša, više od 60 (među kojima su,

⁸⁶ VA VII, Beograd, A. NOB, kut. 895, reg. br. 5-1/12.; Z. DIZDAR – V. GEIGER – M. POJIC – M. RUPIC, 2005, dok. br. 53, 153-154.

⁸⁷ J. JURČEVIĆ, 2005, 50.

primjerice, bili i oni *logori u Senju, Raši, Rijeci, Kraljevici, Ogulinu, Otočcu, Gospiću, Zadru i Kninu*, ali su se brzo ukidali, a potom drugi osnivali. U svim ovim logorima život se odvijao ispod razine ljudskog dostojanstva; zarobljenici, kao i neki članovi njihovih obitelji danima su ostavljani bez hrane i vode, najgrublje maltretirani, a tijekom "čišćenja" ustaša i domobrana, *mnogi su* bili pojedinačno ili grupno, bilo u logoru ili nedaleko od njega *ubijani*.

Za ilustraciju navest ću dio onoga što je tih dana zabilježeno u Spomenici franjevačkog samostana u Krapini, o dolasku zarobljeničkih kolona, među kojima i skupine od 20 svećenika franjevaca i dva klerika, koji su potom od OZN-e likvidirani u Macelju, jednom od niza masovnih stratišta iz toga razdoblja u Hrvatskoj. U njoj piše: "20. V. na same Duhove vraćaju se cijele kolone iz Slovenije, osobito oni "povratnici" koje su Englezi i Amerikanci predali jugoslavenskoj vojsci. Sabiralište je bilo u Đurmancu i u Krapini pred pučkom školom. O. Gvardijan je doznao da su tamo neki franjevci pa ih je posjetio i pozvao da se odmore i okrijepe, jer nisu jeli preko 10. dana (...) 4. VI. Svi ovi naši logoraši pozvani su oko 9 sati u jutro na Oznu, neki prije podne, neki poslije radi "saslušavanja". Morali su si ponesti stvari, ako su htjeli, to je bio znak da se više neće vratiti. Reklo im se da će u Varaždin. Površno ih se ispitivalo i onda su ih smjestili u jednu sobu drugog kata. Predveče ih je posjetio otac Gvardijan i odnio im za put nešto hrane. Čuvši i vidjevši sve okolnosti, rekao im je da neće u Varaždin, nego u Macelj. I doista na večer u 10 sati ugasila se sva električna rasvjeta, čuo se štopot motora njihovog kamiona, te je odjurio put Macelja u klaonicu tolikih novih žrtava. Prema svim podacima i okolnostima tamo su pogubljeni u noći između 4. i 5. lipnja..."⁸⁸ Dolaske pojedinih skupina ratnih zarobljenika u Đurmanec (vlakom u zatvorenim vagonima) određenih za likvidaciju nalazimo i u nekim dokumentima OZN-e.

Nakon ovakvih "čišćenja" te iscrpljujućih križnih putova OZN-a za Hrvatsku izdala je naputak o postupku sa zarobljenicima OZN-i za oblast X. Korpusa Zagrebačkog koja ga je 25. V. 1945. prosljedila Opunomoćeništvima OZN-e za Moslavačko područje. U njemu piše:

"1. Zarobljenici koji se sada nalaze kod Bjelovarskog i Moslavačkog Područja treba da odmah krenu dolinom Save pravac Vinkovci.

2. Zadržati samo ustaše i domobrane legije, zdrugova i lovačkih jedinica, u koliko nisu godišta 1927., 1928., 1929., i t. d., a uz to i mobilizirane. Zadržati one za koje se pretpostavlja da su ratni zločinci.

3. Takove smjestiti u poseban logor i o tome izvijestiti telefonskom ili radio-depešom III. Odsjek OZN-e za Voj. Oblast. X. Korp.

⁸⁸ Z. DIZDAR – V. GEIGER – M. RUPIC, 1996, 906.

4. Svi koji se sada nalaze u logorima, bez obzira dali se šalju ili ne treba da ispune upitne arke i prema tome se vrši razdjelba pod točkom 2. i 3.

5. Kod ispitivanja upitnih araka obratiti pažnju na tačke u kojima se navode mjesta i borbe u kojima je sudjelovao, jedinice u kojima je bio i t.d. Pa se ti podaci trebaju ispisivati na poleđinu arka, na mjestu koje je namijenjeno za naknadne nadopune, kako bi se o njemu mogao stvoriti tačan sud. Paziti na godinu rođenja, jer se često dešava da u podacima stoji da je mobiliziran u ustaše u zimi 1944. g., a rođen je 1909. g. Što nam daje povoda da sumnjamo u njegove navode jer je jasno da je on morao u četiri godine rata /biti/ mobiliziran, takve slučajeve treba posebno odijeliti i pojedinačno ih ispitati /bilješke praviti na poleđini arka".⁸⁹

Treba reći da je poslije prvoga čišćenja zarobljenika nakon zarobljavanja, u prihvatnim i tranzitnim logorima i na križnim putovima, Generalštab JA donio odluku 28. V. 1945. da se zarobljeni domobranci ne smatraju više zarobljenicima te da će biti povučeni iz logora za popunu postrojbi JA, a što treba da provedu vojne korpusne oblasti na kojima se logori i zarobljenici nalaze, dok su domobranci časnici i dočasnici i dalje zadržani u logorima kao zarobljenici, o čemu su obaviještena zapovjedništva JA i podređene postrojbe.⁹⁰

Prema izvješću opunomoćenika OZN-e za Jugoslaviju (od 12. VI. 1945.) do 8. lipnja 1945. bilo je izvršeno glavno kretanje kolona ratnih zarobljenika koji su zarobljeni u Sloveniji i na granicama i u Austriji. Od tada se zarobljenici uglavnom smještaju u stalne logore, osim manjih grupa "koje se nalaze na promatranju – čišćenju ili eventualnim radovima koji nose vremenski karakter: opravka pruga, mostova cesta i t.d." ⁹¹ Prema tom izvješću na području Hrvatske bilo je 12 takvih logora (Sisak, Petrinja, Karlovac, Podravska Slatina, Vinkovci, Osijek, Nova Gradiška, Virovitica, Slavonski Brod, Bjelovar, Lepoglava i Popovača) po vojnim oblastima s ukupno 50.175 zarobljenika Nijemaca, a na području Vojvodine 11 logora (Srijemska Mitrovica, Zemun, Ruma, Pazova, Petrovaradin, Belje, Apatin, Sombor, Nove Šove, Novi Sad, Vrbas, Pančevo, Glogonj, Bela Crkva i Petrovgrad /Zrenjanin/) sa 56.846

⁸⁹ HDA, 1491. OZN-a za Hrvatsku, 12.3. Z. DIZDAR – V. GEIGER – M. POJIĆ – M. RUPIĆ, 2005, dok. br. 44, 140-141.

⁹⁰ VA VII, Beograd, A. NOB kut. 1125, reg. br. 5-17/4. Depeša II. JA od 28. V. 1945. upućena 28. diviziji. To se u dokumentima naziva i kao *prva amnestija*.

⁹¹ Z. DIZDAR – V. GEIGER – M. POJIĆ – M. RUPIĆ, 2005, dok. br. 55, 161-164. Izvješće pukovnika Dimitrija Georgijevića, opunomoćenika OZN-e za Jugoslaviju od 12. VI. 1945. general-lajtantu Aleksandru Rankoviću, načelniku OZN-e Ministarstva narodne obrane D.F. Jugoslavije o izvršenom kretanju kolona ratnih zarobljenika iz Slovenije i sa austrijske granice, o stalnim logorima kuda su se te kolone kretale na području Hrvatske i Vojvodine u koje su smješteni, njihovom brojnom stanju, ishrani i sanitetskoj službi.

zarobljenika raznih nacionalnosti, među kojima je bilo 21.026 ustaša (u logorima Pazova, Apatin, Sombor i Glogonj). Pored ovih 107.021 ratnih zarobljenika, još njih oko 5000 ranjenih i bolesnih nalazilo se u logorskim bolnicama u Osijeku i Vinkovcima, te 15-20.000 na raznim radovima i čišćenju u Mariboru, Celju, Zidanom Mostu, Zagrebu, Samoboru, Dugom Selu, Karlovcu, Sisku i Petrinji, tako da je ukupan broj zarobljenika raznih narodnosti bio 175.922. Uz njih bilo je i 43.901 domobran koji su, nakon što je OZN-a izvršila njihovo "ispitivanje i čišćenje od ustaša", predani II. JA u dopunske jedinice. U izvješću dalje stoji da među "ostalim zarobljenicima bilo je i žena sa djecom kao i starijih ljudi (naglasio Z.D.), koji su povučeni bili sa ustašama, Nemcima i četnicima, te su organi OZNE po logorima takva lica otpuštali svojim kućama sa propusnicama na kojima je bilo označeno da se prijave svojim Mesnim narodno-oslobodilačkim odborima, te ukoliko se nađe da su izvesna lica od ovih kriva, ista će biti pozvana na odgovornost, jer organi OZNE nisu imali mogućnosti da izvrše potrebna isleđivanja, već je to dano Mesnim odborima na nadležnost". Po navedenim logorima bio je postavljen rukovodeći aparat (komandant, komesar, oficir OZNE, sanitetski referent i intendant) te oblasni odsjeci za ratne zarobljenike, koji su rukovodili i kontrolirali rad po samim logorima. Tim oblasnim odsjecima u logorima bili su tada dodijeljeni stalni "oficiri OZN-e od III Otsjeka" kojima su dane "instrukcije za rad u logorima sa zarobljenicima" te je sa svim tim oficirima OZN-e održano savjetovanje. Dotadašnji njihov rad bio je usmjeren na smještaj zarobljenika i njihovu klasifikaciju prema djelima i rodovima vojske, a kad se popune kartoni podataka koji su podijeljeni, pristupit će se "osnovnom poslu među zarobljenicima i raširiti svoj rad na istraživanje ratnih zločinaca i td.". Istaknut je problem ishrane zarobljenika i sanitetske službe po logorima. Ukazuje se i na to kako ima čestih slučajeva da su se mnogi ustaše, Nijemci, domobrani i četnici (posebice časnici) presvukli u civilna odijela i pod nazivom "domobrani" nalaze se na slobodi, navodeći primjer Zagreba gdje je kod Komande grada bilo registrirano oko 10.000 oficira i podoficira, te izaslanik OZN-e smatra da bi sva takva lica trebalo "staviti u logore i izvršiti potrebno čišćenje". To će ubrzo i uslijediti pa će se i oni naći u logorima.

Kako su glavne zarobljeničke kolone uglavnom stigle na predviđena odredišta, uslijedile su precizne zapovjedi s najvišeg vrha o osnivanju potrebnih ustanova i postrojbi u svezi s ratnim zarobljenicima, ali i čišćenja teritorija. Tako je J. B. Tito 30. VI. 1945. izdao zapovijed JA da se u sastavu Komande pozadine svih šest armija osnuju Otsjeci za ratne zarobljenike od po pet osoba u čiji djelokrug rada uz ostalo spada "evidencija o svim ratnim zarobljenicima, logorima ratnih zarobljenika i radilištima", zatim "kontrola i svi poslovi u vezi

sa obezbjeđenjem i čuvanjem ratnih zarobljenika, logora i radilišta" te "izrada i dostavljanje brojnog stanja ratnih zarobljenika" sukladno uputstvima Odjeljenja za ratne zarobljenike MNO DFJ.⁹² Tu je precizirano da se kod svih komandi područja i komandi gradova na čijim područjima se nalaze ratni zarobljenici, u logorima ili radilištima, osnivaju Sekcije za ratne zarobljenike od tri člana, sa istovjetnim djelokrugom rada kao i Odsjeci kod JA, da se svi ratni zarobljenici moraju ustrojiti u Zarobljeničke bataljune, sa stožerom od 11 osoba i četiri čete s ukupno 1000 zarobljenika. Precizirano je da "svo staranje oko ratnih zarobljenika i obezbjeđenja logora ratnih zarobljenika i radilišta imaju preuzeti štabovi armija i za isto nose punu odgovornost", a stražare za čuvanje i osiguranje ratnih zarobljenika i logora treba odrediti iz teritorijalnih bataljuna, a ako ih na nekom teritoriju nema, treba ih osnovati.

J. B. Tito izdao je 6. srpnja 1945. zapovijed da se "svi podoficiri, oficiri i vojni činovnici bilo aktivni ili rezervni, koji su posle 15. januara 1945. godine ostali i aktivno učestvovali u hrvatskim domobranskim i ustaškim jedinicama i ustanovama /.../ili ih aktivno pomagali i nisu se do označenog dana prijavili i stavili na raspoloženje vojnim vlastima i jedinicama" NOV i POJ "ili organima građanskih vlasti" NOO-ima "odmah stave u koncentracijske logore".⁹³ To se odnosi na sve one koji su poslije navedenog datuma zarobljeni ili su se zatekli na teritoriji koje su JA oslobodile. Izuzimaju se jedino oni koji su se i poslije navedenog datuma predali postrojbama JA "i učestvovali u našoj borbi". Dalje se zapovijeda da se koncentracijski logori za njihov smještaj uspostave i organiziraju po armijama i da u njih budi smješteni oni koji su sa teritorija dotične armije. Tako su se i naprijed navedeni časnici, dočasnici i namještenici, uz ratne zarobljenike prije i poslije Bleiburga, također našli u logorima.

Kako su se na pojedinim armijskim teritorijama nalazili "veći ili manji ostaci razbijenih četničko-ustaških bandi, koje ugrožavaju komunikacije i vrše manje napade", to je J. B. Tito 17. VII. 1945. izdao zapovijed da se izvrši njihovo čišćenje uz upute kako da se to izvrši i oni unište u roku od mjesec dana i o tome dostavi iscrpno izvješće.⁹⁴

⁹² VA VII, Beograd, A. NOB kut. 2207, f. 1., reg. br. 2. Jere Jareb, Titove naredbe o hrvatskim ratnim zarobljenicima i uništenju hrvatskih domovinskih pobunjenika od 30. lipnja 1945. do 2. ožujka 1946., *Hrvatska revija*, god. 39, br. 3, München-Barcelona, rujan 1989., 610-612.

⁹³ VA VII, Beograd, A. NOB kut. 49, f. 2., reg. br. 21/1. J.; Jareb, *Titove naredbe* ..., 612.

⁹⁴ VA VII, Beograd, A. NOB kut. 49, f. 2., reg. br. 34/1. J. Jareb, *Titove naredbe* ..., 613-615.

P R E G L E D			
Dislokacije Otseka, zarobljeničkih logora i bolnica na teritoriji Federativne Narodne Republike Jugoslavije na dan 3 oktobra 1947 godine.			
	Brojno stanje oficira J.A.	Brojn. stanje podof. i vojnoka J.A.	Brojno stanje zarobljenika
OTSEK ZA RATNE ZAROBLJENIKE HUP NR SRBIJE - BEOGRAD			
3 zarobljenički logor... Beograd	3	230	3252
4 zarobljenički logor... Beograd	2	89	1277
5 zarobljenički logor... Beograd	2	134	1428
17 zarobljenički logor... Smed. Palanka	2	86	828
18 zarobljenički logor... Požarevac	3	178	2649
20 zarobljenički logor... Čuprija	2	64	1360
26 zarobljenički logor... Kraljevo	2	101	1329
38 zarobljenički logor... Niš	2	149	2111
46 zarobljenički logor... Bor	2	147	2713
48 zarobljenički logor... Bor	2	150	2176
404 zarobljenički logor... Trepča	2	58	904
Komanda prihvatilišta "Kalvarija" Zenan	2	42	-
OTSEK ZA RATNE ZAROBLJENIKE HUP NR HRVATSKE - ZAGREB			
101 zarobljenički logor... Zagreb	3	54	579
103 zarobljenički logor... Vel. Gorica	3	62	545
106 zarobljenički logor... Zagreb	3	63	794
107 zarobljenički logor... Prečko	3	76	632
118 zarobljenički logor... Bjelovar	3	70	736
125 zarobljenički logor... Split	3	29	445
128 zarobljenički logor... Cerklje	2	32	238
138 zarobljenički logor... Sušak	2	111	1248
141 zarobljenički logor... Turanj	3	46	383
145 zarobljenički logor... Sisak	2	72	755
173 zarobljenički logor... Vinkovci	4	80	1207
177 zarobljenički logor... Slav. Brod	3	100	1175
zarobljenička bolnica Prečko	2	23	-
OTSEK ZA RATNE ZAROBLJENIKE GICAP-VOJVODINE - NOVI SAD			
1 zarobljenički logor... Bogojevo	3	67	700
204 zarobljenički logor... Klenak	3	35	321
208 zarobljenički logor... Nova Pazova	3	133	1288
213 zarobljenički logor... Indjija	2	69	593
215 zarobljenički logor... Srem, Mitrovica	2	45	274
227 zarobljenički logor... Srenjanin	3	76	222
232 zarobljenički logor... Ečka	3	49	352
233 zarobljenički logor... Vršac	3	132	1779
253 zarobljenički logor... Novi Sad	2	103	1264
zarobljenička bolnica Pančevo	3	45	-
SMRT FAŠIZMU-SLOBODA NARODU!			

Sl. 7. Iz pregleda razmještaja zarobljeničkih logora i bolnica 3. listopada 1947. na području tadašnje FNR Jugoslavije, dokument u posjedu autora.

Sl. 8. Vjesnik JNOF-a Hrvatske br. 22. od 16. svibnja 1945. izvješćuje o povratku nepreglednih kolona ratnih zarobljenika (vojnika i civila) iz Slovenije prema Zagrebu.

5.
Od OZN-a Hrvatsko Primorje—Načelniku OZN-a Hrvatske.—Do sada oslobodjeno čitavo H. Primorje. U Sušaku još teško radi i radi blizine Rijeke koja nije oslobodjena. Citav aparat Odijeljenja dobro radi. Do sada uhapšeno preko 1000 ljudi, od kojih mnogo neprijateljskih vojnika. Postavljen je zarobljenički logor gdje se vrši ispitivanje zarobljenika. Do sada likvidirano oko 120 ljudi. Biskup Srebrenić interniran u Grižane. Pukovnik Reš ubijen. Glavni Epijuni utekli. Arhiva nema mnogo, ali je preko Istre došlo vrijednih podataka. Pipe
br. 1 gr. 138 25.IV.45

Sl. 9. Depeša OZN-e za Hrvatsko primorje od 25. travnja 1945. upućena načelniku OZN-e za Hrvatsku o uhićenjima i likvidacijama na njihovom području, preneseno iz knjige Josipa Jurčevića, *Bleiburg - Jugoslavenski poratni zločini nad Hrvatima*, Zagreb, 2005, 358.

No, prije dolaska do svojih krajnjih odredišta - logora i radilišta – mnogi ratni zarobljenici su stradali. O likvidacijama skupina zarobljenika tijekom marševa prije dolaska u stalne logore, a i nakon toga, pored dosad objavljenih oko tisuću iskaza preživjelih sudionika u raznim knjigama i publikacijama, svjedoče i neki od sačuvanih dokumenata. Tako u depeši 28. slavonske divizije II. JA od 18. VI. 1945. se navodi kako je kod Gradeca kraj Virovitice bilo strijeljanje 312 ljudi, s kojega je "5 ustaša" pobjeglo sa strijeljanja i o tome prije dva dana pričali mještanima.⁹⁵ Da se tada na tome području događalo masovno ubijanje Hrvata zarobljenika potvrđuje i zapisnik sa sastanka partizanskih boraca Suhopolja od 20. VII. 1945. upućen Andriji Hebrangu, tada ministru u Beogradu, u kojem protestiraju zbog tih ubijanja, ali i zbog koloniziranja Srba i masovnog protjerivanja katoličkog življa iz Suhopolja (u kojem je tada bilo više od "150 kuća katolika" te "36 kuća pravoslavaca") i ostalog virovitičkog područja.⁹⁶ U zapisniku se navodi kako je u lipnju 1945. bilo "dotjerano u Suhopolje nekoliko stotina zarobljenika" koje su "drugovi iz 4. bataljona V. proleterske Crnogorske brigade" Treće udarne divizije II. JA "otpremili u obližnju šumu i tamo sve potukli", a da su ih "najprije isprebijali, pa onda klali". Još prije "nego što su prešli na klanje zarobljenika brusili su noževe po kućama i kupili štrikove", a "kada su se vraćali u Suhopolje govorili su narodu kako su ih klali", te "da su ranije bili četnici, a onda su prešli u partizane". Iz čega borci zaključuju "da ovi Srbi sada kao četnici pod drugom firmom /maskom/ ubijaju nemile Hrvate". Zbog toga je – nastavlja se u zapisniku - došlo do kritike na sastanku AFŽ u Suhopolju dana 1. VII. 1945. od strane jedne drugarice iz Kotarskog AFŽ radi toga što drugarice ne dolaze na sastanak, na što joj je Micika Huber, predsjednica Mjesnog AFŽ-a odgovorila, da je to zato što je narod nezadovoljan zbog masovnih ubojstva koja se vrše oko Suhopolja, gdje su viđeni mrtvi kojima je vađeno srce i razni dijelovi tijela, pa su ljudi govorili da to nije možda moj brat, sin i t.d. te da zašto onda da idu na sastanke. Zapovjednik 4. bataljuna upitan "kakvo se ovo klanje vrši" nastojao je to negirati tvrdeći "da to nije istina", na suočenju s Micikom Huber "nije to mogao poreći, već /je/ pocrvenivši odgovorio, nastojati ćemo, da se ovo više ne dogodi". Micika Huber na istom sastanku iznijela je i primjere kada "su prolazili domobrani (zarobljenici) kao i ustaše nisu dozvolili da im narod nosi bilo kakvu hranu iako je kotar odredio da se hrana pripravi za zarobljenike koji imaju doći, već su bili tučeni i dalje tjerani, a kada su naišli četnici dobili su oni jesti, dapače su neki Srbi iz općine išli i ljubili zarobljenike četnike", bilo je

⁹⁵ VA VII, Beograd, A. NOB, kut. 1136, reg. br. 1-15/6.

⁹⁶ HDA, Dosije Hebrang, spis br. 309.

to "na željezničkom transportu zarobljenika koji je prolazio kroz Suhopolje". U zapisniku se dalje naglašava kako je zbog toga "Micika Huber skinuta sa dužnosti predsjednice AFŽ. kao i izbačena iz Mjesnog NOO Suhopolje, a ne obazirući se na to da je njezin drug Zdenko još i danas kao stari borac u NOV", ustvrdivši kako je ustanovljeno ubojstvo "zarobljenika između Pitomače i Sladojevaca 1416 ljudi".

I kod 34. udarne divizije II. JA na karlovačkom području u političkom referatu podnijetom CK KPH 5. VIII. 1945. ukazuje se kako su njihove partijske organizacije nakon oslobođenja dopustile "da uslijed samovoljnosti pojedinih rukovodilaca i boraca prilikom pratnje zarobljenika naprave krupnih političkih pogrešaka prema zarobljenicima". Među takvim političkim pogreškama ističe se "masovno ubijanje zarobljenika koje je napravila Karlovačka brigada, ubijanje čak i civila, koji su izglednijem zarobljenicima donosili hranu, što je napravila Ud. Seljina brigada, pljačka sitnih stvari i nepravilnosti drugih jedinica"⁹⁷ I Opunomoćeništvo OZN-e Devete krajiške brigade 10. bosanske divizije II. JA (koja je inače pratila zarobljenike) je, prema izvješću Okružnog komiteta KPH Nova Gradiška od 24. VI. 1945., u Novoj Gradiški "postrjeljalo neke ljude i plitko ih zakopalo da su odmah poslije dva tri dana otkrili i virili iz groba pojedini dijelovi tijela", te je opomenut njihov Štab brigade i izvješten Štab divizije. Istodobno i Gradsko povjerenstvo OZN-e N. Gradiška "streljalo je jedne noći neka lica iz grada, za vrijeme tog streljanja pobjegao je jedan civil iz rupe u koju je trebao da bude sahranjen", Dragan Ivančević, iz N. Gradiške rodom iz Dragalića, koji je razotkrio "čitavu stvar da su ti ljudi bili streljani bez suđenja".⁹⁸ Na Baniji, u blizini sela Knezovljana, pedesetak metara od puta i uz jedan bunar, u nazočnosti odbornika sela od Drugog bataljuna OZN-e likvidirano je 194 ljudi, te nekoji od seljana "dobili i robe od ubijenih". Potom se u bunaru "pojavila sama krv" te je zatrpan, a kako su bili plitko pokopani i "već počeli smrditi", to se moralo na njih nabacati još zemlje.⁹⁹ Ponekad je dolazilo i do razilaženja između rukovodstva armije i OZN-e kod likvidiranja zarobljenika, jer su prvi htjeli da se ovi odmah strijeljaju, a drugi da se između njih izaberu zločinci i strijeljaju. Tako je primjerice početkom srpnja 1945. II. JA uputila 34. diviziji u Karlovac "1700 zarobljenih ustaša i domobrana radi njihova likvidiranja", ali

⁹⁷ HDA, 1220, dok. inv. br. 135.

⁹⁸ HDA, Oblasni komitet KPH Osijek, kut. 1. U izvješću se spominje i *domobranski zarobljenički logor u Bročicama*, kod Jasenovca, u kojem je od ukupnog broja domobrana bilo "70 % muslimana" domobrana.

⁹⁹ HDA, 1491. OZN-a za Hrvatsku, 7.02. Izvješće OZN-e za okrug Banija od 6. VI. 1945. OZN-i Hrvatske.

na intervenciju OZN-e Hrvatske karlovačkoj OZN-i "da se između upućenih proberu zločinci", to je i učinjeno te je tako "bilo likvidirano oko 300", a kad je Divizija "htjela da likvidira i daljnjih 500", OZN-a se tome usprotivila te je intervenirao i Javni tužilac Hrvatske, te nisu likvidirani.¹⁰⁰ O nekim "nepravilnim postupcima pripadnika J.A. prema ratnim zarobljenicima i narodu", a na zahtjev MUP-a F.D. Hrvatske morao je 11. VII. 1945. izvijestiti i Javni tužitelj II. JA.¹⁰¹ Iz njega saznajemo kako su u logoru Pakrac kada je postojao "čuvari logora ubili dvojicu domobrana, zatim tukli narod koji je donosio hranu istima". Slično se dogodilo u logoru u Slavonskoj Požegi, "gdje je bilo smješteno 30.000 zarobljenika", sredinom lipnja 1945. kada je oko 150 civila donijelo hranu zarobljenicima, čuvari logora ubili su dvojicu zarobljenika "radi toga što su primali hranu od naroda", a nakon toga zabranjeno je od Štaba 10. divizije "upravi logora da više ne smije primati hranu od civila za zarobljenike". U selu Cernik, kod N. Gradiške, 17. VI. 1945. ubijena su "4 domobrana iz transporta od 3000 zarobljenika koji su praćeni iz Slavonske Požege u Novu Gradišku" po zapovjedi Štaba 10. divizije Štabu Devete krajiške brigade, od njezinog jednog bataljuna. Tu saznajemo da je "ta grupa zarobljenika išla na likvidaciju (naglasio Z.D.), jer su sve bili ustaše, koljači, žandari i policajci". U stvari bila je to u skupina domobrana koji su likvidirani na Kozari za odmazdu u Gornjim Podgradcima, o čemu postoji nekoliko objavljenih svjedočenja.¹⁰² Dalje se, na navod da je 20 vojnika Devete krajiške brigade u šumi ubilo 50 domobrana, kaže kako je utvrđeno da je to učinio zapovjednik straže i zatvora kod OZN-e u N. Gradišci, s predsjednikom NOO-a, isljednikom kod OZN-e i sedam boraca OZN-e, a likvidirano je 52 "ustaša, legionara i žandara". Navedeno je potom kako je "od Siska preko Jasenovca do Novske praćena od straže Komande mjesta Sisak 900 zarobljenih domobrana i da je kod Jaraka u Muratoviću u blizini Jasenovca nađeno 5 ubijenih od kojih je jedan bio zaklan, a drugom razbijena lubanja", te kaže kako se još ništa o tome nije moglo utvrditi. No, cijela ta skupina domobrana je, prema svjedočenju jednog preživjelog sudionika, također likvidirana.¹⁰³

Potrebno je reći da su mnogi pripadnici HOS-a NDH, poglavito časnici, koji su ostali na terenu, posebice u većim gradovima, kao što je Zagreb, bili nakon OZN-ine istrage, također upućivani u zarobljeničke logore i dijelili

¹⁰⁰ HDA, Javno tužilaštvo Hrvatske, kut. 97. Izvješće o radu javnih tužioca karlovačkog i banijskog okruga od 11. VII. 1945. godine.

¹⁰¹ HDA, Javno tužilaštvo Hrvatske, kut. 97.

¹⁰² *Spomenica Bleiburg 1945.-1995.*, 159

¹⁰³ HDA, Zagreb, 42/1, kut. 97/b.b. Z. DIZDAR – V. GEIGER – M. POJIĆ – M. RUPIC, 2005, dok. br. 68, 194.

sudbinu svojih kolega. Tako, primjerice, u jednom dopisu šefa odsjeka načelniku OZN-e za Hrvatsku od 3. srpnja 1945. stoji: "*U NDH bilo je u zadnje vrijeme 5-6 hiljada aktivnih i oko 8.000 rezervnih domobranskih te oko 2.500 do 3.000 ustaških oficira. Svi su većinom zarobljeni u Sloveniji i u koliko nisu odmah riješeni, transportirani su u Srijem. Sada u Hrvatskoj ima oko 300 domobranskih oficira po logorima na prolasku za Srijem i isto toliko pod istragom. Ustaških oficira najviše do 50. U Zagrebu se prijavilo u maju 2.882 domobranska oficira. Od toga 1.607 aktivnih i 1.275 rezervnih. Polovica je već riješena, dosta poslano u logore. Ostali prijavljeni bili su podoficiri, razni žandari, policajci, ustaše i td., svi ukupno do 17.000. Većina istih također je riješena, a ostalo u toku. Za domobranske oficire u logorima nije utvrđeno da su učestvovali u zločinima, osim što su služili neprijateljsku vojsku*".¹⁰⁴

O tadašnjem njihovom brojnom stanju u stalnim zarobljeničkim logorima nalazimo u OZN-inim izvješćima za područje cijele Jugoslavije. Tako iz izvješća pukovnika D. Georgijevića, opunomoćenika OZN-e za Jugoslaviju od 12. VII. 1945. upućenog general-lajtantu A. Rankoviću, načelniku OZN-e MNO D.F. Jugoslavije saznajemo da se u 52 stalna logora na području Jugoslavije nalazilo 115.440 ratnih zarobljenika, da je još repatriirano 2580, spremno za repatrijaciju 7925 i da se na raznim radovima kod saveznih ministarstava nalazilo 43.166 ratnih zarobljenika, tako da ih je ukupno bilo 169.111.¹⁰⁵ Od ratnih zarobljenika u stalnim logorima bilo je prema istom izvješću 81.376 Nijemaca, 948 Austrijanaca, 12.123 Talijana, 929 Mađara, 544 četnika (samo vojnici), 16.030 ustaša (74 časnika, 1 dočasnik i 15.955 vojnika) i 3490 domobrana (1738 časnika, 8 dočasnika i 1699 vojnika). Ustaše su bile smještene u logorima Apatin (5866 vojnika), Vršac (68 časnika), Senta (226 vojnika), Zemun (2 vojnika), Novi Sad (1960 vojnika), Ruma (6 časnika, 1 dočasnik i 61 vojnik), Pančevo (4793 vojnika) i Petrovgrad /Zrenjanin/ (3047 vojnika), a domobrani u logorima Maribor (7 časnika), Vršac (1734 časnika), Ruma 83 vojnika), Vukovar (1 dočasnik i 117 vojnika), Pančevo (2 vojnika), Bačka Palanka (420 vojnika), Beograd (4 časnika, 7 dočasnika i 200 vojnika), Bosanski Petrovac (19 časnika i 400 vojnika) i Prijedor (19 časnika i 467 vojnika). U logorima radi se na popunjavanju kartona, organiziranju obavještajne službe kako bi se ustanovili "*točni podaci i pripadnosti po trupama kod ratnih zarobljenika kao i da bi se otkrili ratni zločinci među domobranima i Nijemcima*". U Vršcu je bio smješten časnički logor s 4456

¹⁰⁴ HDA, 1491. OZN-a za Hrvatsku, 2.19. Z. DIZDAR – V. GEIGER – M. POJIĆ – M. RUPIC, 2005, dok. br. 80, 234-236.

¹⁰⁵ Z. DIZDAR – V. GEIGER – M. POJIĆ – M. RUPIC, 2005, dok. br. 70, 198-205.

časnika, a kako u njemu nije bilo vode i kako su se pojavile razne zarazne bolestima odlučeno je da se 18. VII. 1945. svi domobranski časnici, njih 1734, premjeste u *logor u Kovinu* (u bivšoj Svilari), a za ostale u Vršcu da se iskopaju bunari za vodu.

U to vrijeme 8. srpnja 1945. održano je *prvo savjetovanje načelnika i rukovodstava OZN-i sa područja Hrvatske*.¹⁰⁶ Navest ćemo neke dijelove iz zapisnika koji ilustrativno označavaju okvire i načine njezina djelovanja u tadašnjim uvjetima. Tako u iznošenju političke situacije Duško Brkić, ministar pravosuđa Narodne vlade Hrvatske, izaslanik i član CK KPH, uz ostalo kaže kako se u to vrijeme razvio "*organizirani šovinizam, a koji je počeo da dolazi iz Srbije, preko Vojvodine i Srijema, a koji je zahvatio duboki korijen i u samoj Hrvatskoj*", to - ističe on - nije "*spontana pojava, već je to rad neprijatelja, koji je na taj način našao vrlo zgodne forme za ugrožavanje jedinstva i bratstva naših naroda*", čemu smo, kaže Brkić, doprinijeli "*mi sa svojim greškama, sa nerješavanjem raznih ekonomskih problema u krajevima koji su popaljeni, sa blagim kaznama naših sudova, s nepravilnim postupkom u zatvorima i logorima, tako da je neprijatelj imao plodno tlo za razvijanje šovinizma*". Brkić naglašava da "*kolonizacijom rješavamo socijalni problem*", tako što "*dajemo seljacima koji su uništeni, kuće, dobru zemlju, inventar i druge stvari*" čime "*mi nacionalni živalj pojačavamo u sjevernim krajevima*". Zato Brkić smatra da bi OZN-a trebala energičnije postupiti prema Nijemcima koje treba "*strpati ih u logor, ne dati im da se vraćaju u svoja sela i kasnije ih prebaciti preko Drave*" i dalje u Njemačku. Isto tako "*da Sudovi za zaštitu nacionalne časti nisu odgovorili svojim zadacima, zato što nisu shvatili naši okružni komiteti i sudovi njihov značaj kao revolucionarnih sudova, nisu shvatili da su to forme za brzo i energično čišćenje neprijatelja iz naših redova*" i to "*bilo kaznom smrti ili robijom, kako bi neprijatelja onemogućili i zahvatili stvar u svoje ruke*" dijelom i radi kratkoće vremena njihovog trajanja (Suda nacionalne časti¹⁰⁷ i Vojnih sudova). Načelnici OZN-e podnosili su

¹⁰⁶ HDA, 1491. OZN-a za Hrvatsku, 2.24. Prvo savjetovanje načelnika i rukovodstava OZN-e za Hrvatsku, 8. srpanj 1945. (zapisnik) o smještaju Nijemaca, koji se vraćaju, o logorima, o likvidacijama, o slabom radu sudova i o OZN-i kao pomoćnom organu Komunističke partije. Savjetovanje je vodio potpukovnik Veljko Drakulić, pomoćnik načelnika OZN-e III., nazočili su mu general Ivan Stevo Krajačić, načelnik OZN-e Hrvatske i ministar pravosuđa Duško Brkić kao izaslanici i članovi CK KPH, te načelnici OZN-i sa područja Hrvatske.

¹⁰⁷ Za ilustraciju navest ću podatke iz izvješća Ministarstva pravosuđa F.D. Hrvatske od 18. IX. 1945. o radu sudova za zaštitu časti Hrvata i Srba. Prema njemu ti sudovi su izrekli 1083 presude, od kojih 926 osuđujućih i 157 oslobađajućih presuda. Od vrsti kazni bilo je 905 gubitak nacionalne časti, 699 prisilni rad, 282 potpuna konfiskacija, 112 djelomična konfiskacija, 25 novčana kazna i 14 izgon. Od konfiscirane imovine bilo je 117 industrijskih poduzeća i 189

potom izvješća sa svoga terena. Za složenost političke situacije, poglavito u nacionalno miješanim sredinama, posebice stradalima u ratu, iznijet ću dio iz izvješća načelnika OZN-e za okrug Baniju. On uz ostalo kaže: "Moglo se zapaziti da je šovinistička mržnja već na vrhuncu. Između srpskih i hrvatskih sela se toliko rasplamsala, da se skoro tuku. U Kostajničkom i Dvorskom kotaru narod ne vjeruje u današnju vlast, i u Dvorskom kotaru neki kažu da to nije naša država i naša vlast, jer su Srbi u komandama, Srbi su svugdje, a Hrvati nigdje. U kotaru Kostajnica dogodilo se da su naše vlasti pohapsile neke ljude, izrezali im 'U'na čelu i provodili ih kroz selo i odvodili u šumu gdje su ih likvidirali. Oduzimaju imovinu, blago, dovodeći lažne svjedoke. Na taj način unose nezadovoljstvo u krajeve koji su do sada bili uz naš pokret, i takorekući sve od sebe dali. Šovinistička mržnja se razvila u velikoj mjeri dolaskom povratnika iz Srbije. Oni govore: 'Što ne ubiješ sve Hrvate? Zašto čekate? U Srbiji kralj imade većinu uza se'". I na kraju ilustrativne su riječi generala Krajačića, načelnika OZN-e za Hrvatsku, koji je uz ostalo kazao: "Drugovi, prestanite konačno sa likvidacijom! (naglasio Z.D.) Ne zato što ja možda žalim neprijatelja, ja ne žalim ni moga oca, nego zato što se u narodu kuje, ruje. Mi moramo nastojati da nađemo nov način sa kojim ćemo iste neprijatelje odstraniti. Mi imamo vojne sudove, sud nacionalne časti. Ima načina kako pronaći neprijatelja, ući u njihove redove i odstraniti ga na legalan način da izađemo kao pobjednici. Mi treba zajedno sa partijskim organizacijama na terenu da pokažemo da nismo oni kako su nas opisali. Svaki momenat člana OZN-e koji propusti, neka zna da je propustio jedan momenat koji će protivnik iskoristiti. Nikada u historiji nije bio slučaj da je partijska organizacija stvorila organizaciju OZN-e, i da već za par mjeseci nije više vodila računa o njoj. Svi članovi OZN-e su ujedno i članovi Partije. (naglasio Z.D.) Oni moraju da misle politički, ne da naprave aparat agenata i žandara, nego da budemo zbilja pomoćni aparat partije, koji ima ugleda u svijetu".¹⁰⁸

I. Krajačić je prenosio političke odluke svog partijskog i vojnog rukovodstva u Zagrebu i Beogradu. I dr. Vladimir Bakarić, sekretar KPH, član CK KPJ i predsjednik vlade FD Hrvatske na sjednici CK KPH održanoj 6. srpnja

---

posjeda i drugih nekretnina. Osuđena lica po njihovom socijalnom položaju: 171 državni namještenici, 165 zanatlije, 165 trgovci, 156 zemljoradnici, 142 slobodne profesije, 111 industrijalci, 31 radnici, 22 veleposjednici i 120 ostala zanimanja. Osuđena lica su prema narodnosti bila: 1039 Hrvati, 42 Srbi i 2 Slovenci. (HDA, Javno tužilaštvo Hrvatske, izvješće pov. br. 485/1945.).

¹⁰⁸ HDA, 1491. OZN-a za Hrvatsku, 2.24. Z. DIZDAR – V. GEIGER – M. POJIĆ – M. RUPIĆ, 2005, dok. br. 80, 234-236.

1945. upozorava: "*Strijeljanka zarobljenika se i dalje nastavljaju i pored naših opomena i kažnjavanja*".¹⁰⁹ On je dobivao pismena upozorenja s terena. U jednome pismu od 26. VI. 1945. "*nekoliko drugova boraca*" iz Like, koji se nisu usudili potpisati, uz ostalo pišu: "*Druže Bakariću znaj da još niko nije u Istoriji uspio da osnuje jednu solidnu Državu na nevinim žrtvama. Dakle bilo bi skrajnje vrijeme da se prestane sa osvetama, da se uzme osnova države Patnicima iz ruke jer patnik ne može raditi zdravim razumom već samo osjećajima... Patnicima se mora dati zadovoljština, moralna i materijalna nadoknada ali nikako Vlast i uprava...*". I u izvješću CK KPH od 14. VII. 1945. upućenom CK KPJ se konstatira: "*Nepravilni postupci protiv domobrana, zlostavljanje u logorima, gladovanje i širenje tifusa, izazvali su još veća negodovanja njihovih obitelji, tako da je pitanje domobrana zauzelo ozbiljne oblike*". Stanje na terenu je doista tada bilo zabrinjavajuće, to se da zaključiti i iz izvješća javnog tužilaštva Hrvatske. S jedne strane je porast šovinizma, zašto su, prema javnom tužiocu Hrvatske, krivi i "*štabovi operativnih jedinica, koji su u danima velikih zbivanja, a i poslije, naređivali i dopuštali ubijanje bez suda, javno, čak po nekim neodgovornim elementima nevine ljude, ubijene ostavljali nezakopana i sl.*", dajući tako dovoljno materijala za neprijateljsku promidžbu. A s druge strane brojna uhićenja i suviše stroge presude vojnih sudova "*s obzirom na okolnost da je rat završen i dobiven, te da treba težiti sređivanju i normalizaciji opštih prilika*".¹¹⁰ Tako je prema izvješću Javnog tužioca Like u *Gospiću* od 18. VII. 1945. kod Vojnog suda Ličkog područja u zatvoru 1. VII. 1945. bilo 323 zatvorenika (221 pod istragom i 102 osuđena /i to 91 na smrt i 11 na robiju/). Za narednih 15 dana pridošlo je još 319 zatvorenika, a strijeljano 135 zatvorenik. Istodobno 181 zatvorenik bio je osuđen /120 na smrt, 20 na robiju i 41 na prisilni rad/ 23 pušteno da se brani sa slobode, 2 pušteno na slobodu, 2 umrlo, 5 predano sudu za zaštitu nacionalne časti, 9 ubijeno u bijegu i 3 pobjeglo. U zatvoru je 15. VII. bilo još 463 zatvorenika, i to 315 pod istragom i 146 osuđenih /76 na smrt, 31 na robiju i 41 na prisilni rad/. Iako je navedeni rad vojnog suda ocijenjen zadovoljavajućim, javni tužitelj smatra da bez obzira na njegov pojačan rad ipak vojni zatvor "*neće biti lako očistiti*" od zatvorenika zato što "*OZN-a za Liku ima naređenje od OZN-e za Hrvatsku za stalno hapšenje*", te je tih dana pohapsila "*veći broj ljudi, naime*

¹⁰⁹ HDA, Fond CK KPH. Zapisnik sa sastanka CK KPH od 6. srpnja 1945. godine. Na istom sastanku i u tijeku daljnje rasprave V. Bakarić je istakao potrebu da se, što se tiče domobrana, riješe problemi ishrane, odjeće, tifusa i "spreči tuča zarobljenika".

¹¹⁰ Č. VIŠNJIĆ, 2003, 31-32, 38. Bilo je i pisama koja su potpisana. Takvo pismo V. Bakariću uputila je Milka Vukelić 18. X. 1945. o represiji i zločinima partizana nakon ulaska u Gospić (tj. od 4. V. 1945.). Z. DIZDAR – V. GEIGER – M. POJIĆ – M. RUPIC, 2005, dok. br. 92, 272-276.

bande uvučene u ustašku špijunsku službu".¹¹¹ U Gospiću je tada bilo još u zatvoru OZN-e 200, a u zatvoru Okružnog suda 10 zatvorenika, bez navedenih uhićenja. I u *Karlovcu* je slično stanje pa sredinom srpnja 1945., prema izvješću okružnog javnog tužioca, u pritvoru vojnog suda se nalazilo 58, u OZN-e 205 lica te u vojnom logoru pod nadzorom OZN-e 1800 lica, i to bivših domobrana i ustaša, od kojih je trebalo 300 uputiti na prisilni rad, 300 u dopunske jedinice JA, 200 pustiti na slobodu, a nad ostalima povesti daljnji postupak.¹¹² Slično je bilo u i na području Siska, Bjelovara i Zagreba. Tako Okružni komitet KPH *Bjelovar* 5. VI. 1945. izvješćuje CK KPH o problemu s đurđevačkim kotarom čiji žitelji su masovno bili u "neprijateljskoj vojsci", a što se najbolje vidi iz toga "što za vrijeme prolaska zarobljeničkih kolona kroz Podravinu, stotine žena čeka sa košarama hrane ne bi li našle među zarobljenicima članove svoje porodice". Da je OZN-a operativno djelovala potvrđuje i izvješće istog OK KPH Bjelovar mjesec dana potom, u kojem se navodi kako je narod zastrašen OZN-om jer je neprijatelj uspio uvjeriti ljude "da onaj koji je uhapšen od OZN-e više se ne vraća".¹¹³ U Zagrebu je, preko MK KPH Zagreb bilo pozvano građanstvo, da pomogne vlastima u čišćenju grada od "ostataka fašista", kako po ustanovama i ulicama tako i po stanovima. Kao poseban problem bili su brojni doseljenici u grad pa se predlagalo da se oni najhitnije isele, jer su smatrali kako su upravo oni jedno od utočišta neprijatelja. O tome se govorilo na sjednici MK KPH Zagreb od 17. V. 1945. kao i o vijestima građana kako je "OZN-a pobila 7000 ljudi", te predlažu da se logori osnivaju što dalje od Zagreba.¹¹⁴ No, nije zadovoljan A. Ranković, načelnik OZN-e Jugoslavije, a ni pojedini članovi Politbiroa CK KPH zahtijevajući da OZN-a pojača uhićenja. Tako slijede brojna uhićenja tijekom lipnja i u srpnju 1945., ali i torture, pa i zločini. Dr. V. Bakarić na sjednici Politbiroa CK KPH u srpnju tvrdio je kako se "u Zagrebu vrše zulumi". Istodobno i Javni tužilac Hrvatske navodi kako manija "hapšenja u veliko je bila ovladala u Zagrebu", te da je u logore bilo "stjerano mnogo sirotinje, naročito činovnika, sitnih ljudi i sl., koji su nedjeljama nepreslušani sjedili", čime je bila "izgubljena svaka nit principijelnosti u hapšenju".¹¹⁵ Zagreb je bio premrežen sistemom nekoliko većih logora (*Kanal, Maksimir, Prečko*) i zatvora (*Petrinjska, Savska cesta /kaznionica/*). *Logor na Kanalu* bio je tranzitni (i do 10.000 ratnih zarobljenika) iz kojega su logoraši upućivani u druge logore, *logor u Maksimiru* prvenstveno pod nadzorom OZN-e grada Zagreba, a *logor Prečko* pod nadzorom OZN-e za Hrvatsku (Odjel III.). Prema izvješću pomoćnika javnog tužioca Hrvatske od 22. VI. 1945. u logoru

¹¹¹ HDA, 421, kut. 5/85.

¹¹² HDA, 421, kut. 5/62.

¹¹³ Č. VIŠNJIĆ, 2003, 35.

¹¹⁴ *Spomenica Bleiburg 1945.-1995.*, 128.

¹¹⁵ Č. VIŠNJIĆ, 2003, 35-36.

Prečko je tada bilo 3900 bivših ustaša i domobrana te 1900 bolesnika istog sastava u njegovoj bolnici, koji su ležali na podu, bez dovoljno lijekova, uz pomanjkanje rublja i sapuna.¹¹⁶ Iz jednog kasnijeg izvješća MK KPH Zagreb saznajemo kako je navedeno čišćenje grada od ostataka fašizma uglavnom završeno za mjesec i pol dana, iako uz nedostatak "da nam u dovoljnoj mjeri nije uspjelo aktivirati široke mase na tom poslu". Nakon toga "je Mjesni komitet donio odluku da se prestane sa hvatanjem po ulicama kako se kome sviđi, već da je i na tom poslu potrebno uvesti izvjestan i red i zakonitost", jer i dalje "neprijatelji naroda i partije nisu uništeni i oni će i dalje tražiti nove forme i načine, da razbiju borbu stečene tekovine".¹¹⁷

Ponegdje je bilo otpora strijeljanjima, najčešće tako da su ljudi pobjegli. Tako su dok je Drugi bataljun 3. brigade Hrvatske divizije KNOJ-a osiguravao na "željezničkoj stanici u Đurmancu dva vagona bandita koji su vođeni na strijeljanje", oni "su provalili vrata i 30 ih je pobjeglo".¹¹⁸

Pored stalnih zarobljeničkih logora i u vojno-kažnjeničkim logorima ostale su pojedine skupine domobranskih časnika i dočasnika pa i domobrana "zarobljenih prilikom povlačenja u Sloveniju", kao, primjerice, u logoru Velika Pisanica kod Bjelovara (u srpnju 1945. bilo 288 od ukupno 831 logoraša, koji su čekali da OZN-a nad njima povede istražni postupak i odluči o njihovoj daljnjoj sudbini¹¹⁹). Tako je bilo i u vojno-kažnjeničkom logoru u Glini i kažnjeničkom logoru u Staroj Gradiški, ali i još nekim logorima.¹²⁰ Onda je 5. VIII. 1945. uslijedila amnestija Predsjedništva AVNOJ-a na osnovi koje je izvršen pregled i klasificiranje te otpuštanje dijela ratnih zarobljenika iz logora. Tako je, prema izvješću OZN-e za Hrvatsku od 14. VIII. 1945., u logorima Bjelovar sa Vojnovićem, Čemernica, Prečko, Dubovac-Karlovac i Maksimir zatečeno 6227 zatočenika, od kojih je na osnovi amnestije otpušteno 5864, dok ih 381 nije bilo obuhvaćeno amnestijom. Od neamnestiranih njih 113 iz logora Čemernica (36) i Prečko (77) bili su predani okružnim odjeljenjima OZN-e "na daljnji postupak".¹²¹ Dio onih pod istragama otpušten je prema molbama nakon amnestije tijekom narednih mjeseci.

¹¹⁶ Č. VIŠNJIĆ, 2003, 36.

¹¹⁷ HDA, GK KPH Zagreb, br. 150-III/1. od 11. VIII. 1948.

¹¹⁸ HDA, 1491, 13.1.1. Izvješće Opunomoćeništva OZN-e za Hrvatsku diviziju KNOJ-a od 5. VII. 1945. upućeno OZN-i za Hrvatsku o stanju u postrojbama.

¹¹⁹ HDA, 421, 5/128. Izvješće Javnog tužioca okruga Bjelovar od 20. VII. 1945. upućeno Javnom tužiocu za Hrvatsku.

¹²⁰ HDA, 421, 5/280. i Javno tužilaštvo Hrvatske, izv. br. a 428/45 (Izvješće Javnog tužilaštva za okrug Daruvar).

¹²¹ HDA, 1491. OZN-a za Hrvatsku. 2.19. Z. DIZDAR – V. GEIGER – M. POJIĆ – M. RUPIC, 2005, dok. br. 84, 244-245.

33.
 Od OZN-e Hrv. Primorje III. odsjek. Kraso/?/se nalazi u Istri
 prema zadatku. Logor u Rijeci je potpuno likvidiran. U Žurkovu
 i Martinšćici nalazi se momentalno 25.000 zarobljenika.
 Potrebni opunomoćeni oficiri gdje su potrebni biti će skoro
 postavljeni. Lakić
 Br.10 16.V.45 Br.307

Sl. 10. Depeša OZN-e za Hrvatsko primorje od 16. svibnja 1945. upućena OZN-i za Hrvatsku o likvidaciji logora u Rijeci i brojnom stanju zarobljenika u Žurkovu i Martinšćici, preneseno iz knjige Josipa Jurčevića, *Bleiburg - Jugoslavenski poratni zločini nad Hrvatima*, Zagreb, 2005, 357.

3. VII. 45

NAČELNIKU OZN-e ZA HRVATSKU

Na traženu depešu može se poslati sledeći odgovor:

" U NDH bilo zadnje vrijeme 5 - 6 hiljada aktivnih i oko 8.000 rezervnih domobranskih te oko ~~2.500 do 3.000~~ 2.500 do 3.000 ustaških oficira. Svi su većinom zarobljeni u Sloveniji i u koliko nisu odmah riješeni, transportirani su u Srijem. Sada ima u Hrvatskoj oko 300 domobranskih oficira po logorima na prolazu na Srijem i isto toliko pod istragama. Ustaških oficira najviše do 50.

U Zagrebu se prijavilo u maju 2.882 domobranska oficira. Od toga 1.607 aktivnih i 1275 rezervnih. Polovica je već riješena, dosta poslano u logore. Ostali prijavljeni bili su podoficiri, rasni šandari, policajci, ustaše itd, svi ukupno do 17.000. Većina istih te kojih je riješena, a ostale u toku.

Za domobranske oficire u logorima nije utvrđeno da su učestvovali u zločinima, osim što su služili neprijateljsku vojsku.

Sart fašizam - Sloboda narodu!

Za odsjek 5 ef major:

Sl. 11. Izvješće načelnika OZN-e za Hrvatsku o masovnim likvidacijama izvršenim nad nekoliko desetaka tisuća zarobljenih ustaša i domobrana, preneseno iz knjige Josipa Jurčevića, *Bleiburg - Jugoslavenski poratni zločini nad Hrvatima*, Zagreb, 2005, 324.

Sl. 12. Izvješće Javnog tužioca Druge armije o logorima i masovnim likvidacijama koje vrše tijela nove vlasti, preneseno iz knjige Josipa Jurčevića, *Bleiburg - Jugoslavenski poratni zločini nad Hrvatima*, Zagreb, 2005, 313 i 314.

Javni tužilac II Armije
Broj 1/45
11. jula 1945.

I Z V J E Š T A J

Po predmetu Ministarstva unutrašnjih poslova F.D.H. Pov. broj 44/45 od 1/VII 1945 g. :
O nepravilnim postupcima pripadnika J.A. prema ratnim zarobljenicima i narodu.

1. Kada je postojao logor zarobljenika u Pakracu da su čuvari logora ubili dvojicu domobrana, ŠTAM TUKLI narodu koji je donosio hranu i stima.

Stvar po toj točki nije do danas još definitivno ispitana, niti točnost toga navoda utvrđena.

2. Da je u Slavonskoj Požezi u zarobljeničkom logoru gdje je bilo smješteno oko 30.000 ratnih zarobljenika ubijena dvojica od strane čuvara logora, radi toga što su primali hranu od naroda.

Na licu mjesta utvrđeno je po izjavi druga poručnika Milana Uskokovića, Komandanta Mjesta Slavonska Požega, sljedeće:
 "Sredinom mjeseca juna o.g. došlo je pred logor oko 150 civila koji su donjeli hranu zarobljenicima. Uprava logora dobila je naredjenje od Komandanta Mjesta Slavonska Požega da hranu prima i zajednički dijeli među zarobljenicima. Uprava logora saopćila je to civilima. Donosioći hrani nisu se htjeli držati toga naredjenja, nego su na svoju ruku prilazili žici i davali hranu kako su kome htjeli. Čuvari ovog logora nekoliko su puta opominjali narod da se drže naredjenja. Narod je na to počeo negodovati i sapatati između sebe da će razoružati čuvere logora i osloboditi zarobljenike. Stražari su odstranili civile i zabranili svaki prilazak žici, i narodu i zarobljenicima. Zarobljenici se nisu htjeli pokoriti tome, nego su ponovo prilazili žici i tražili hranu. Kada nije bilo moguće mirno sprovesti naredjenje stražarima nije preostalo drugo nego da upotrebe oružje, predhodno opomenuvši i zarobljenike i narod. Ponovni pokušajem zarobljenika, nakon toliko opomena, stražari su zapucali i na taj način ubili jednog domobrana-ustašu i jednog lakše ranili. Nakon toga događaja došao je potporučnik Roc iz taba X. Divizije i sabranio je upravi logora da više ne smije primiti hranu od civila za zarobljenike.

3. Da je 17. juna 1945. godine u selu Cernik ubijeno 4 domobrana iz transporta od 3000 zarobljenika koji su praćeni iz Slavonske Požege u Novu Gradišku, i da je istoga dana ubijen još jedan domobran od nekog majora pištoljem i to sve radi primanja kruha od naroda.

Po toj točki utvrđeno je sljedeće:
 "Tab X. Divizije izdao je naredjenje tabu IX Brigade da sa jednim bataljonom izvrši pratnju toga transporta. Pomoćnik komesara iste brigade, drug kapetan Milovan Samardžić, izjavljuje u vezi s tim:
 "Ja sam organizirao ovaj transport, dao upute rukovodiocima. Postrojio cijelu kolonu, održao kraći govor, i podvukao kakve će izći posljedice ako bi koji od zarobljenika pokušao bježati ili napasti m pratioce. Kolona je krenula. Ja sam sa motorom otišao naprijed. Kolonu sam sačekao u selu Cernik kod Nove Gradiške. Tu mi je saopćeno sljedeće: Da su dvojica ustaša ubijena, radi toga što nisu mogli ići, a druga dvojica što su se pokušali sakriti pod most, a jedan što je zločinački i razbojnički napao na komesara čete u namjeri da ga razoruža.

Napominje sa, da je ta grupa zarobljenika išla na likvidaciju, jer su to sve bili ustaše, koljaši, žandari i policajci.

4. U selima kod Nove Gradiške ubijena su razna lica i zakopana u neprijateljska rovove.

Istina je i utvrđeno je da su od strane OZN-e IX Krajiš-

- 2 -

ke Brigade i to nakon izvida i temeljno provedene istrage, ubijeni. 21/VI/45 trojica ustaša, a 22/VI/45 još dvojica.

5. Da je 20 vojnika IX Krajiške brig. ubilo 50 domobrana u sumi.

Utvrđeno je po izvaji komandira straže i batvora kod okružne OZN-e Odsjek III kod Nove Gradiške, sljedeće:

"Da na 18 ili 19 juna o.g. dobio sam zadatak da likvidiram jednu grupu ustaša, legionara i žandara, ukupno 52. Naredjenje mi je izdao šef Okružne OZN-e, kako put nisam poznavao, uzeo sam za vodiča predsjednika NOO-a Umjetlija. Zadatak sam izvršio. Sa mnom je još jedan isljednik kod OZN-e drug Stevo, sa sedam boraca Narodne odbrane.

6. Da je između sela Guletinca i Umstlice nađeno 6 ili 8 leševa, koje su seljaci naknadno zakopali.

Po ovoj točki još nije ništa definitivno utvrđeno. Javni tužilac za Okrug Nova Gradiška vrši izvide i o rezultatima će izvjestiti.

7. Da je od Siska preko Jasenovca do Novske praćena od straže Komande Mjesta Sisak 900 zarobljenih domobrana i da je kod Jarka u Murotoviću u blizini Jasenovca nađeno 5 ubijenih od kojih je jedan bio zaklan, a drugom razbijena lubanja.

Isto po ovoj točki, nije ništa pozitivno utvrđeno do sada. Izvid će se ponovno vršiti.

8. Da je komesar IX Krajiške brigade htio sa dva vojnika da izbací iz kuće u Novoj Gradiški jednu obitelj, zatim da je došao u grad Gradskog NOO-a i tajnika rukao: Da se civili izbace van, da su oni vojska, a da ih se civili ništa ne tiču, da su oni došli i postavili Narodnu vlast, pa ako ta vlast ne balja da će je oni ukloniti.

Po toj točki utvrđeno je sljedeće, i to izjavom komesara IX Krajiške brigade, druga majora Marić Slavka i kapetana komesara Mehmeda Džihica koji izjavljuju:

"Istina je da smo se mi povodom stana kritički i nešto oštrije osvrnuli na nedovoljnu pažnju od strane narodne vlasti prema vojsci. Drug major Slavko Marić rekao je među ostalim: "Da mi nismo očekivali ovakav postupak od strane Narodne vlasti prema vojsci, već smo mislili da će nam ona u svemu izći u susret, a tvrdim da nisam rekao ono kako navodi tajnik Gradskog NOO-a.

Napominje se da je taj isti tajnik Gradskog NOO-a smjenjen sa svoje dužnosti radi vjerovatno nepravilnog postupka prema vojsci i narodu.

S obzirom na gore utvrđeno stanje nakon provedenih izvida na licu mjesta, mišljenja sam da ti slučajevi predstavljaju netačno izvršenje dobivenih vojničkih zadataka, a ujedno napominjen da nije postojala dovoljna kontrola predpostavljenih nad pravilnim izvršenjem dobivenih zadataka. Za sve te prekršaje krivce treba pozvati na disciplinisku odgovornost.

Smrt fašizmu

- Sloboda narodu !

Javni tužilac II Armije
potporučnik:

[Handwritten signature]

Svi oni koji su s odjavama bili otpušteni iz logora morali su se javiti lokalnim vlastima. Buduća sudbina tih ljudi zavisila je od karakteristika koje su logorske vlasti OZN-e dale za njih, eventualnih prijava protiv njih i niza sličnih okolnosti. Mnogi su opet završavali u zatvorima, na sudovima, u kažnjeničkim logorima ili na redovitom odsluženju vojnog roka, gdje su bili izloženi raznim torturama i maltretiranjima, dio ih je i izgubio život. Dio bivših vojnika HOS-a NDH (ali i civila) neposredno nakon što su njihova mjesta došla pod nadzor novih komunističkih vlasti morali su se skrivati kako bi spasili život. Poznati su pod nazivom "škripari" i "križari". Protiv njih angažiran je cjelokupni vojni i politički aparat na tim područjima; većina je u tim pothvatima ubijena, a ostali su bili uhićeni ili su se predali (do 1947.) te bili osuđeni na smrt ili na višegodišnju robiju. Tada su i mnogi koji su im pomagali, ili su dovođeni s njima u vezu, poglavito njihova rodbina, također najčešće završavali u zatvorima, na sudovima i u logorima, gdje su neki izgubili živote, o čemu postoji više izjava preživjelih, ali i nekoliko knjiga. "Škripari" i "križari" pojavljivali su se na mnogim područjima Hrvatske i Bosne i Hercegovine, uglavnom, gdje je živjelo hrvatsko pučanstvo, a posebice u nekim dijelovima Like, Slavonije, Dalmacije te u Hercegovini.¹²² Dio ovih uhićenika upućen je opet u zarobljeničke logore, prvenstveno one na izgradnji gospodarskih objekata, kao što je omladinska pruga Šamac-Zenica-Sarajevo i hidrocentrale Jablanica.

Za ilustraciju rada OZN-e na terenu u to vrijeme zanimljivo je izvješće II. Odsjeka OZN-e za Vojvodinu o broju uhićenih po vojvodanskih odsjecima, puštenih na slobodu, upućenih sudu, upućenih u logor i likvidiranih, prije i neposredno nakon amnestije. Prema njemu, na području Odsjeka Srijem (koje je tijekom rata ulazilo u sastav NDH) bilo je tada uhićeno i prošlo kroz zatvor 846 osoba, od kojih je 15 pušteno na slobodu, 13 upućeno sudu, 38 domobrana upućeno u NOB, poslano u logor 141 i likvidirano 639, uz još 139 likvidiranih osoba koje nisu bile prošle kroz logor. Prema "narodnosti" od tih 985 likvidiranih osoba bilo je: 454 članova "Kulturbunda", 340 ustaša, 75 gestapovaca, 31 policajac, 21 njemački vojnik u S.S., 19 dražinovaca (tj. četnika Draže Mihailovića), 11 izdajnika, 6 žandara, 4 nedicevca, 3 bjelogardejca, i 2 domobranska časnika. Prema tome izvješću kroz zatvore u Vojvodini bilo je tada uhićeno i prošlo 5025 osoba, dok ih je ukupno bilo strijeljano 9.668 osoba. Prema narodnosti je bilo likvidiranih: Nijemaca 6763, Mađara 1776 i Hrvata (ustaša) 436 dok su

¹²² Vidi: Z. RADELIC, 2002; S. VUKOREP, 2005. u kojoj su prikazani križni putovi Hrvata istočne Hercegovine; J. GRBELJA, 2002, 209-240.

ostalih 1693 bili pripadnici drugih narodnosti ("Rusi, Česi, Slovaci, Rusini, Bunjevci ...").¹²³

Time je u praksi obračun s pripadnicima HOS-a NDH bio uglavnom završen pa s te strane novoj komunističkoj jugoslavenskoj vlasti na čelu s J.B. Titom nije više prijetila nikakva ozbiljnija opasnost. *J. B. Tito* je na Trećem zasjedanju AVNOJ-a u Beogradu 7. VIII. 1945. uz ostalo rekao: "... U toj konačnoj ofenzivi, potpuno je razbijena ne samo njemačka nego i Pavelićeva vojska, koja je brojila preko 200 hiljada vojnika. Uslijed jakog otpora uništen je ogroman broj Nijemaca i ustaša, a preko 200 hiljada je zarobljeno, zaplijenjena je ogromna količina ratne opreme".¹²⁴

J. B. Tito izdao je 8. rujna 1945. zapovijed Štabovima JA da do 1. listopada rasformiraju radničke bataljune osnovane prema zapovjedi od 1. srpnja "od bivših hrvatskih domobranaca, kao i slovenačkih domobranaca i belogardejaca", koji se potom trebaju "otпустiti i uputiti kućama".¹²⁵ Dalje se ističe kako treba isto tako "otпустiti i one hrvatske domobrance, slovenačke domobrance i belogardejce, koji su posle zarobljavanja upućeni iz zarobljeničkih logora, ili iz radničkih bataljona na radove u razne vojne i civilne ustanove, zavode preduzeća i td.". No, oni se nakon otpuštanja i dalje smatraju vojnim obveznicima te će kasnije biti pozvani na odsluženje vojnog roka. Dok oni hrvatski i slovenski domobranci te slovenski bjelogardejci koji se nalaze u jedinicama i ustanovama JA sa činovima ili bez njih "neće se za sada otpuštati" već će služiti kao obveznici dok se njihova godišta ne demobiliziraju. Na radove koje su do tada radili domobranci i belogardejci koji se otpuštaju treba "upotrebiti ratne zarobljenike kao osnovnu radnu snagu", ali tako da ta radna snaga bude iskorištena racionalnije i organiziranije, vodeći računa da se s njima postupa točno "u duhu odredaba

¹²³ U posjedu autora. Iako se na dokumentu ne navodi datum (osim što je netko olovkom napisao p. 1946.) iz sadržaja se daje zaključiti da se oni odnose za prethodnu 1945. jer se navode oni osuđeni i strijeljani prije i neposredno nakon amnestije, premda ne znamo točno za koje razdoblje. Osim za Srijem, tu su još Odsjeci OZN-e za Bačku, Suboticu i Banat, te Odjeljenja za gradove Novi Sad i Petrovgrad (Zrenjanin).

¹²⁴ J. BROZ TITO, 1959, 11-12. Tito je prije toga kazao: "Dok smo mi do oslobođenja Beograda imali uglavnom dobrovoljačku vojsku, koja je u to vrijeme brojila oko 350 hiljada boraca, to smo odmah poslije oslobođenja Beograda (oslobođen 20. X. 1944. - Z.D.) počeli s redovnom mobilizacijom, tako da se taj broj podvostručio. Organizovali smo pomoću sovjetskih instruktora jaku artiljeriju, odličnu avijaciju i tenkovske jedinice. Sve to nam je omogućilo da u proljeće ove godine preduzmemo na čitavom frontu od Srema pa do Dalmacije, energičnu ofanzivu, koja se svršila našom potpunom pobjedom i izbijanjem na Soču i Karavanke". Vidi i D. BEKIĆ, 1990, 50.

¹²⁵ VA VII, Beograd, A. NOB, kut. 49, f. 4., reg br. 22/2. J. Jareb, *Titove naredbe ...*, 617.

zakona o konvenciji o postupanju s ratnim zarobljenicima iz 1929. koji je dostavljen svim postrojbama. O učinjenom štabovi armije izvjestit će do 5. X. 1945. Organizacijsko odjeljenje Generalštaba JA.

Prema prikupljenim podatcima MNO FNRJ do kraja 1945. bilo je ukupno 355.785 ratnih zarobljenika, od kojih je 114.415 Jugoslavena (Pavelićevih domobrana, ustaša, Rupnikovih domobrana, četnika Draže Mihailovića, muslimanskih milicionera, legionara, nedićevaca) i 7.794 folksdojčera.¹²⁶

Nastale promjene u logorima ratnih zarobljenika nakon amnestije 1945. vidimo iz izvješća Odjeljenja za ratne zarobljenike MNO FNRJ upućenog 20. II. 1946. Dimitriju Georgijeviću, opunomoćeniku OZN-e za Jugoslaviju.¹²⁷ Prema tom izvješću broj "*naših državljana koji su služili u Nemačkoj i kvistlinškim vojskama pa za vreme oslobođenja Jugoslavije bili zarobljeni od strane naše vojske, iznosi 114.415.*" Od toga je bilo 55.000 domobrana prevedeno u "*radne bataljone J. A.*", 41.320 amnestirano prema "*Ukazu od 5. VIII. 1945.*", 5.035 otpušteno "*po molbama poslije Amnestije*", 1.562 sprovedeno "*Oznama na isleđenje*", 63 pobjeglo, 339 umrlo i 11.096 se nalazilo na licu mjesta. Njihova struktura bila je sljedeća: folksdojčera 6646, ustaša 2382, njemačke policije 462, legionara 388, Princ Eugen divizije 354, S.S. trupa 335, civila 203, žandara 193, Handžar divizije 123, četnika 7 i vlasovaca (tj. Kozaka) (3). Dalje se navodi da svi oni rade i to većina folksdojčera i ustaša u Borskom rudniku u Srbiji, a ostali rade, za potrebe drugih saveznih ministarstava (prometa, ruda, industrije i poljoprivrede). Oni su bili raspoređeni kod svih šest jugoslavenskih armija, i to: kod I. JA – 2290; II. JA – 2951; III. JA – 3075; IV. JA – 1210; V. JA – 36 i kod VI. JA - 904 ratna zarobljenika.

J. B. Tito kao vrhovni zapovjednik JA izdao je zapovijed 2. III. 1946. "*da se otpuste iz logora lica jugoslavenskih nacionalnosti – pripadnici neprijateljskih vojnih formacija, osim onih protiv kojih je poveljen krivični postupak*", uključujući i one "*na raznim radovima*", u "*najkraćem roku*" tako "*da dadu dokaza o svojoj privrženosti FNRJ i da radom na obnovi zemlje isprave učinjene greške i štete nanesene našim redovima*".¹²⁸ Komande logora su bile dužne da ovu zapovijed izvrše u najkraćem roku.

¹²⁶ VA VII, Beograd, A. NOB, kut. 2207, f. 4., reg br. 30-15. J. Jareb, *Titove naredbe ...*, 612.

¹²⁷ VA VII, Beograd, A. NOB, kut. 2207, reg br. 6-2/1.

¹²⁸ VA VII, Beograd, A. NOB, kut. 25 A, reg br. 2/13. Z. DIZDAR – V. GEIGER – M. POJIĆ – M. RUPIC, 2005, dok. br. 105, 315-316. U kraćoj verziji objavljena je u *Službenom lisru* MNO, br. 12, Beograd, 1946.

Takvih je lica u logorima 1. III. 1946. "*prema nacionalnosti (vrsti)*" bilo ovako: *ustaša* (prema popisu) 2211, od kojih na licu mjesta 1 viši i 12 nižih časnika, 83 dočasnika i 1719 vojnika; *domobrana* (prema popisu) 13, na licu mjesta 2 viša i 3 niža časnika i 8 vojnika; *legionara* (prema popisu) 535, na licu mjesta 72 dočasnika i 366 vojnika; *u SS trupama* (prema popisu) 87, na licu mjesta 9 dočasnika i 65 vojnika; *u njemačkoj policiji*: (prema popisu) 457, na licu mjesta 65 dočasnika i 301 vojnika; *četnika* 8 vojnika i *civila* na radu u Njemačkoj 26 vojnika. Uz njih u jugoslavenskim logorima ratnih zarobljenika nalazilo se još (prema popisu) *Nijemaca*: generala 15/na licu mjesta 15/, viših časnika 153/137, nižih časnika 1393/1325, dočasnika 20.936/19.411 i vojnika 51.332/48.528;; *Austrijanaca*: generala 3/3, viših časnika 30/29, nižih časnika 350/336, dočasnika 3408/2889 i vojnika 12.538/11.781; *Talijana*: viših časnika 3/3, nižih časnika 79/78, dočasnika 968/877 i vojnika 10.064/9127 te *ostalih narodnosti*: viših časnika 1/1, dočasnika 2/2 i vojnika 31/28. Dakle, bilo je ukupno (prema popisu) 110.089 ratnih zarobljenika, od kojih je njih 102.411 bilo na licu mjesta. Prema socijalnom podrijetlu najviše je bilo seljaka (36.927) i radnika (17.325).¹²⁹

Treba kazati kako su postojali još *posebni logoru za folsdojčere*, koji su još 21. XI. 1944. od Predsjedništva AVNOJ-a proglašeni kolektivnim krivcima i neprijateljima naroda, na osnovi čega je od nove komunističke vlasti izvršena konfisciranja njihove imovine te započeo njihov progon, uhićivanja i upućivanja u logore.¹³⁰ Tako je 18. I. 1946. u jugoslavenskim logorima bilo 117.485 folksdojčera (58.821 žena, 34.214 muškaraca i 24.422 djece), a onih "*nelogorisanih*" folksdojčera 12.895 (6.204 žene,

¹²⁹ Pregled brojnog stanja, nacionalnog i socijalnog sastava ratnih zarobljenika na teritoriji Jugoslavije na dan 1. III. 1946. godine Odjeljenja za ratne zarobljenike MNO FNRJ (u posjedu autora). U napomeni se navodi kako je razlika u smanjenom stanju proizašla jer ih je 288 umrlo, 95 u bijegu, 603 otpušteno, 624 repatrirano, 320 predano OZN-i, 173 novodošlih, u bolnicama se nalazilo 6303, u ambulanti 529, pod poštedom 644 i u zatvoru 107 ili svega 7678 ratnih zarobljenika. Zatim se konstatira da njihovo fizičko stanje "*popušta zbog slabe ishrane*", *postotak oboljenja je 5,7 % "od prehlada, proljeva, nogu, čireva i tifusa"*, uz tvrdnju da se s njima "*postupa po Ženevskoj konvenciji*".

¹³⁰ Opširnije o tome vidi: V. GEIGER, 2002. Geiger, na osnovi svojih i istraživanja drugih, navodi kako je, ako se ne računaju folksdojčeri mobilizirani u razne vojne postrojbe, oko 200.000 civila Nijemaca potpalo pod komunističku vlast u Jugoslaviji, od kojih je oko četvrtina nastradala u logorima, dok je ostatak nestao kroz druge oblike etničkog čišćenja. Najniže procjene navode oko 60.000 do 65.000 folksdojčera koji su izgubili živote, samo zato što su bili pripadnici njemačkog naroda, dok demografi i povjesničari prosuđuju demografski gubitak Nijemaca u Jugoslaviji "*većim od 460.000 ljudi*" (str. 9).

4.402 muškarca i 2.105 djece), a izvan toga u Srbiji ih je bilo još 125 ili ukupno 130.380.¹³¹

I kad se očekivalo da će 1946. nestati zarobljeničkih logora u FNR Jugoslaviji, to se nije dogodilo već se novom dislokacijom tijekom 1947. njihov broj bio najprije povećao na 83 /i 9 bolnica/(u travnju), a potom se (u listopadu) smanjio na 70 zarobljeničkih logora /i 7 bolnica/, s time da su neki bili ukinuti, a neki novi bili osnovani. U navedenih 70 zarobljeničkih logora te komandi prihvatilišta i 7 zarobljeničkih bolnica na području FNRJ bilo je 3. X. 1947. 75.259 ratnih zarobljenika, kojima je zapovijedalo 209 časnika i 6356 dočasnika i vojnika JA. Logorima su rukovodili republički Odsjeci za ratne zarobljenike MUP-a Srbije, Hrvatske, Slovenije, Bosne i Hercegovine, Makedonije i Crne Gore, autonomne pokrajine Vojvodine i Odsjek OZN-e pri upravi omladinske pruge Šamac-Sarajevo.¹³²

Prema podacima MNO FNRJ do 18. I. 1949. od ukupno 355.785 ratnih zarobljenika bilo je repartirano 213.387 okupatorskih vojnika te amnestirano 113.252 Jugoslavena i 7.011 folksdojčera, dok je 10.621 zarobljenik umro u logoru, a 4.407 zarobljenika je pobjeglo. Od preostalih 7.107 ratnih zarobljenika njih 2.882 (1348 okupatorskih i 1534 Jugoslavena i folksdojčera) bilo pod istragom i upućeno na sud, a ostalih 4.225 okupatorskih vojnika sklopilo je radne ugovore i radilo širom Jugoslavije.¹³³

¹³¹ Arhiv Srbije i Crne Gore, Beograd, 50-35-73. Z. DIZDAR – V. GEIGER – M. POJIĆ – M. RUPIC, 2005, dok. br. 103, 312. Tabela pregled logorisanih i nelogorisanih Nemaca na teritoriji Jugoslavije, 18. I. 1946. Od onih u logorima bili su s područja AP Vojvodine njih 105.740, Hrvatske 10.600, BiH 1117 i Srbije 28, a nelogorisanih s područja AP Vojvodine njih 6000, Slovenije 4703, Hrvatske 2000, Srbije 188, BiH 4 i AO Kosmet 4.

¹³² Pregledi dislokacija Odsjeka, zarobljeničkih logora i bolnica na teritoriji Jugoslavije na dana 1. IV i 3. X. 1947. godine (u posjedu autora). Na području Hrvatske zarobljenički logori bili su: u Zagrebu dva, te po jedan u Prečkom, Velikoj Gorici, Bjelovaru, Splitu, Cerklju, Sušaku, Turnju (kod Karlovca), Sisku, Vinkovcima i Sl. Brodu, bolnica u Prečkom, s ukupno 8757 zarobljenika, a zapovijedalo im je 36 časnika i 814 dočasnika i vojnika JA. Ukinuti su prijašnji logori u Zagrebu (bila 3), Prečkom, Splitu, Kninu, Zadru, Josipovcu, Osijeku i Sl. Brodu (bila 2) i bolnica u Osijeku. Na području Bosne i Hercegovine zarobljenički logori bili su: u Živinicama dva, Varešu, Palama, Banja Luci, Novom Sarajevu, Banovićima i Brčkom te bolnica u Sarajevu sa 14.434 zarobljenika, te 30 časnika i 1173 dočasnika i vojnika JA. Pri Upravi omladinske pruge Šamac-Sarajevo zarobljenički logori bili su u: Busovači, Zenici, Nemili, Maglaju, Visokom, Zavidovićima, Žepču i Doboju, gdje je bila i bolnica sa - 6157 zarobljenika te 321 časnik i 661 dočasnik i vojnik JA. Ukinuti su prijašnji logori u Lukavcu, Donjoj Višći i Mostaru. Sa zarobljeničkim logorom u Labinu (Raša) upravljao je Odsjek za ratne zarobljenike MUP-a NR Slovenije.

¹³³ VA VII, Beograd, A. NOB, kut. 2207, f. 4., reg. br. 30-15.; f. 1., reg. br. 6-2. J. Jareb, *Titove naredbe ...*, 610 i 616. Treba kazati da je usporedo s repatrijacijom okupatorskih vojnika

Postupan i konačan obračun s dijelom ratnih zarobljenika (u logorima /prvenstveno kažnjeničkim/ i nakon njihova izlaska iz njih) i onih koji su izbjegli zarobljavanje tzv. "*kontrarevolucionarnim skupinama i pojedincima na terenu*" nastavile su postrojbe KNOJ-a do svoga raspuštanja 1953. u suradnji s organima UDB-e i Narodne milicije, inače zadužene za provođenje uhapšenika i zarobljenika i čišćenje terena. One su, prema zabilješki jednog od svojih zapovjednika, za to vrijeme uništile "*više hiljada ratnih zločinaca (...) koji su bili organizovani u blizu 8.000 grupa*". Samo "*u periodu 1945.-1947. godine, prema nepotpunim podacima, jedinice Korpusa narodne obrane Jugoslavije ubile su, ranile i zarobile oko 116.000 ustaša, četnika i pripadnika drugih neprijateljskih grupacija (29.947 ubijenih, 2.950 ranjenih i 86.031 zarobljeno)*".¹³⁴

U logore i zatvore, uz navedene ratne zarobljenike pripadnike HOS-a NDH i dio civila sa "križnih putova", istodobno su dospijevali i gotovo svi oni za koje su tadašnje vlasti DFJ/FNRJ, pod vodstvom KPJ, prosudile da im predstavljaju *političke protivnike*, prvenstveno iz redova bivše HSS, ali i iz redova inteligencije, u prvom redu katoličkih svećenika, dijeleći tako njihovu sudbinu, a gdje je dio njih izgubio život.¹³⁵ Tako u to vrijeme u okviru opće

---

tekla i repatrijacija jugoslavenskih građana. Tako je, prema podacima MNO, a koje u bilješci donosi J. Jareb, tijekom 1945. bilo repatrirano 267.406 jugoslavenskih državljanina, od kojih su 168.201 bili civili, ostalo vojna lica (7.130 časnika, 3.647 dočasnika i 88.428 vojnika), dok je 1946 repatrirano 19.971 jugoslavenski državljanin od čega su 16.067 bili civili, a ostalo vojna lica (15 časnika, 364 dočasnika i 2.824 vojnika).

¹³⁴ J. JURČEVIĆ, 2005, 43.

¹³⁵ Tako je u poraću ubijeno čak 197 katoličkih svećenika, a više od tisuću uhićenih svećenika bilo je osuđeno na višegodišnje robije i logore, uglavnom na montiranim političkim sudskim procesima. Najpoznatiji je onaj iz 1946. na kojem je iz političkih pobuda osuđen i zagrebački nadbiskup dr. Alojzije Stepinac na 16 godina zatvora s prisilnim radom, zato što je bio protivnik komunističke diktature i nije prihvatio diktat vrha KPJ i države, da Katoličku crkvu odvoji od Rima i stavi pod njihov nadzor. (Umro je 1960 u internaciji u rodnom Krašiću, u 62. godini života. Godine 1953. papa Pio XII. uvrstio ga je u Zbor *kardinala*, 1992. Hrvatski državni sabor u posebnoj Deklaraciji oslobodio ga je svake, u presudi opisane krivnje, dok ga je 1998. papa Ivan Pavao II. proglasio *blaženim*). Crkva je prva digla glas protiv navedenih ubojstava brojnih Hrvati katolika pripadnika oružanih snaga NDH ubijenih na križnim putovima, logorima i stratištima širom tadašnje Jugoslavije, kao i mnogih ubijenih civila, čime je u mnogome bila ugrožena biološka reprodukcija hrvatskog naroda. Crkva je bila jedina u domovini koja je s misama zadušnicama čuvala spomen na sve stradale, uključujući tu i tzv. blajburške žrtve. Zato je udar na nju bio posebno žestok, a stradanja najveća u Europi. Crkvene škole su izgubile pravo javnosti, nekretnine su Crkvi velikim dijelom oduzete, svim crkvenim ustanovama zabranjeno djelovanje, crkveni tisak je ugašen, a uslijedili su progoni svećenstva. Ilustrativan opis čitatelj će naći u tzv. Crnoj knjizi, nastaloj početkom 1945. nepoznata autora. Vidi: *Crna knjiga o grozovitosti komunističke vladavine u Hrvatskoj (priređio, uvod napisao i bilješkama popratio dr.*

represije tadašnjeg sustava vlasti nad političkim protivnicima imamo brojna suđenja za "ratne zločine" (među kojima je bio i dio bivših do tada preživjelih zarobljenika, posebice časnika), politička (montirana) suđenja ili odmazde za odbjeglih skupinama (najčešće zvanim "križarima"), koja promidžbeno prenosi tisak, a čime se uspostavljao totalitaristički sustav vlasti. Mnogi su zbog političkih razloga, a na osnovi lažnih optužbi, prisilnih priznanja te terora, kao i nemogućnosti efikasne procesne obrane, osuđeni i na najteže kazne, uključujući i kaznu smrti.¹³⁶ Time je sudski mehanizam stavljen u političke svrhe.¹³⁷

Iz tek dijelom iznijetih dokumentacijskih podataka proizlazi da su najveći krivci za Blajburšku tragediju hrvatskoga naroda postrojbe JA i KNOJ-a, organi OZN-e i Narodne milicije, vojni sudovi i sudovi časti, *izveli zločine masovnih i pojedinačnih likvidiranja pripadnika HOS-a NDH i civila*

Juraj Batelja, Zagreb, 2000. Od ukupno 634 stradalih svećenika tijekom rata 1941.-1945. i poraća, njih 314 stradalo je tijekom rata od partizana, a 197 u poraću od komunističkih vlasti, ili ukupno 511 stradalih, što čini 80,59 % svih stradalih svećenika. Vidi: Anto Baković, *Hrvatski svećenici – žrtve Bleiburga*, Zbornik radova MZS *Bleiburg 1945.-1995.*, Zagreb, 1997, 96-97. U radu je navedeno 634, a do objavljivanja je pronašao još jednoga ubijenog bogoslova te ga i ja novodim. Najnoviji Bakovićeви brojčani podaci iz njegove knjige: *Hrvatski martirologij XX. stoljeća*, koja je u tisku, govore da se u "tijeku Drugoga svjetskoga rata, komunističkog poratnog terora i Domovinskog rata" Crkva u Hrvata imala stradalih biskupa 4, svećenika 513, bogoslova 59, sjemeništara 27, braće laika 16 i časnih sestara 31 žrtva ili ukupno 650 žrtava. *Narod*, Zagreb, 15. III. 2006., 16.

¹³⁶ U to poslijeratno vrijeme etiketa "ustaštva" masovno se i dugo koristila kao izgovor za obračun s pripadnicima HOS-a i svih drugih struktura bivših vlasti NDH, odnosno za svekoliki progon pa i likvidacije Hrvata, ukoliko se to smatralo potrebitim, političkih, ali i drugih, primjerice, klasnih protivnika. Tako da život mnogih od tih Hrvata tada nije vrijedio gotovo ništa, a to potvrđuje i činjenica da ubijenima *niko najčešće ni imena, ni broja, ni mjesta likvidacije nije zabilježio*.

¹³⁷ Navest ću samo rad: N. KISIĆ-KOLANOVIĆ, 1993, 1-23. Treba ovdje reći o sudbini generala HOS-a NDH. Prvo, tri generala su izvršila samoubojstvo prije predaje Britancima u Austriji, a od izručenih generala od Britanaca JA u Sloveniji bilo ih je ubijeno 6 kod Šent Vida i 8 kod Škofje Loke /23. V. 1945./, zatim u Hrvatskoj u Zagrebu ubijeno ih je 16.; u Srbiji u Beogradu nakon suđenja 24. IX. 1945. /koje opisuje i N. Kisić-Kolanović) i osude na smrt ubijeno ih je 12, dok su dva ubijena bez suđenja (a tri su bila osuđena na vremenske kazne), pet ih je potom ubijeno u raznim jugoslavenskim poratnim logorima, a 11 ih je umrlo od posljedica boravka u tim logorima, dok su samo dvojica umrli prirodnom smrću. Jedan general HOS-a NDH je po zapovjedi UDB-e ubijen u inozemstvu. (V. TOPALović, 2001, 67-74, a prema pisanju *Nove Hrvatska – New Croatia* - Nezavisnog australskog hrvatskog tjednika (an independent Australian-Croatian weekly) od 25. – 31. 8. 1998, 14-16.). Slična je sudbina i članova Vlade NDH od kojih je 12 bilo izručeno od britanskih vlasti postrojbama JA i jugoslavenskim vlastima: svi su osuđeni na smrt i pogubljeni, kao i jedan ministar koji se nije povlačio iz Domovine. (Vidi: J. JAREB, 1978, 216-224).

nakon što su položili oružje i predali se, dakle, u miru te likvidiranje mnogih političkih protivnika nove jugoslavenske vlasti pod vodstvom KPJ, što nikako ne bi bilo moguće da to nije dopustio partijski (KPJ) i državni vrh (DFJ/FNRJ). Zatim je tu *savezničko vojno zapovjedništvo* koje snosi također svoj dio krivice zato što nije poštivalo Ženevske konvencije te je hrvatske vojnike i narod predalo postrojbama jugoslavenske vojske i novim komunističkim jugoslavenskim vlastima, iako su znali da oni čine masakre i pokolje nad njima. Svoj vrlo značajan dio odgovornosti za Blajburšku tragediju snosi *političko i vojno vodstvo NDH*, posebice što su navedenim masovnim povlačenjem Hrvata, pripadnika HOS-a NDH i civila, olakšali partizanskom i komunističkom vodstvu obračun i likvidacije tako velikog broja zarobljenih vojnika i civila.

*Potrebno je istaknuti da su ta stradanja i zločini hrvatskih ljudi počinjeni u miru nakon što je rat bio završio, tj. kada nije bilo nikakvih razloga za ovakvu partizansku i komunističku odmazdu i zločine, a koji su, s obzirom na opseg i političke ciljeve, imali određene elemente genocida, što se nikako i nikada ne smije zaboraviti, a da za njih nitko da sada nije i odgovarao.*¹³⁸

Iza tek dijelom navedenih križnih putova i logora blajburških i svih drugih ratnih zarobljenika HOS-a NDH i hrvatskih civila te brojnih pothvata JA, zatim postrojbi KNOJ-a, organa UDB-e i Narodne milicije uz koordinaciju sudova i drugih organa vlasti nove DJF/FNRJ pod upravom i nadzorom rukovodstava KPJ i rukovodećih državnih tijela, ostale su neprebolne rane muka, boli, patnji i smrti. O tome pored dokumenata i iskaza preživjelih zorno svjedoči *više od 1000 masovnih grobišta*, uglavnom vojnih zarobljenika, širom bivše Jugoslavije, od kojih je do sada *samo na području Republike Hrvatske* otkriveno njih oko 700, Bosne i Hercegovine oko 90 i Slovenije oko 200. Koliko je u njima žrtava – nitko ne zna, jer ih je tek desetak u cijelosti ili djelomično istraženo. Isto tako se ne zna koliki je cjelokupan broj hrvatskih žrtava Bleiburga i Križnih putova? Pa to i dalje ostaje otvoreno pitanje, što onda otvara često manipulacije bilo njegovim

¹³⁸ Ako se među zarobljenicima i nalazila nekolicina osumnjičenih za ratne zločine (kako su partizani tvrdili), trebalo im je pravedno suditi (na Bleiburgu im je obećano da će to biti pred međunarodnim sudom), jer svako ubojstvo bez suda, izvedeno i nad eventualnim zločincima je zločin. Prosvjedi pojedinaca i skupina Hrvata (i nekih Slovenaca) partizana protiv takvih postupka i ubojstava hrvatskih zarobljenika nisu se uvažavale, već su i sami ti partizani bili zato kažnjeni pa i ubijeni. Kod hrvatskog sudstva postoji nekoliko prijava protiv nekolicine pojedinaca i skupina za neke poslijeratne zločine već više godina, ali do sada nikakvog postupka nije bilo.

preuveličavanjem ili minoriziranjem.¹³⁹ Emigrantska literatura, svakako pod snažnim emocionalnim nabojem, uglavnom na osnovi pojedinačnih ili skupnih svjedočenja sudionika, ali bez bitnih dokumenata, često donosi pretjerane procjene između 200.000 i 600.000 stradalih.¹⁴⁰ Tu je skupina i onih autora koji taj broj procjenjuju na 100.000 do 150.000 stradalih.¹⁴¹ Kod sudionika i autora s partizanske strane, primjerice, M. Baste i Petra Brajovića, podaci su nepotpuni, bez sustavnijih istraživanja izvora, dok drugi uglavnom ponavljaju službene podatke o 341.000 zarobljenih i 100.000 poginulih neprijateljskih vojnika tijekom završnih operacija, bez njihove rasčlambe.¹⁴² Od svih navedenih radova izdvaja se rad Vladimira Žerjavića koji na osnovi službenih popisa iz 1931. i 1948. pravi izračun demografskih i ratnih gubitaka, koristeći se i analizom i suprotstavljanjem dobivenih podataka iz raznih izvora, iznosi podatak o mogućim gubicima Hrvata na Bleiburgu i križnim putovima od 55.000 žrtava, koji broj (nešto kasnije nakon objavljenih procijenjenih podataka o mogućim stradalim Hrvatima u Sloveniji) povećava na oko 60.000, a prihvaća kao mogući i Jozo Tomasevich.¹⁴³ Mnogima se ove Žerjavićeve, kao i one Prceline brojke, čine nereálnima. Kako su izostala značajnija objavljivanja relevantne izvorne arhivske građe, to je, i pored toga što su nam mnogi događaji i detalji te opći okvir poznati, ipak otvorena mogućnost daljnjih sporenja o nizu pitanja koja traže odgovore prvenstveno između povjesničara, političara i publicista.¹⁴⁴

¹³⁹ V. ŽERJAVIĆ, 1992.

¹⁴⁰ O. KNEZOVIĆ, 1955, 38; *La tragedia de Bleiburg*, 29; *Bleiburška tragedija hrvatskoga naroda*, 46; J. I. PRCELA – D. ŽIVIĆ, 2001, XXXI, 110. (gdje se navodi brojka od 600.000 stradalih). Vidi i J. I. PRCELA, 2005, u kojem ostaje kod svoje prijašnje procjene.

¹⁴¹ R. KISZLING, *Die Kroaten*, Graz-Köln, 1956, 219-223.; Jere Jareb, *Pola stoljeća hrvatske politike*, (Buenos Aires, 1960.) pretisak, Zagreb, 1995, 127.; Andre Ott, *Dangers Serbes sur la Croatie*, Paris, 1982; Franz Schraml, *Hrvatsko ratište*, Zagreb, 1995, 258-259.; Kazimir Katalenić, *Argumenti: NDH, BiH, Bleiburg i genocid*, Buenos Aires-Zagreb, 1993. i Željko Krušelj, *Komunisti su 1945. iz osвете likvidirali 150.000 ljudi?*, *Večernji list*, Zagreb, 8. VII. 1998, 7.

¹⁴² M. BATA, 1963, 5-6; i P. S. BRAJOVIĆ, 1983, 565.

¹⁴³ V. ŽERJAVIĆ, 1992, 82; J. TOMASEVICH, 2001, 745. Vidi i: Z. DIZDAR, 2006, 129-186.

¹⁴⁴ To su, primjerice, pitanja: tko je kriv za masovno povlačenje HOS-a NDH i civila, za blajburšku tragediju i križne putove, stradanja i zločine tijekom tih križnih putova, te u logorima i oko njih na brojnim stratištima širom bivše Jugoslavije; je li do toga uopće moralo doći ili nije, tko su naredbodavci likvidacija i strijeljanja, zašto ih nikad nije stigla zaslužena osuda i kazna, i tko su sve žrtve i koliko ih je ukupno bilo, hoće li im se i kada priznati status žrtve i svega što iz toga proizlazi? Na neka sam pokušao već dati odgovor.

Kako su posljednjih godina ipak istraživanja ljudskih gubitaka unapredovali na raznim stranama, a pratili su ih i pojedini objavljeni popisi žrtava, (neki su u pripremi za tiskanje), to sam pokušao iz njih dati trenutni mogući njihov okvir. Do sada je poimenično utvrđeno osobnom identifikacijom i većinom objavljeno na raznom stranama *oko 62.000 poslijeratnih hrvatskih žrtava*, uglavnom Bleiburga i Križnih putova hrvatskih vojnika i civila s područja nekadašnje NDH, od Dubrovnika do Varaždina i od Zemuna do Senja.¹⁴⁵ No, to nisu sve, s time treba i dalje nastaviti, kako na znanstveno-stručnom istraživanju te problematike, tako i na objavljivanju izvorne i druge građe te novoutvrđenih žrtava čime bi se prikupili potrebni dokumentirani podatci za sve stradale Hrvate, ali i sve ostale stradale. Tako bi se dobio popis svih ratnih i poratnih žrtava bez obzira na njihovu nacionalnu, vjersku ili političku pripadnost, a što je i naš ljudski i civilizacijski dug prema svim tim žrtvama da se nikada ne zaborave.¹⁴⁶

¹⁴⁵ Ovaj broj dobio sam zbrojem do sada objavljenih poimeničnih podataka žrtava u knjigama (većinom žrtvoslovima), prigodnim publikacijama (koje su uglavnom bile izložene ove godine na takvoj tematskoj izložbi Hrvatskog žrtvoslovnog društva u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu), priložima te pojedinim tiskovinama (npr. u Političkom zatvoreniku), koje sam imao na uvidu (od kojih sam neke od knjiga već naveo u bilješkama), zatim onima koje su u završnoj fazi za tisak (npr. Bjelovar i Karlovac, svaki s više od osam tisuća žrtava) i materijalima Saborske Komisije za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava (koje sam bio član od osnivanja 1991. pa do raspuštanja 2002.), i to popisi žrtava po mjestima, ali nepotpuni, te nisu još objavljeni. Napominjem da su u navedeni broj unijeti svi koji su stradali na "križnim putovima", ali i oni za koje je navedeno da su stradali nakon rata (od OZN-e, KNOJ-a, Narodne milicije i vlasti DFJ/SFRJ). U povodu 60. obljetnice Bleiburga i križnih putova pojavili su se i novi žrtvoslovi kako u Hrvatskoj tako i u Bosni i Hercegovini. Spomenut ću radi ilustracije samo onaj Ivana Stričića: *Žrtvoslov slunjskoga kotara. Hrvatske vojne i civilne žrtve Drugog svjetskoga rata i poraća*, Slunj-Zagreb, 2005, s imenima i podacima o 3.021 žrtvi, od kojih ih je tijekom rata bilo 1.725, a nakon rata 1.146 žrtava pripadnika oružanih postrojbi NDH, dok je tijekom rata stradalo 637 civila, a nakon rata 125. Treba kazati da je to tek dio hrvatskih žrtava jer još mnoga mjesta i područja nisu napravili popise žrtava, a to nemamo ni za veće gradove, npr. Zagreb, Osijek, Banjaluku i Sarajevo. Nadam se da ćemo ipak u dogledno vrijeme dobiti jedan cjeloviti poimenični popis svih žrtava s područja Hrvatske tijekom Drugoga svjetskoga rata i poraća. Naime, u tijeku je i podosta odmaknuo projekt započet u Hrvatskom državnom arhivu (pod vodstvom dr. Josipa Kolanovića), a nastavlja se u Hrvatskom institutu za povijest, u okviru projekta: *Ljudski gubici Hrvatske u Drugom svjetskom ratu i poraću*, (pod vodstvom dr. Vladimira Geigera), koji treba rezultirati popisom svih žrtava rata i poraća u Hrvatskoj, uključujući i one žrtve Bleiburga i križnih putova.

¹⁴⁶ O glavnim dosadašnjih aktivnostima od 1996 do 2005. vidi: J. JURČEVIĆ – B. ESIH – B. VUKUŠIĆ, 2005, 175-244.

Zaključak

Bleiburg i križni putovi Hrvata (ratnih zarobljenika HOS-a i civila) 1945. još uvijek su jedna od najzamršenijih i najsloženijih tema hrvatske historiografije, nabijena tolikim emocijama da otežavaju povijesnu prosudbu. Iako postoji dosta brojna literatura, dosadašnja istraživanja nisu urodila utvrđivanjem još ni približnog broja ubijenih, kao ni odgovorila na niz drugih otvorenih pitanja. Razlog je i u tome što je povijesna i publicistička literatura uglavnom bila utemeljena na sjećanjima sudionika tih zbivanja, danim u raznim prigodama, nabijena emocijama i traumama te, pored niza dragocjenih podataka, nedovoljno argumentirana kada je riječ o ukupnim brojevima. Tek u posljednje vrijeme pojavljuju se prve studije i zbornici dokumenata te nova istraživanja, prvenstveno arhivskih izvora. Jedan od razloga je i u tome što je partizanska ratna i poglavito poratna građa od najviših do nižih rukovodstava KPJ i postrojbi JA, OZN-e, KNOJ-a, Narodne Milicije i sl. organa i službi, te komunističkih jugoslavenskih vlasti (od centra do onih na terenu) o tim događajima još uvijek nepotpuna (i jer su mnogi važni osjetljivi dokumenti uništavani), ili je većinom nedostupna (ne samo u nekim beogradskim centralnim arhivima, već i u onima u Sarajevu, Podgorici, pa i u Zagrebu), dok od britanske građe, zbog embarga (za sada do 2020.) nedostaje dio najpovjerljivije, prvenstveno vojne i obavještajne dokumentacije.

Ovaj prilog u povodu 60. obljetnice tih tragičnih događaja, mali je pomak, jer uz korištenje poznatih podatka donosi i niz do sada nepoznatih i neobjavljenih izvornih dokumenata, uglavnom iz dokumenata jugoslavenskih vojnih i političkih vlasti 1945-1947. godine. Među tim dokumentima dominiraju oni koji se odnose na područje Hrvatske, iako se većina logora pa i brojna, još neistražena stratišta, nalaze izvan nje na drugim područjima bivše DFJ/SFR Jugoslavije. Bez obzira na to nadam se da će čitatelji i s ovim ovdje predloženim dobiti cjelovitiju sliku o događajima vezanim za Bleiburg i križne putove, odnosno o stradanjima brojnih hrvatskih ljudi, o čemu više dokumenata najizravnije govori, od onih pojedinačnih strijeljanja pa do strijeljanja cijelih skupina, negdje neprekidno i po nekoliko dana. Ipak ostaje otvoreno pitanje *koliki je cjelokupan broj hrvatskih žrtava Bleiburga i Križnih putova?* Prosudbe se kreću od oko 60.000 do 600.000, što onda često otvara prostor za političke manipulacije. Ipak, dosad objavljeni i prikupljeni podaci pokazuju da je poimenično utvrđeno osobnom identifikacijom oko

62.000 svih poslijeratnih hrvatskih žrtava s područja nekadašnje NDH, kako onih pripadnika HOS-a NDH i civila Bleiburga i Križnih putova, tako i onih za koje je navedeno da su stradali nakon rata od OZN-e, KNOJ-a, Narodne milicije i vlasti DFJ/SFRJ. Ističem da je to tek dio hrvatskih žrtava jer još mnoga mjesta i područja nisu napravili popise žrtava, a to nemamo ni za veće gradove, npr. Zagreb, Osijek, Banjaluku i Sarajevo. Zato i ovaj rad može biti poticaj za daljnja znanstveno-stručna istraživanja te problematike kao i objavljivanje njihovih rezultata i popisa žrtava. Tako bismo, nadam se, u dogledno vrijeme dobili cjelovit poimenični popis svih žrtava s područja Hrvatske tijekom Drugoga svjetskoga rata i poraća, ali i popis žrtava Bleiburga i Križnih putova. Već objavljeni i prikupljeni podaci pokazuju s pravom kako ti događaji spadaju u najveću hrvatskom nacionalnu tragediju u suvremenoj povijesti hrvatskog naroda. Zbog te spoznaje Sabor Republike Hrvatske je i donio 1996. odluku o proglašenju 15. svibnja spomen-danom Blajburških žrtava i žrtava Križnog puta. Od tada se dostojno obilježava na najvišoj državnoj razini jer je to ne samo naš dug prema žrtvama, već i ljudsko civilizacijsko, nacionalno i etičko ponašanje. Naime, Sabor i službeno svake godine, u suradnji s Počasnim blajburškim vodom, sudjeluje u mjesecu svibnju pri komemoracijama na Bleiburškom polju, uzdižući tako blajburšku tragediju na najvišu razinu, a Vlada Republike Hrvatske pomaže znanstveno istraživanje ove problematike.

Literatura

- Nikica BARIĆ, *Ustroj kopnene vojske domobranstva NDH 1941. - 1945.*, Zagreb, 2003.
- Milan BATA, *Rat poslije rata*, Zagreb, 1963.
- Zoran BATUŠIĆ, Iz britanskih arhiva, tjednik *Danas*, Zagreb, 18. 6. 1991.
- Darko BEKIĆ, *Verzija Cowgillova izvještaja, Bleiburg – otvoreni dossier*, Zagreb, 1990.
- Petar BEZINA, *Župljani župa povjerenih Franjevačkoj provinciji Presvetog Otkupitelja žrtve rata 1941. - 1945. i 1990. - 1995.*, Split, 2003.
- Bleiburška tragedija hrvatskoga naroda*, München - Barcelona, 1976. (uredili Franjo Nevistić i Vinko Nikolić, prvo izdanje).
- Petar S. BRAJOVIĆ, *Konačno oslobođenje*, Zagreb, 1983.

- Josip BROZ TITO, *Govori i članci*, knj. I., Zagreb, 1959.
- Josip BROZ TITO, *Sabrana djela*, tom 23, Beograd, 1982, 144.
- Crna knjiga o grozovitosti komunističke vladavine u Hrvatskoj* (priredio, uvod napisao i bilješkama popratio dr. Juraj Batelja), Zagreb, 2000.
- Crveni teror u Dubrovniku listopad 1944.*, Dubrovnik, 1998.
- Zdravko DIZDAR, Brojtitbeni pokazatelji odnosa vojničkih postrojbi na teritoriju NDH 1941. - 1945. godine, *Časopis za suvremenu povijest*, br. 1-2, Zagreb, 1996., 189-197.
- Zdravko DIZDAR, *Stradanje Hrvata u II. svjetskom ratu i neposredno nakon njega, Crkva i društvo uz Jadran-vrela i rezultati istraživanja*, Zbornik međunarodnog znanstvenog skupa, Split, 2006, 129-186.
- Zdravko DIZDAR - Mate RUPIC, Izjave zarobljenih i izručenih dužnosnika NDH i drugih pojedinaca o povlačenju hrvatske vojske i civila prema Austriji - građa OZNE za Hrvatsku, *Spomenica Bleiburg 1945. - 1995.*, Zagreb, 1995, 93-126.
- Zdravko DIZDAR - Vladimir GEIGER - Mate RUPIC, Bleiburg i križni putevi, *Marulić*, Časopis za književnost i kulturu, god. XXIX, br. 5, rujan - listopad 1996, Zagreb, 1996, 885-906.
- Zdravko DIZDAR - Vladimir GEIGER - Milan POJIC - Mate RUPIC, *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944. - 1946. Dokumenti*, Slavonski Brod - Zagreb, 2005.
- Martina GRAHEK RAVANČIĆ, *Bleiburg i «Križni put» u historiografiji, publicistici i memoarskoj literaturi*, Zagreb, 2006. (magistarski rad, obranjen početkom 2006. na Filozofskom fakultetu u Zagrebu).
- Vladimir GEIGER, Bleiburg i križni put u historiografiji, publicistici i memoarskoj literaturi, *Spomenica Bleiburg 1945. - 1995.*, Zagreb, 1995, 71-91.
- Vladimir GEIGER, *Folksdojčeri pod teretom kolektivne krivnje*, Osijek, 2002.
- Vladimir GEIGER, Osvrt na važniju literaturu o Bleiburgu 1945., *Časopis za suvremenu povijest*, br. 1, Zagreb, 2003, 189-216.
- Ante GLAVIČIĆ, Žrtve partizanskog bezumlja i zločina iz Senja i okolice (III./1943.), *Senjski zbornik*, 21, 1994, 291-304.
- Ante GLAVIČIĆ, Strijeljani Senjani 22. travnja 1945. u Gornjoj Kozici, *Senjski zbornik*, 23, 1996, 259-280.
- Ante GLAVIČIĆ, Mjesta pogibije i pokapanja vojnika i civila tijekom Drugoga svjetskog rata na području Općine Krivi Put, Kotar Senj, *Senjski zbornik*, 26, 1999, 313-342.
- Ante GLAVIČIĆ, Mjesta pogibije i pokapanja vojnika i civila tijekom Drugoga svjetskog rata i poraća na području starih općina Vratnika, Krasna i Svetog Jurja (II. dio), *Senjski zbornik*, 24, 2000, 241-280.
- Ante GLAVIČIĆ, Mjesta pogibije i pokapanja vojnika i civila tijekom Drugoga svjetskog rata i poraća na području grada Senja i primorskih obronaka Kapele i Velebita od 1941. do 1946. (III. dio), *Senjski zbornik*, 28, 2001, 211-250.
- Gospički spomen zbornik*, urednik Ranko Šimić, Gospić, 1995.

- Josip GRBELJA, Velebitska sudbina pričuvnog pukovnika NDH Delka Bogdanića - zemunika neidentificiranih, *Senjski zbornik*, 29, Senj, 2002, 209-240.
- Jere JAREB, Sudbina posljednje hrvatske državne vlade i hrvatskih ministara iz Drugog svjetskog rata, *Hrvatska revija*, god. 28, br. 2, München-Barcelona, 1978, 216-224.
- Josip JURČEVIĆ, Bleiburška tragedija, *Čuvari bleiburške uspomene*, Zagreb, 2003, 15-54.
- Josip JURČEVIĆ, *Bleiburg - jugoslavenski poratni zločini nad Hrvatima*, Zagreb, 2005.
- Josip JURČEVIĆ - Bruna ESIH - Bože VUKUŠIĆ, *Čuvari bleiburške uspomene*, Zagreb, 2003., i drugo prošireno izdanje (s novim poglavljem o statusu ratnih i poratnih žrtava u samostalnoj RH, s na kraju navedenim manifestacijama povodom 60-te obljetnice Bleiburga), Zagreb, 2005.
- Nada KISIĆ - KOLANOVIĆ, Vrijeme političke represije: "veliki sudski procesi" u Hrvatskoj 1945. - 1948., *Časopis za suvremenu povijest*, br. 1, Zagreb, 1993., 1-23.
- Oton KNEZOVIĆ, *Pokolj hrvatske vojske 1945.*, Chicago, 1955.
- Uroš KOSTIĆ, *Oslobođenje Istre, Slovenačkog primorja i Trsta 1945.* (Ofanziva jugoslovenske 4. armije), Beograd, 1978, 23-188.
- Ivan KOŠUTIĆ, *Hrvatsko domobranstvo u Drugom svjetskom ratu*, II. dio, Zagreb, 1994.
- Vojna enciklopedija*, sv. 6, Beograd, 1973, 373-375.
- Mirko KOVAČIĆ, *U potrazi za istinom*, Vukovar, 2004.
- Bogdan KRIZMAN, *Ustaše i Treći Reich* (svezak 2), Zagreb, 1983.
- La Treagedia de Bleiburg*, Bouenos Aires, 1963. (na španjolskom jeziku, uredio Ivo Bogdan)
- Leksikon NOR-a i revolucije u Jugoslaviji 1941. - 1945.*, knjiga druga M - Ž, Beograd, 1980.
- Tko je tko u NDH. Hrvatska 1941.-1945.*, (Leksikon), Zagreb, 1997.
- Anđelko MIJATOVIĆ, Bleiburška tragedija i Križni put hrvatskoga naroda, feljton u *Vjesniku* (Zagreb) u 33 nastavka (od 11/12. lipnja do 21. srpnja 2005.)
- Slobodan NEŠOVIĆ, *Sivaranje nove Jugoslavije 1941. - 1945.*, Beograd, 1981.
- Vinko NIKOLIĆ, *Tragedija se dogodila u svibnju*, Zagreb, 1995. (drugo izdanje).
- Oružane snage Jugoslavije 1941.-1981.*, Beograd, 1982, 72, 153.
- Mira PELIKAN - Miroslav GAZDA, *Spomenar hrvatskim žrtvama Virovitičko - podravske županije stradalim 1941. - 1945. i 1991. - 1995. godine*, Osijek, 2003.
- Ivo PERIĆ, Hrvatska u vrijeme Drugoga svjetskog rata, *Spomenica Bleiburg 1945. - 1995.*, Zagreb, 1995, 5-28.
- Dušan PLENČA, *Međunarodni odnosi Jugoslavije u toku Drugog svjetskog rata*, Beograd, 1962, 382-403.
- John (Ivan) PRCELA - Stanko GULDESCUA, *Operatin Slaughterhouse*, Philadelphia, 1970.
- John (Ivan) PRCELA - Dražen ŽILIC, *Hrvatski holokaust*, Zagreb, 2001.

- John (Ivan) PRCELA, *Hrvatski holokaust II. Dokumenti i svjedočanstva o poratnim pokoljima u Jugoslaviji*, drugo izmijenjeno i dopunjeno izdanje, Zagreb, 2005.
- Ivica PULJIĆ - Stanislav VUKOREP – Đuro BENDER, *Stradanja Hrvata tijekom Drugog svjetskog rata i poraća u istočnoj Hercegovini*, Zagreb, 2001.
- Zdenko RADELIĆ, *Križari gerila u Hrvatskoj 1945. - 1950.*, Zagreb, 2002.
- Joško RADICA, *Sve naše Dakse - Hrvatski jug u vrtilogu Drugog svjetskog rata i jugokomunističke strahovlade - doprinos istini*, Dubrovnik, 2003.
- Spomenica Bleiburg 1945. - 1995.*, Zagreb, 1995.
- Vlado STRUGAR, *Jugoslavija u ratu 1941. - 1945.*, Beograd, 1975.
- Mate ŠIMUNDIĆ, *Hrvatski smrtni put (Prilog novijoj hrvatskoj povijesti)*, Split, 2001.
- Nikolai TOLSTOY: "*Minister and the Massacres*", London, 1986.; *Ministar i pokolji*, Zagreb, 1991. (djelomično doraden prijevod).
- Vjenceslav TOPALOVIĆ, *Srednja Bosna - ne zaboravimo hrvatske žrtve 1941. - 50/1991. - 95.*, Zagreb, 2001.
- Čedomir VIŠNJIĆ, *Partizansko ljetovanje: Hrvatska i Srbi 1945. - 1950.*, Zagreb, 2003.
- Boris VLAŠIĆ, *Partizani i križni put, Križni put*, B. Vlašić i A. Vojnović, Zagreb, 1991, 83-84.
- Jozo TOMASEVICH, *War and Revolution in Yugoslavia 1941.-1945.*, Stanford, 2001.
- Stanislav VUKOREP, *Preživjeli svjedoče*, Zagreb, 2005.
- Bože VUKUŠIĆ, *Bleiburg memento - fotomonografija*, Zagreb, 2005.
- Vjekoslav VRANČIĆ, *Branili smo državu. Uspomene osvrti doživljaji (knjiga druga)*, Barcelona - München, 1985.
- Zbornik Bleiburg 1945.-1995.*, Zagreb, 1996.
- Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije (tom XI, knjiga 1)*, Beograd, 1971.
- Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije (tom XI, knjiga 2)*, Beograd, 1969.
- Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije (tom XI, knjiga 3)*, Beograd, 1976.
- Zbornik Slovenija 1941. - 1948. - 1952. Tudi mi smo umrli za domovino, Zamolčani grobovi in njihove žrtve*, Ljubljana - Grosuplje, 2000.
- Vladimir ŽERJAVIĆ, *Opsesije i megalomanije oko Jasenovca i Bleiburga*, Zagreb, 1992.

EINE BEILAGE ZUR ERFORSCHUNG DER PROBLEME BLEIBURGS UND DER
KREUZWEGE
(Anlässlich des 60-en Jubiläums)

Zusammenfassung

Bleiburg und die Kreuzwege der Kroaten (der Kriegsgefangenen der Kroatischen Wehrmacht (HOS) und der Zivilisten) 1945, sind noch immer eine der kompliziersten und schwierigsten Themen in der kroatischen Geschichte, zugleich mit vielen Emotionen geladen, die eine geschichtliche Beurteilung erschweren. Obwohl es an der Fachliteratur nicht mangelt, haben die bisherigen Erforschungen, weder einmal die annähernde Nummer von Getöteten festgestellt, noch weitere offene Fragen beantwortet. Einer der Gründe dafür ist, dass sich die geschichtliche und publizistische Literatur an den Erinnerungen der Teilnehmer des Geschehens basiert, gegeben in verschiedenen Gelegenheiten, mit Emotionen und Traumen geladen und trotz einer Reihe wertvoller Fakten wenig argumentiert, wenn es um die Gesamtheit der Toten geht. Erst in letzter Zeit erscheinen erste Studien und Sammelwerke von Dokumenten sowie neue Forschungen in erster Linie aus archivalischen Quellen. Einer der Gründe dafür liegt in der Tatsache, dass die Archivalien der Partisanen aus der Kriegszeit und der Nachkriegszeit von der höchsten bis niedrigeren Führung der KPJ (Kommunistischen Partei Jugoslawiens) und der Truppen der JA (Jugoslawischen Armee), OZN (Abteilung des Volksschutzes), KNOJ (Volkwehrcorpus Jugoslawiens), Volksmiliz und ähnlichen Organen und Diensten, und der kommunistischen Regierung Jugoslawiens aus dem Zentrum bis zu den regionalen Zentren, immer noch unvollständig sind (und weil viele wichtige Dokumente zerstört sind), oder großteils nicht zugänglich sind (nicht nur in den Zentralarchiven in Belgrad, sondern auch in Sarajevo, Podgorica, aber auch in Zagreb), während von den britischen Archivalen, wegen des Embargos (zur Zeit bis 2020), ein Teil der vertraulichsten, vor allem Militär- und Geheimdienstdokumentation, fehlt.

Diese Beilage, zum Anlaß des 60 Jahrestag von diesen tragischen Geschehen, ist ein kleiner Fortschritt, weil, neben der Nützung von bekannten Fakten auch unbekannt und unpublizierte Originaldokumente hervorbringt, hauptsächlich aus den Dokumentationen der jugoslawischen Regierung und Militärführung von 1945 bis 1947. Aus dieser Masse dominieren Dokumente, die sich auf das Gebiet Kroatiens beziehen, obwohl der große Teil der Gefangenenlager sowie viele, noch unentdeckte, Hinrichtungsplätze sich auf anderen Gebieten Ex- Jugoslawiens befinden. Ohne das zu berücksichtigen, hoffe ich, dass die Leser ein vollständiges Bild der Geschehen, die in Verbindung mit Bleiburg und den Kreuzwegen stehen, aus dieser Arbeit bekommen, beziehungsweise über die Leiden vieler Kroaten, dass viele Dokumente unmittelbar bescheinigen, von einzelnen Erschiessungen bis zu Erschiessungen von ganzen Gruppen, manchmal ununterbrochen mehrere Tage. Dennoch bleibt die Frage über die Gesamtsumme kroatischer Opfer von Bleiburg und den Kreuzwegen offen. Schätzungen liegen zwischen ca. 60000 und 600 000, was Freiraum für politische Manipulationen hergibt.

Dennoch zeigen die vorläufig publizierten und gesammelten Daten, die namentlich nach der individuellen Identifikation festgestellt waren, dass es sich um ca. 62 000 kroatische Nachkriegsopfer aus dem ehemaligen Unabhängigen Staat Kroatien (NDH) handelt, sowohl Mitglieder des HOS und Zivilisten, als auch die, die in der Nachkriegszeit dem OZN, KNOJ, der Volksmiliz und der Regierung DFJ/SFRJ (Sozialistische und Föderative Republik Jugoslawien) zum Opfer fielen.

An dieser Stelle muss ich betonen, dass es sich nur um einen Teil der kroatischen Opfer handelt, weil viele Orte und Gebiete noch keine Liste der Opfer gemacht haben, sogar größere Städte wie z. B. Zagreb, Osijek, Banjaluka und Sarajewo haben eine solche Liste nicht. Deswegen kann diese Arbeit eine Initiative für weitere wissenschaftliche und sachkundige Erforschungen dieser Problematik sein, als auch die Veröffentlichung solcher Werke und der Opferliste hervorrufen. So würden wir, hoffe ich, bald eine vollständige Liste von allen Opfer aus den Gebieten Kroatiens während des Zweiten Weltkriegs und der Nachkriegszeit, so auch eine Liste der Bleiburgopfer und der Opfer vieler Kreuzwege bekommen.

Die schon publizierten und gesammelten Daten zeigen mit Recht wie diese Geschehen als größte kroatische Nationaltragödie in der Gegenwärtsgeschichte des kroatischen Volkes gelten. Wegen dieser Erkenntnissen hat das Parlament der Republik Kroatien 1996 den Entschluss gebracht, dass der 15. Mai der Gedenktag der Bleiburg- und Kreuzwegopfer sein soll. Von dieser Zeit an wird dieser Tag würdig auf höchstem Staatsniveau bezeichnet, nicht nur weil wir es den Opfern schulden, es ist auch ein Zeichen von humanen, zivilisierten, nationalen und etischen Benehmen.

Das kroatische Parlament, nämlich, wirkt auch offiziell mit der Bleiburger Ehrenkompanie im Mai bei der Kommemoration auf dem Bleiburger Feld mit, und auf diese Weise erheben sie die Tragödie von Bleiburg auf den höchsten Niveau, und die Regierung der Republik Kroatien hilft auch finanziell die wissenschaftlichen Forschungen dieser Problematik.

AN ADDITION TO THE RESEARCH OF THE PROBLEM OF BLEIBURG AND WAY OF
THE CROSS
(dedicated to their 60th anniversary)

Summary

Bleiburg and the Way of The Cross of Croatian people (war prisoners of Croatian Military Troops and civilians) in 1945 are still one of the most complicated and most complex subjects in Croatian historiography. This is also the subject full of emotions, which make any historical judgement difficult. Although there is numerous literature about this subject, present research does not give any precise numbers of people who were killed or answers to a range of open questions. One reason for this situation can be found in historiography and published writings, which have mostly been based on memories of those who witnessed the events. They speak of their memories of some specific occasions, which are filled with emotions and traumas, which alongside numerous precious data do not give enough arguments regarding the final numbers of victims. Recently the first studies and collection of documents and new research of the archival sources have started. One of the reasons for this situation is the fact that the partisan's war and after war documents made by the all parts of Communist Party of Yugoslavia (KPJ) and troops of the Yugoslavian Army (JA), OZN-a (Yugoslavia Secret Agency), KNOJ, National Police and similar organisations and services as well as Yugoslavian Communist Government are still incomplete (because many important documents were destroyed) or are mostly unavailable (not only in Belgrade central archives, as well as in Sarajevo, Podgorica, Zagreb) while the British documents are

not available (because of an embargo until 2020) and those are the most confidential, military and secret agency documents.

This paper dedicated to the 60th anniversary of these tragic events represents a small step towards the elaboration of known data and brings a list of yet unknown and unpublished original documents, mostly belonging to the Yugoslavian Military and Political Government 1945-1947. Amongst those documents are those mostly relating to Croatian territory although a majority of concentration camps and execution sites were outside of Croatia, in other parts of Yugoslavia. The author hopes that the readers will receive a complete picture about events related to Bleiburg and the Way of The Cross and the suffering of numerous Croats, which is confirmed directly in many documents and is related to the execution of a person or a whole group of people and sometimes non-stop for days. There is still an open question about the precise number of the Croatian victims of Bleiburg and the Way of The Cross. There are some estimates that about 60,000 to 600,000 people were killed which give space for political manipulations. The data which has been collected and published to date, show that the personal identification of the all Croatian after-war victims from the area of the former NDH (Independent Croatian state during WWII), as well as members of Croatian Military Troops (HOS) of NDH and civilians in Bleiburg and the Way of The Cross accounts for about 62,000. This number includes also those who were victims of OZN-a and KNOJ, National Police and Yugoslavian Government. This is only a part of the Croatian victims as many places and areas did not make a list of victims as well as some cities like Zagreb, Osijek, Banjaluka and Sarajevo. Thus this work can be an initiative for future scientific and expert research into this problem, which will also lead to the publishing of the final results of the victims. Therefore we will finally have a complete list of all victims from the Croatian area during WWII and after the war as well as the list of the Bleiburg and the Way of The Cross victims. Published and collected data already shows that these events are the largest Croatian tragedy in contemporaneous Croatian history. Therefore the Croatian Parliament in 1996 brought about the decision about the commemoration of the 15th of May as the Memorial Day for the victims of Bleiburg and the Way of The Cross. Since then the day is commemorated at the highest state level as our debt we have to pay to the victims and as an act of human and civil, national and ethic behaviour. Every year the Croatian Parliament in May participates together with the Honorary Bleiburg Squad in a traditional commemoration on the Bleiburg field. In this way they pay the highest attention to the Bleiburg tragedy and the Croatian Government supports scientific research into this problem.